

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNYI VISNYK

Scientific theoretical
applied journal

№ 3(251) 2019**Засновники**

Національна академія наук України
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Головний редактор**Володимир ПОПИК,**

член-кореспондент НАН України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Редакційна колегія**Г. Боряк****О. Василенко****О. Воскобойнікова-Гузєва****В. Горовий** (*заступник головного редактора*)**Т. Гранчак****І. Давидова****Т. Добко****Л. Дубровіна** (*заступник головного редактора*)**Г. Ковальчук****С. Кулешов****В. Леонов** (Російська Федерація)**К. Лобузін****Н. Маслакова** (*заступник головного редактора*)**Р. Мотульський** (Білорусь)**С. Нарбутас** (Литва)**В. Омельчук****О. Онищенко****Є. Потшебницька** (Польща)**М. Романюк****Г. Солоїденко****Н. Стрішенець****В. Широков**

Заснований у червні 1993 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 17072-5842 ПР від 09.08.2010 р.

Виходить 6 номерів на рік

Адреса редакції:

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
пр-т Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна

Тел. (044) 524-43-50

E-mail: bibvesti@bigmir.net

Передплатний індекс 74049

Електронна версія журналу:

<http://nbuv.gov.ua/j-tit/bv>Веб-сайт журналу: <http://bv.nbuv.gov.ua/uk/>

Видання індексується Google Scholar

Журнал включено

до Переліку наукових фахових видань України
у галузях історичні науки
(наказ МОН України №1021 від 29 вересня 2015 р.)
та соціальні комунікації
(наказ МОН України №1328 від 21 грудня 2015 р.)
(Категорія «В»)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
Vernadsky National Library of Ukraine

Editor-in-Chief**Volodymyr POPYK,**

Corresponding Member of NAS of Ukraine,
Vernadsky National Library of Ukraine

Editorial board**H. Boriak****O. Vasylenko****O. Voskoboinikova-Huzeva****V. Horovyi** (*Deputy Editor-in-Chief*)**T. Hrachak****I. Davydova****T. Dobko****L. Dubrovina** (*Deputy Editor-in-Chief*)**H. Kovalchuk****S. Kuleshov****V. Leonov** (Russian Federation)**K. Lobuzina****N. Maslakova** (*Deputy Editor-in-Chief*)**R. Motulskiy** (Belarus)**S. Narbutas** (Lithuania)**V. Omelchuk****O. Onyshchenko****Ye. Potshebnyska** (Poland)**M. Romaniuk****H. Soloidenko****N. Strishenets****V. Shyrokov**

Founded in 1993.

The State Registration Certificate:
КВ № 17072-5842 ПР of 09.08.2010
Frequency of publication is bi-monthly

Editorial office address:

Vernadsky National Library of Ukraine,
3, Holiivskyi avenue, Kyiv, 03039, Ukraine

Tel.: (044) 524-43-50

E-mail: bibvesti@bigmir.net

Subscription Index 74049

Digital copies of the journal:

<http://nbuv.gov.ua/j-tit/bv>Journal website: <http://bv.nbuv.gov.ua/uk/>

The journal is indexed in the bibliometric database
Google Scholar.

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Зміст

- Лобузiна К., Галицька С.** Алфавiтно-предметний покажчик як лiнгвiстичний засiб бiблiотечно-iнформацiйних технологiй 3
- Крещенко Л.** Вiдображення видань з новiтньої iсторiї України в електронному каталозi Нацiональної бiблiотеки України iменi В. I. Вернадського 8
- Соколов В.** Особливостi еволюцiї публiчних бiблiотек у губернських мiстах в Україні у ХІХ – на початку ХХ ст. 13
- Супронюк О.** Дискурс модернiзму в книжковiй культурi видань Iгоря Костецького: журнал «ХОРС» як попередник видавництва «На горi» 25

ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ

- Головащук А.** Гiдна пошана книгознавцю Вiктору Iваницькому 36

ХРОНІКА НАУКОВИХ ПОДІЙ

- Тренiнг «Iнновацiйний розвиток спецiальних наукових бiблiотек установ НАПН України: пошук нових форматiв» 39
- Семiнар «Сучаснi завдання та прiоритети дiяльностi бiблiотек наукових установ: вiд традицiї до iнновацiї» 41

Contents

- Lobuzina K., Halytska S.** Subject Index as a Linguistic Tool for Library and Information Technology 3
- Kreshchenko L.** Reflection of the Editions of the Newest History of Ukraine in the Electronic Catalog of Vernadsky National Library of Ukraine 8
- Sokolov V.** Features of Evolution of Leading Public Libraries in Provincial Cities in Ukraine in the 19 – Early 20 Century 13
- Suproniuk O.** Modernism Discourse in the Book Culture of Publications by Ihor Kostetskyi: Journal «Khors» as the Predecessor of the Publishing House «Na Hori» 25

REVIEWS

- Golovashchuk A.** Worthy of Respect for the Book Scientist Victor Ivanytskyi 36

CRONICLE OF SCIENTIFIC EVENTS

- Training «Innovative Development of Special Scientific Libraries of NAPS of Ukraine Institutes: Search of New Formats». 39
- Seminar «Modern Tasks and Priorities of Activity of Libraries of Scientific Institutions: from Traditions to Innovations» 41

Катерина Лобузiна,

д-р наук із соціальних комунікацій, orcid.org/0000-0003-3371-4029,
директор Інституту інформаційних технологій,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

Світлана Галицька,

наук. співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)
просп. Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна
E-mail: galizkaya@nbuv.gov.ua

Алфавітно-предметний покажчик як лінгвістичний засіб бібліотечно-інформаційних технологій

У статті розглянуто питання формування словника алфавітно-предметного покажчика (АПП) в електронному каталозі наукової бібліотеки, обґрунтовується доцільність його використання у тематичному пошуку за класифікаційною ієрархією. З'ясовано, що застосування контрольованого словника предметних рубрик АПП сприяє оптимізації пошукових процедур. Наголошено на важливості формування електронного АПП до бібліотечної класифікації, що уможливило реалізацію предметного доступу до ресурсів бібліотечного фонду через онлайн-інтерфейс електронного каталогу.

К л ю ч о в і с л о в а: електронний каталог, алфавітно-предметний покажчик, класифікаційні індекси, предметний пошук.

Процес інформатизації сьогодні охоплює всі галузі людської життєдіяльності, підвищує їх залежність від інформаційного чинника, змінює потреби суспільства в інформації та вимагає створення засобів для її максимального використання. Розвиток високоефективних автоматизованих технологій оброблення, зберігання і використання інформації викликає докорінні зміни в сфері бібліотечної справи, зокрема, змінює суспільний статус сучасної бібліотеки, перетворює її на інформаційний центр – складну інформаційну систему, розширює межі її функцій та завдань.

Основним завданням сучасної бібліотеки є забезпечення ефективного доступу до документованих знань. А це вимагає удосконалення і оновлення технології пошуку у надвеликих масивах інформації, створення відповідного інструментарію і засобів для надання користувачам можливості віднайти та відібрати інформацію, яка максимально точно задовольняє їхні потреби. Постійне зростання обсягу ресурсної бази, розширення діапазону інформаційних запитів користувачів зумовлює необхідність забезпечення ефективності пошукових процедур в інформаційному масиві бібліотеки, удосконалення лінгвістичних засобів, важливих системотвірних елементів її інформаційно-пошукової системи, які впливають на якість тематичного пошуку, на ефективність роботи системи загалом.

Основними пошуковими елементами, які застосовує користувач під час самостійного інформаційного пошуку в бібліотечних базах даних, є назва, автор, змістові ознаки документа: розділ знань, класифікаційні індекси, ключові слова, предметні рубрики тощо. Важливо надати користувачеві можливість скористатися будь-якою з цих ознак, самостійно обрати найзручніші пошукові механізми та раціональні пошукові операції, за необхідності – активно використовувати для поглибленого багатоаспектного тематичного пошуку увесь комплекс пошукових методів і засобів, усі функціональні можливості інформаційної системи бібліотеки.

Бібліотечні класифікаційні системи як засоби змістового пошуку забезпечують комплексування документів за їх реальним змістом, встановлюють відповідність між працями представників різних наукових шкіл, різних епох, на різних мовах, втілених різними за знаковою природою інформаційними засобами [4, с. 54]. Мова класифікаційних індексів є контрольованою мовою індексування, здатною забезпечити ефективний доступ до класифікаційної ієрархії, необхідний для швидкої та зручної навігації у величезному масиві інформації, а також застосування системного підходу в інтелектуальному пошуку і релевантність його результатів. «Функціональні вимоги до бібліографічних записів» (FRBR) ІФЛА визначають класифікаційні індекси як елементи даних, котрі використовують

для організації інформаційного масиву та які окреслюють комплекс ознак (головну тему твору, концепцію, предмет, явище, місце) і забезпечують пошук і вибір творів [6]. В електронному каталозі класифікаційні індекси дають змогу здійснювати автоматичний перехід до тематичних рубрик систематичного каталогу та формувати переліки документів певної тематики.

Стосовно пошуку за класифікаційним індексом. Тут бажано мати можливість ознайомитися зі структурою, ієрархічною будовою та змістом класифікаційної системи, обрати класифікаційний індекс, відповідний запиту, або знайти класифікаційний індекс за алфавітно-предметним покажчиком (АПП), який виконує функцію навігатора пошуку за систематичною частиною. Знайдений індекс є ключем для формування переліку бібліографічних записів необхідної тематики [5, с. 27].

Наприклад, для отримання переліку бібліографічних записів документів за темою «Імунологія рослин» спочатку обираємо термін АПП, сформованого для систематичної частини скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ, – Імунологія.

АПП дає змогу одразу визначити необхідний аспект теми, що розглядається, тобто конкретизувати запит:

Імунологія

Імунологія – людини

Імунологія – медична

Імунологія – рослин

Імунологія – сільськогосподарська

Імунологія – тварин

Імунологія – тварин – ветеринарна

Імунологія – тварин і людини

За предметною рубрикою АПП «Імунологія – рослин» знаходимо рубрику Рубрикатора НБУВ:

E50*74 Імунологія рослин

УДК 632.938 Імунологія

Натисканням на підкреслений індекс здійснюємо перехід до електронного каталогу з автоматичним формуванням переліку бібліографічних записів (10 документів):

Дячок, Юлія Віленівна.

Роль Са2+ як вторинного месенджера в індукції захисних реакцій в культурі клітин *Allium* сера L.: дис. канд. біол. наук: 03.00.25 / Дячок Юлія Віленівна ; НАН України, Ін-т клітин. біології та генет. інженерії. – К., 1995. – 172 л.

Шиліна, Юлія Володимирівна.

Радіобіологічні властивості реакції надчутливості у рослин : дис. канд. біол. наук: 03.00.01 / Шиліна Юлія Володимирівна ; НАН України, Ін-т клітин. біології і генет. інженерії. – К., 1999. – 184 л. – л. 157-184

Филипчук, Тетяна Василівна.

Особливості перебігу закону толерантності Шелфорда в світлі істинних функціональних моделей (на прикладі *Arnica montana* L.): дис. канд. біол. наук: 03.00.16 / Филипчук Тетяна Василівна ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2007. – 228 арк.: рис., табл. – арк. 162-188

Дячок, Юлія Віленівна.

Роль Са2+ як вторинного месенджера в індукції захисних реакцій в культурі клітин *Allium* сера L. : автореф. дис. канд. біол. наук: 03.00.25 / Дячок Юлія Віленівна ; НАН України, Ін-т клітин. біології та генет. інженерії. – К., 1995. – 23 с.

Шиліна, Юлія Володимирівна.

Радіобіологічні властивості реакції надчутливості у рослин: автореф. дис. канд. біол. наук: 03.00.01 / Шиліна Юлія Володимирівна ; Нац. акад. наук України, Ін-т експ. патології, онкології і радіобіології. – К., 1999. – 16 с.

Филипчук, Тетяна Василівна.

Особливості перебігу закону толерантності Шелфорда в світлі істинних функціональних моделей (на прикладі *Arnica montana* L.): автореф. дис. канд. біол. наук: 03.00.16 / Филипчук Тетяна Василівна ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2007. – 20 с.

Mennstiel, Dirk.

Mechanismen der Nicht-Wirtsresistenz in *Petersilie*: Identifizierung und partielle Charakterisierung eines Rezeptors für einem Peptidelicitor aus *Phytophthora sojae*: Diss. / D. Mennstiel ; Universität zu Köln. Math.-Naturwiss. Fak. – Köln : [б.в.], 1998. – 110 S.: Abb. – Бібліогр.: S.: 98–108

Nibbe, Matthias.

Molekulare Charakterisierung von Arabidopsis-Signaltransduktionsmu : Diss. / M. Nibbe ; Eidgenössische Technische Hochschule Zürich. – Zürich : [б.в.], 2002. – 81 S.: Abb. – (ETH Diss ; 14639)

Min-Jian Li, Volkhart.

Heterologe Expression des rassenspezifischen Elicitors NIP1 aus dem Gerstepathogen *Rhynchosporium secalis* in *Escherichia coli*: Reinigung und partielle physikochemische Charakterisierung des Proteins : Diss. / V. Min-Jian Li ; Universität zu Köln. Math.-Naturwiss. Fak. – Köln : [б.в.], 1999. – 169 S.: Abb. – Бібліогр.: S.: 141-159

Сигнальні системи рослин та формування стійкості проти біотичного стресу : посібник / О. П. Дмитрів ; Нац. акад. наук України, Ін-т клітин. та генет. інженерії. – Київ : Фенікс, 2015. – 190, [1] с. : рис. – Бібліогр.: с. 146–[191]

Варто зазначити, що отриманий перелік охоплює документи, видані будь-якою мовою, зібрані під рубрикою E50*74, а також під підпорядкованими їй підрубриками (E50*745.7, E50*74-638.233 тощо). Якщо класифікаційний індекс є завчасно відомим, його одразу можна використати як пошу-

ковий елемент в електронному каталозі і отримати перелік бібліографічних записів документів, зібраних винятково під рубрикою Е50*74.

Для порівняння ефективності пошуку за термінами АПП і ключовими словами скористаємося словником ключових слів електронного каталогу. За терміном «Імунологія» ми отримуємо бібліографічні записи 84 документів. Це документи, видані українською мовою, з клінічної, лабораторної, прикладної, радіаційної, ветеринарної імунології тощо. Всі вони містять слово «імунологія» у своїй назві: «Загальна мікробіологія, вірусологія та імунологія», «Радіаційна імунологія», «Мікробіологія, вірусологія, імунологія, інфекційні хвороби», «Клінічна імунологія і алергологія» тощо. Для отримання бібліографічних записів документів, виданих іншими мовами, потрібно використовувати відповідну мову в інформаційному запиті.

Отриманий результат – перелік документів різної тематики, з якого можна відібрати потрібні ресурси. Однак при великому масиві видань це вимагає певних витрат часу: потрібно переглянути бібліографічні записи і за допомогою зазначених класифікаційних індексів і заголовків рубрик визначити тематику документів. Перевіривши записи отриманих документів, побачимо, що у переліку немає жодного документа з імунології рослин, тому що видання, які не містять слова «Імунологія» у своєму описі, до переліку не потрапили. Тобто, у цьому випадку замість необхідних документів ми отримуємо суцільний «інформаційний шум», якого може позбавити лише пошук за класифікаційними індексами. Ключем до нього є АПП до систематичної частини електронного каталогу. Крім того, без використання класифікаційних індексів визначити тематику документів складно, іноді зовсім неможливо.

А тепер щодо тематичного пошуку за ключовими словами. Він є простим і зручним для користувачів, хоча внаслідок його невисокої точності користувач отримує великий обсяг даних, значна кількість яких (або усі, як у наведеному прикладі) може виявитися «інформаційним шумом». Такий пошук може бути високоефективним лише за умови індексування документного потоку ключовими словами, взятими з контрольованого словника, розробленого з дотриманням певних правил: чітке визначення понять, усунення багатозначності термінів, викликаного омонімією та синонімією, використання у разі необхідності реляторів, які служать розрізненню значень багатозначного терміна тощо. Цей словник регламентує процес вибирання

лексичних одиниць для інформаційно-пошукової мови та їх написання і забезпечує узгодженість, одноманітність й чіткість індексування документів, що є необхідною умовою отримання релевантної відповіді на запит за ключовими словами. Словник ключових слів як засіб навігації в інформаційному просторі забезпечує контрольовані точки доступу до змісту ресурсів.

Якщо словник ключових слів є неконтрольованим (до нього при формуванні бібліографічного запису автоматично потрапляють слова з назв документів, анотацій, рефератів тощо), він не здатен забезпечити повноту і релевантність результатів тематичного пошуку. Але поєднання «пошуку за ключовими словами (алфавітний принцип) із пошуком за класифікаційними індексами (систематичний принцип)» забезпечує надійний і релевантний доступ до інформації [2, с. 81].

АПП містить поняття, відображені саме в документах фондів бібліотеки, а не лише в назвах творів або у заголовках рубрик. Він значно полегшує роботу з систематичною частиною скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ під час наукового опрацювання документів: допомагає розшукати необхідні поняття, які в АПП наведено в прямому та інверсованому вигляді, визначити їх розташування в робочих таблицях з урахуванням аспектів розгляду теми або предмета, допомагає вирішувати певні питання систематизації документів і розмежування тем між розділами та рубриками [3, с. 453].

Словник АПП містить упорядкований перелік термінів для багатоаспектного тематичного пошуку. Терміни, які зустрічаються у різних рубриках, підрозділах і розділах, доповнено поясненнями щодо аспектів розгляду певних предметів, процесів, явищ тощо. Наприклад, під рубрикою «Україна» згруповано 23 предметні підрубрики, серед яких:

Україна – історія
Україна – внутрішня політика
Україна – географія
Україна – графіка
Україна – драматичний театр
Україна – живопис
Україна – краєзнавство
Україна – література
Україна – музична культура
Україна – національна політика
Україна – незалежність
Україна – політична система
Україна – філософія
Україна – фольклор

АПП збирає під терміном «Україна» усі характеристики країни, розосереджені у класифікаційних схемах за галузями знань, тобто він встановлює зв'язки між різними поняттями, темами та проблемами, які стосуються України. Комплекс підрубрик АПП, що містять інформацію про певні аспекти розгляду країни, надає можливість вільно орієнтуватися у класифікаційних ієрархіях, здійснювати пошук за класифікаційними індексами з наступним доступом до документної бази даних і одержанням переліку бібліографічних записів необхідних документів.

Якщо, наприклад, користувача цікавить історія України, відповідні документи потрібно шукати у розділі історичних наук. За АПП можна конкретизувати запит, наприклад:

Україна – історія – період 1917–1939 рр.

Отримуємо:

Рубрикатор НБУВ:

ТЗ(4УКР)61 Україна в період 1917–1939 рр.

УДК:

94(477)«1917/1939» Україна в період 1917–1939 рр.

Вербальні терміни АПП спрощують орієнтування в деталях і аспектах змістового наповнення кожної рубрики. Це важливий компонент лінгвістичного забезпечення тематичного пошуку за класифікаційною ієрархією, який дає змогу конкретизувати запит і, таким чином, зменшити «інформаційний шум» або уникнути його взагалі.

Терміни АПП (слова і стійкі словосполучення, іноді аббревіатури) – лексичні одиниці, які несуть змістове навантаження: перелік термінів АПП до рубрики розкриває і пояснює її зміст, тобто певну тему, її окремі питання і аспекти її розкриття. Словник термінів АПП дає змогу формувати список предметних заголовків і рубрик, укласти предметний рубрикатор тощо. Доповнення описів рубрик переліком термінів АПП збільшує кількість точок доступу до кожного інформаційного ресурсу і значно підвищує вірогідність віднайдення документів певної тематики, тобто створює максимально сприятливі умови для використання будь-якої бібліотечної бази даних як під час інформаційного пошуку документів, так і при виконанні бібліотечних процесів. У результаті пошуку за термінами АПП і/або класифікаційними індексами користувач отримує весь масив документів (виданих будь-якою мовою) певної тематики і уникає небажаного «інформаційного шуму». Саме відсутність «інформаційного шуму» говорить на

користь ієрархічних класифікаційних систем як найважливіших засобів систематизації, структурування і упорядкування інформаційних ресурсів, способів моделювання різних предметних галузей, представлення і організації знань в умовах електронного середовища. Детально розроблена класифікація є не лише атрибутом внутрішньо-бібліотечної технології, а й потужним засобом навігації, що допомагає оперативному орієнтуванню у будь-якій предметній галузі [1, с. 45–50].

Саме застосування АПП забезпечує повноцінне використання класифікаційної ієрархії в інтелектуальному пошуку. Він виконує не лише пошукову, а й інтегративну функцію, тобто забезпечує виявлення взаємозв'язків між певними темами, поняттями, предметами, явищами тощо. Крім того, кожний термін АПП визначає зв'язки між Рубрикатором НБУВ і УДК, які допомагають, за необхідності, окреслити напрями подальшого пошуку за ієрархічною структурою будь-якої з цих класифікаційних схем.

Інформаційно-пошукова система бібліотеки дає змогу доповнювати рубрики новими термінами АПП, що є актуальним для максимально точного і всебічного відображення їх змісту, для фіксування прийнятих методичних рішень, пов'язаних з появою нових напрямів наукових досліджень, розробленням інноваційних технологій, науковими відкриттями та зміною інформаційних потреб користувачів, а також у складних випадках індексування. Кількість термінів АПП для однієї рубрики не обмежується, що уможливує додаткове внесення важливих понять, які окреслюють змістове наповнення рубрик і які доцільно використовувати в якості пошукових елементів. Таким чином, прийняті методичні рішення стають органічною частиною інформаційно-пошукової мови бібліотечної інформаційної системи та поповнюються новими термінами пошукового апарату [2, с. 89].

Отже, свою базову, інформаційну, функцію бібліотека виконує за допомогою пошукового апарату, реалізованого в автоматизованій бібліотечно-інформаційній системі як сукупність пошукових словників. При цьому різні способи пошуку не є альтернативними, вони доповнюють один одного. Найякісніший багатоаспектний інтелектуальний пошук в електронному каталозі забезпечується саме інформаційно-пошуковою мовою ієрархічного типу за підтримки словника АПП.

Мова предметних рубрик АПП є зрозумілою для всіх користувачів, а пошук за змістовими ознаками

документiв за АПП – зручний i доступний, адже для роботи зi словником термiнiв АПП користувачу не потрібнi спеціальна бiблiографiчна пiдготовка, розумiння iєрархiї таблиць класифiкацiї ББК або УДК, вiн може самостiйно вiдшукати потрібну iнформацiю. Тому створення контрольованого словника предметних рубрик АПП i застосування його на практицi сприяє оптимiзацiї пошукових процедур, удосконаленню оперативного тематичного доступу до електронних бiблiотечно-iнформацiйних ресурсiв, пiдвищує технологiчний рiвень комплексного пошукового апарату електронного каталогу бiблiотеки, забезпечує максимально повне задоволення iнформацiйних потреб користувачiв та зумовлює продуктивнiсть i релевантнiсть iнформацiйного пошуку.

Список бiблiографiчних посилань

1. Гендина Н. И. ББК в эпоху Интернета: средство организации знаний и важная составляющая профессиональной компетентности библиотечно-информационных специалистов. *Румянцевские чтения-2017 = The Rumyantsev readings-2017*: материалы международной научно-практической конференции (18–19 апреля 2017): в 3 ч. Ч. 3. Москва : Пашков дом, 2017. С. 45–50.

2. Лобузiна К. *Бiблiотечнi класифiкацiї в сучасних iнформацiйних сервiсах* : монографiя. Київ, 2010. 132с.

3. Лобузiна К. В., Галицька С. В., Орешина Н. В. Удосконалення рубрикатора наукової бiблiотеки як лiнгвiстичної основи пошукової iнформацiйно-комунiкативної системи. *Науковi працi Нац. б-ки України iм. В. I. Вернадського*. 2016. Вип.44. С. 448–460.

4. Проzorov, I. E. Индексы ББК в комплексе лингвистических средств качественной каталогизационной записи. *Румянцевские чтения-2017 = The Rumyantsev readings-2017*: материалы международной научно-практической конференции (18–19 апреля 2017): в 3 ч. Ч. 3. Москва : Пашков дом, 2017. С. 51–65.

5. Сукиасян Э. Р. К 50-летию Научно-исследовательского центра развития ББК. *Румянцевские чтения-2017 = The Rumyantsev readings-2017*: материалы международной науч-

но-практической конференции (18–19 апреля 2017): в 3 ч. Ч. 3. Москва : Пашков дом, 2017. С. 5–43.

6. *Функциональные требования к библиографическим записям* : окончат. отчет / Рос. библ. ассоц., Рос. гос. б-ка; пер. с англ. [В. В. Арефьев]; науч. ред., пер.: Т. А. Бахтурина, Н. Н. Каспарова, Н. Ю. Кулыгина. Москва : РГБ, 2006. [150] с.

References

1. Gendina, N. I. (2017). BBK v epokhu Interneta: sredstvo organizatsii znaniy i vazhnaia sostavliaiushchaia professionalnoi kompetentnosti bibliotечно-informatsionnykh spetsialistov [LBK in the epoch of the Internet: means of organization of knowledge and important constituent of professional competence of library-informative specialists]. *Rumiantsevskie chteniia-2017 [The Rumyantsev readings-2017]. Proceedings of the International research and practice Conference* (pp. 45-50). Moscow, Russia. [In Russian].

2. Lobuzina, K. V. (2010). *Bibliotichni klasyfikatsii v suchasnykh informatsiynykh servisakh* [Library classification of modern information services]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

3. Lobuzina, K. V., Halytska, S. V., Orieshyna, N. V. (2016). Udokonalennia rubrykatora naukovi biblioteky yak lnhvistichnoi osnovy poshukovoї informatsiino-komunikatyvnoi systemy [Improvement of the nomenclature of the scientific library as a linguistic basis of the search information and communicative system]. *Naukovi pratsi NBUV Nats. bibl. Ukrainy im. V. I. Vernadskogo*, 44, 448-460. [In Ukrainian].

4. Prozorov, I. E. (2017). Indeksy BBK v komplekse lingvisticheskikh sredstv kachestvennoi katalogizatsionnoi zapisi [Classification numbers of the Library-Bibliographical Classification in the complex of linguistic means for quality catalogue recording]. *Rumiantsevskie chteniia-2017 [The Rumyantsev readings-2017]. Proceedings of the International research and practice Conference* (pp. 51-65). Moscow, Russia. [In Russian].

5. Sukiasian, E. R. (2017). K 50-letiiu Nauchno-issledovatel'skogo tsentra razvitiia BBK [On the 50th anniversary of the Scientific c-research Centre of LBC Development]. *Rumiantsevskie chteniia-2017 [The Rumyantsev readings-2017]. Proceedings of the International research and practice Conference* (pp. 5-43). Moscow, Russia. [In Russian].

6. Arefev, V. V. (2006). *Funktsionalnye trebovaniia k bibliograficheskim zapisiam: okonchat. otchet* [Functional requirements for bibliographic records: ending. Report]. Moscow: RGB, Russia. [In Russian].

Kateryna Lobuzina,

Dr. Sci. in Social Communications, orcid.org/0000-0003-3371-4029, Head of Institut of Information Technologies, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Svitlana Halytska,

Researcher, Department of integrated processing of documents, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

SUBJECT INDEX AS A LINGVISTIC TOOL FOR LIBRARY AND INFORMATION TECHNOLOGY

The question of the formation dictionary of the alphabetical index in the electronic catalog of the scientific library and the expediency of its use in the thematic search on the classification hierarchy are considered. The use of the controlled vocabulary of the subject headings of the ADR promotes optimization of search procedures. An electronic alphabetical index for the library classification, which allows to realize objective access to the resources of the library fund through the online interface of the electronic catalog.

Keywords: electronic catalog, alphanumeric index, classification indices, subject searching.

Vernadsky National Library of Ukraine
3, Holosiivskyi ave., Kyiv, 030039, Ukraine
E-mail: galizkaya@nbuv.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 12.03.2019

УДК 025.4:027.54(477-25)НБУВ

Лола Крещенко,

молодший науковий співробітник, orcid.org/0000-0003-2866-2068,
 Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)
 просп. Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна
 E-mail: vpobeditelnitca@gmail.com

Відображення видань з новітньої історії України в електронному каталозі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

У статті розглянуто питання відображення видань з новітньої історії України в електронному каталозі наукової бібліотеки згідно з новими підходами до періодизації нашої недавньої минувшини, запропонованими Інститутом історії НАН України та зафіксованими у скороченому варіанті Рубрикатора НБУВ і широкими можливостями класифікаційної системи. Йдеться також про формування на їх основі більш інформативних індексів УДК. Показано, як зміни, внесені до скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ, сприяють удосконаленню електронного каталогу, допомагають бібліотекарям-систематизаторам у роботі.

К л ю ч о в і с л о в а: електронний каталог НБУВ, скорочений варіант Рубрикатора НБУВ, індекси УДК, новітня історія України, сучасна історична бібліографія.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) є частиною світового інтелектуального, інформаційного співтовариства, тому удосконалення способів і методів роботи з інформацією стає пріоритетним напрямом її роботи. Більше 30 років тематичний пошук інформації здійснювався за допомогою класифікаційної ієрархії, яка завдяки своїй побудові давала можливість ширшого, багатоаспектного відображення явищ і подій.

Робота бібліотекаря, в даному випадку – систематизатора, є нині доволі трудомістким процесом. За таких обставин саме аналітико-інформаційний підхід виявився найбільш оптимальним способом систематизації літератури. Ця новація, запроваджена НБУВ у 2017 р., «удосконалює традиційний бібліотечний процес і істотно поліпшує якість автоматизованої інформаційної системи бібліотеки», «прискорює наукове опрацювання документів з необхідною глибиною, точністю та багатоаспектністю» [1, с. 10–11]. Аналітико-синтетичне опрацювання матеріалів одночасно за двома класифікаційними схемами – за Рубрикатором НБУВ і таблицями Універсальної десятикової класифікації (УДК), використовується нині в різних галузях знань, зокрема і в тих, що стосуються історії України.

«Історія – це справа, що вимагає людських зусиль, на які часто надихають національні мотивації. Щоб стати науковою, їй слід якимось чином звільнитися від обмежень, які вони накладають» [8, с. 362]. Обмеженнями стала ідеологія, що заважала об'єктивному відображенню подій, які відбу-

валися в Україні, внаслідок чого порушувався основний принцип історичної науки. З розпадом Радянського Союзу і утворенням низки незалежних держав з'явилася можливість по-іншому оцінити вітчизняну історію, спираючись на нові архівні дані, документи, дослідження, а також виробити нову тактику роботи з ними.

Академія наук України, зокрема вчені Інституту історії України, з початку 1990-х рр. видала понад 15 ґрунтовних монографій, в яких досліджуються як цілі епохи, так і окремі проблеми, що не згадувалися в літературі взагалі або згадувалися побіжно. Тому використання нової періодизації історії України дало змогу побачити не мозаїку, а повну картину поступу країни.

Вичерпний огляд історичних досліджень знаходимо у статті В. Кисельової «Нова бібліографічна база історичних досліджень та внесок Інституту історії України у розвиток сучасної історичної бібліографії». Авторка розкриває роль Інституту історії України у справі бібліографічного забезпечення історичних досліджень у сучасний період [4, с. 520].

Події, що відбувалися на території України, яка є частиною Європи, її цивілізаційного простору, стали розглядатися у загальноєвропейському контексті з відповідними хронологічними змінами. В результаті було переглянуто не тільки часові межі подій, але й позначення в електронному каталозі. «Реаліями сьогодення є паралельне існування цифрового та друкованого інформаційних світів, що потребує необхідності співіснування традиційної бібліотечної технології та нової електронної, органічного поєднання досягнень тра-

диційної інформаційно-бібліотечної сфери діяльності з перевагами сучасної комп'ютерної технології. У процесі освоєння нових інформаційних технологій бібліотеки відіграють відповідну роль, а саме, адаптують традиційні бібліотечні технології представлення знань до використання в цифровому інформаційному середовищі» [6, с. 109]. У зв'язку з тим, що усталені рубрики розділу «Історія України» застаріли і не відповідали сучасним реаліям, вченими Інституту історії України НАН України були запропоновані нові назви рубрик. Вони увійшли до скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ, і це дало можливість збирати і систематизувати матеріал з абсолютно іншої точки зору [7, с. 180–182].

Сьогодні немає єдиної чіткої думки щодо градації історії, у т. ч. й історії новітнього часу. Енциклопедія історії України цей період характеризує як «сучасний період історії, який охоплює 20 – поч. 21 ст., тобто добу індустріального суспільства та становлення постіндустріального суспільства» [3, с. 470]. Наприклад, у скороченому варіанті Рубрикатора НБУВ матеріал, присвячений вказаному проміжку часу, віднесено до рубрики:

ТЗ(4УКР)6 Новітня історія України (1900 – 1991 рр.)

Цій рубриці відповідає рубрика УДК: **94(477)«1900/1991»**

Як бачимо, частина Нової історії, а саме період 1900–1917 рр. , віднесено до Новітньої історії. Тому перша рубрика за хронологією виділена в скороченому варіанті Рубрикатора НБУВ як:

ТЗ(4УКР)60 Україна в період 1900 – 1917 рр.

Цій рубриці відповідає рубрика УДК: **94(477)«1900/1917»**

Для більш повного відображення літератури, що висвітлює процеси цього часу, активно використовуються типові ділення. Наприклад:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)60-24 Зростання промисловості

УДК: 94(477)«1900/1917»:334. 716

РНБУВ: ТЗ(4УКР)60-41 Революційний рух на Україні на поч. ХХ ст.

УДК: 94(477)«1900/1917»:323. 272

«Робота над класифікаційною схемою, – цілком слушно зауважує К. Лобузін, – не може вважатися остаточно завершеною та потребує постійної актуалізації, оскільки її зміст, обсяг форма постійно змінюються у зв'язку із розвитком науки, техніки та виробництва. Введення нових змін і доповнень до класифікації не скасовує використання старих рубрик і має розроблятися з огляду на

логіку старої схеми» [6, с. 68]. Типові поділи дають змогу під час опрацювання нової літератури конкретніше виокремити діяльність тих чи інших груп, їх роль, а також показати нові явища в житті суспільства. Наступна рубрика скороченого варіанта Рубрикатора виглядає так:

ТЗ(4УКР)604 Україна в період Першої світової війни (1914 – 1917 рр.)

Цій рубриці відповідає рубрика УДК: **94(477)«1914/1917»:355. 48(100)**

Саме події Першої світової війни сприяли зростанню національної свідомості та актуалізували питання про створення національної держави. У книзі Ярослава Грицака «Нарис історії України» використано висловлювання М. Хагена: «Зокрема, вона сильно активізувала українське національне питання і спричинилася до зростання української національної свідомості. Якщо творення новітніх націй було результатом модернізаційних процесів, то саме війна виявилася найбільшим вторгненням модерного світу у традиційне селянське життя» [2, с. 105].

Література, присвячена подіям, що відбувалися на території України 1917 р. , фіксується в рубриках, що охоплюють також аспекти формування української держави та її різноманітні форми:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)611 Україна в період 1917 – 1921 рр.

УДК: 94(477)«1917/1921»

РНБУВ: ТЗ(4УКР)611-313. 1 УНР доби Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.)

УДК: 94(477)«1917/1918»:321. 72ЦР

РНБУВ: ТЗ(4УКР)611-313. 2 Гетьманщина (Українська держава Гетьмана П. Скоропадського) (29 квітня 1918 – грудень 1918 р.)

УДК: 94(477)«1918»:321. 64Г

РНБУВ: ТЗ(4УКР)611-313. 3 УНР доби Директорії (14 грудня 1918р. – 10 листопада 1920 г.)

УДК: 94(477)«1918/1920»:321. 728Д]:342.

511

Інші державні утворення:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)616-3 ЗУНР (листопад 1918 – січень 1919рр.)

УДК: 94(477. 8)«1918/1919»:321. 728 ЗУНР

РНБУВ: ТЗ(4УКР)55)611-3 Донецько-Криворізька радянська республіка (12 лютого 1918 р. – 19 березня 1918 р.)

УДК: 94(477. 6)«1918»:321. 74ДКРР

Динаміка подій цього періоду, участь у них різних верств населення відображені у виданнях, що сконцентровані у рубриках:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)611-43 Махновський рух

УДК: 94(477)«1918/1921»:329. 285:[323. 3:63-051]

Україна не просто брала участь у революції, а виступала безпосереднім її творцем. «Посилаючись на І. Лисяка-Рудницького, Я. Грицак підкреслив, що «укр. революція 1917–21 не зазнала поразки, хоча й не досягла своєї остаточної мети, однак вона внутрішньо переродила суспільство, створила Україну як модерну націю політичну» [3, с. 467].

Українська держава у той час не була однорідною і не включала ті землі, в межах яких вона зараз знаходиться, у т. ч. й Західну Україну. Західноукраїнські землі у 1917–1939 рр. перебували під владою різних європейських держав: Польщі, Чехії, Румунії. З огляду на це, для історичної літератури визначено відповідні рубрики:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)616 Західноукраїнські землі між двома світовими війнами (1917 – 1939 рр.)

УДК: 94(477. 83/. 86)«1917/1939»

В умовах повної дезорієнтації населення, великого числа закликів, боротьби ідеологій та різних поглядів на розвиток суспільства перемогли більшовики. «Дезорганізацією українських інститутів найкраще скористалися російські більшовики. Використовуючи популістські комуністичні гасла, обіцяючи віддати землю селянам, фабрики – робітникам, вони зуміли прихилити на свій бік немалу частину українців» [5, с. 197]. Саме цей факт уможливив виникнення у березні 1919 р. ще одного державного утворення:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)611-313. 4 УРСР (Українська Радянська Соціалістична Республіка)

УДК: 94(477)«1919»:321. 74 УРСР

Для відновлення держави після громадянської війни потрібні були фабрики, заводи, різноманітне обладнання, яке можна було придбати або завдяки золотим запасам країни, або експорту сировини. Україна, будучи великим виробником зернових, могла вирішити дану проблему. Але селяни не погоджувалися добровільно віддавати зерно, тому керівництво країни вдалося до примусу. Була проведена колективізація, ліквідація більш-менш заможних селян, і, як наслідок, голод, що залишив людей без засобів до існування. «Окрім очевидних людських втрат та величезного морального удару, голод завдав не виправної шкоди українському національному життю. Він практично знищив старе українське село з його багатими традиціями. Замість нього з'явилося колгоспне село, яке вже ніколи не повставало проти радянської влади» [2, с. 184]. Тому літературу, яка відображає події після громадянської війни, сконцетровано в рубриці:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)613 Радянська модернізація України в 1921 – 1939 рр.

УДК: 94-048. 78(477)«1921/1939»

Їй підпорядковуються такі підрубрики:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)613-2,2 Нова економічна політика (НЕП)

УДК: 94(477)«1922/1929»:338. 2

РНБУВ: ТЗ(4УКР)613-205 Колективізація

УДК: 94(477)«1928/1933»:33. 025. 26

РНБУВ: ТЗ(4УКР)613-209 Голодомор 1920-х і 1930 рр.

УДК: 94-056. 253 (477)«192/193»

РНБУВ: ТЗ(4УКР)613-49 Репресії

УДК: 94(477)«192/193»:323. 281

РНБУВ: ТЗ(4УКР)613-4 Рух опору 1920-х і 1930 рр.

УДК: 94(477)«192/193»:329. 73.

До рубрики, що вказана нижче, включено досить великий перелік матеріалів не тільки про події воєнного часу, але й після нього:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)62 Україна в період 1939 – 1953 рр.

УДК: 94(477)«1939/1953»

Розглянемо основні, підпорядковані їй, рубрики.

1. Друга світова війна в світовій історії хронологічно охоплює час від 1939-го по 1945 р. Тому для відповідної літератури було введено рубрику:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)622 Україна в період Другої світової війни (1939–1945 рр.)

УДК: 94(477)«1939/1945»

2. Розпочати відбудову своїх територій країна змогла лише наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. З огляду на це, видання, документи з означеної проблематики охоплює рубрика:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)623 Україна в період повоєнного будівництва (1945–1953 рр.)

УДК: 94(477)«1945/1953»

3. У 1946–1947 рр. на території України знову панував голод. Літературу, що висвітлює цю трагічну подію, виділено в таку рубрику:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)623-209 Голод 1946 – 1947 рр.

УДК: 94-056. 253(477)«1946/1947»

Література з питань повстанського руху і націоналістичного підпілля через неоднозначне ставлення до них істориків збирається в розділі «Ф513(4УКР) Національно-визвольний рух в Україні». Хоча ця проблематика дублюється і у рубриках розділу «ТЗ(4УКР) Історія України»:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)626 Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939 – 1960 рр.

УДК: 94(477)«1939/1960»: [329. 614:329. 73]

Підрозділ, куди входять публікації, присвячені

1953–1991 рр. нашої історії, виглядає таким чином:
РНБУВ: ТЗ(4УКР)63 Україна в період 1953 – 1991 рр.

УДК: 94(477)«1953/1991»

Структурно він поділяється на 2 частини:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)630 Україна в період 1953 – 1980 рр.

УДК: 94(477)«1953/1985»

РНБУВ: ТЗ(4УКР)634 Україна в період 1986 – 1991 рр.

УДК: 94(477)«1986/1991»

В означених рубриках і підрубриках виділено матеріали про дисидентів, процес десталінізації та тимчасову лібералізацію радянського суспільства (1953–1964 рр.):

РНБУВ: ТЗ(4УКР)63-498 Дисидентський рух

УДК: 94(477)«1953/1991»:[329. 7:316. 647. 6]

РНБУВ: ТЗ(4УКР)630 Україна в період 1953 – 1985 рр.

УДК 94(477)«1953/1985»

Знаковим явищем у житті українського суспільства стало проголошення незалежності України. Наша країна в геополітичному сенсі стала однією з головних фігур у системі міжнародних відносин. Видання, що досліджували відповідний період сучасної історії України, виділено у нашому каталозі як:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)64 Історія України з 1991р.

УДК: 94(477)«1991/...»

За допомогою типових поділів створено підрубрики для літератури з розвитку різних галузей України, наприклад, її економіки:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)64-2 Соціально-економічний розвиток сучасної України

УДК: 94(477)«1991/...»:33

Також утворено рубрики, де збираються матеріали про стан різних верств населення, персоналії, відносини з іншими державами світу:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)64-64(4НІМ) Українсько-німецькі відносини

УДК: 94:327](477:430)«1991/...»

РНБУВ: ТЗ(4УКР)64-64(4ПОЛ) Українсько-польські відносини

УДК 94:327](477:438)«1991/...»

Виділено й інші аспекти зовнішньополітичної діяльності України. Видання з цієї проблематики сконцентровано у розділі «Ф4 Міжнародні відносини та зовнішня політика».

За час незалежності Україні довелося пережити багато подій: Помаранчева революція 2004 р., Євромайдан, Революція Гідності (2013–2014 рр.) тощо. Для літератури на цю тему створено рубрику:

РНБУВ: ТЗ(4УКР)64-41 Революції 2004 та 2013/2014 рр.

Цій рубриці відповідають дві рубрики УДК:

УДК: 94(477)«2004»:323. 2

УДК: 94(477)«2013/2014»:323. 2

У фаховому середовищі домінує думка, що «систематизація документів за сучасних умов швидкого розвитку знання, постійної зміни та розширення наукової термінології ускладнена багатьма проблемами. Це, в першу чергу, необхідність виявлення та фіксування нової термінології, її аналізу, прийняття методичних рішень: прив'язування відповідних термінів до наявних тематичних рубрик, рішення про внесення змін і доповнень, встановлення асоціативних і семантичних зв'язків» [6, с. 89]. Тому роботу зі створення рубрик необхідно продовжувати, вкрай важливо вносити зміни згідно з нововиявленими історичними фактами, завдяки новому мисленню і поглядам, а також безперервності історичного процесу.

Список бібліографічних посилань

1. Лобузін К., Галицька С., Орешина Н. Формування системи відповідності між Рубрикатором НБУВ і УДК в електронному каталозі НБУВ. *Бібл. вісник*. 2018. № 4. С. 10–14.
2. Грицак Я. Й. *Нариси з історії України: формування української модерної нації*. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2000. 360 с.
3. *Енциклопедія історії України*: Т. 7. Мл – О / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2010. 728 с.
4. Кисельова В. Нова бібліографічна база історичних досліджень та внесок Інституту історії України у розвиток сучасної історичної бібліографії : тези доповіді. *Історіографічні дослідження в Україні*. К. : Ін-т історії України НАНУ, 2012. Вип. 22. С. 519–528.
5. Кралюк П. М. *Чорна Рада*. Харків : Фоліо, 2018. 201 с.
6. Лобузін К. *Бібліотечні класифікації в сучасних інформаційних сервісах* [монографія]. Київ, 2010. 132с.
7. *Рубрикатор НБУВ. Скорочений варіант* / К. В. Лобузін, С. В. Галицька, Н. Я. Зайченко, Т. С. Медвідь, Н. В. Орешина, І. П. Перенесієнко, О. Г. Сандул; відп. ред. К. В. Лобузін; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 570 с.
8. Снайдер Т. *Перетворення нації. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999* / пер. з англ., вид. 2-е. Київ : Дух і літера, 2016. 460 с.

References

1. Lobuzina, K., Halytska, S., Oreshyna, N. (2018). Formuvannia systemy vidpovidnosti mizh Rubrykatorom NBUV i UDK v elektronnomu katalogi NBUV [The formation of the system of conformity between the categories VNLU and UDC in the electronic catalog VNLU]. *Bibliotechnyi visnyk*, 4, 10-14. [In Ukrainian].
2. Hrytsak, Ya. (2000). *Narysy z istorii Ukrainy: formuvannia ukraïnskoi modernoi natsii* [Essays on the history of Ukraine: the formation of a Ukrainian modern nation]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

3. Smoliiy, A. (Ed.) (2010): *Entsyklopedia istorii Ukrainy* T. 7 [Encyclopedia of Ukrainian History: V. 7] Ml-O. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
4. Kyseliyova, V. (2012). Nova bibliohrafichna baza istorychnykh doslidzhen ta vnesok Instytutu istorii Ukrainy u rozvytok suchasnoi istorychnoi bibliohrafii: tezy dopovidi [New bibliographic base of historical research and contribution of the Institute of Ukrainian History to the development of modern historical bibliography: abstracts of the report]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 22. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
5. Kraliuk, P. M. (2018). *Chorna Rada* [The Black Council]. Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].
6. Lobuzina, K. V. (2010). *Bibliotechni klasyfikatsii v suchasnykh informatsiinykh servisakh* [Library classification of modern information services]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
7. Lobuzina, K., (Ed.) (2016). *Rubrykator Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. Skorochenyi variant* [The Rubricator of The Vernadsky National Library of Ukraine. Short version]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
8. Snaider, T. (2016). *Peretvorennia natsii. Polshcha, Ukraina, Lyva, Bilorus 1569-1999* [The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

Lola Kreshchenko,

Junior Researcher, orcid.org/0000-0003-2866-2068, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

REFLECTION OF THE EDITIONS OF THE NEWEST HISTORY OF UKRAINE IN THE ELECTRONIC CATALOG OF VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

The article deals with the issue of displaying the Newest History of Ukraine in the electronic catalog of the scientific library in accordance with the new wording, proposed by the Institute of History of the Academy of Sciences of Ukraine, fixed in the abbreviated version of the nomenclature Vernadsky National Library of Ukraine, the broad possibilities of the classification system and the formation of more informative UDC indices on their basis.

It is shown that the changes made to the abbreviated version of the nomenclature of the Vernadsky National Library of Ukraine help to improve the electronic catalog and help the work of the systematizer.

K e y w o r d s: electronic catalog of Vernadsky National Library of Ukraine, abbreviated nomenclature Vernadsky National Library of Ukraine, Index UDC, the Newest History of Ukraine, modern historical bibliography.

Vernadsky National Library of Ukraine
3, Holosiivskyi ave., Kiev, 03039, Ukraine
E-mail: vpobeditelnitca@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 12. 04. 2019

Віктор Соколов,

кандидат історичних наук, головний бібліотекар,
Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого (м. Київ, Україна)
вул. Михайла Грушевського, 1, м. Київ, 101001, Україна
e-mail: socolv@i.ua

Особливості еволюції публічних бібліотек у губернських містах в Україні у XIX – на початку XX ст.

У статті досліджено становлення та розвиток публічних бібліотек губернських міст на території України у XIX – на початку XX ст., чинники, умови та основні етапи їхньої еволюції. Охарактеризовано головні напрями діяльності губернських бібліотек як інформаційно-ресурсних центрів збереження і суспільного використання друкованих видань, рукописів та інших документів, а також як осередків культурно-освітнього життя краю.

К л ю ч о в і с л о в а: історія бібліотечної справи, губернські публічні бібліотеки, міські бібліотеки, громадські бібліотеки.

Для розуміння становлення і розвитку вітчизняної бібліотечної справи XIX – на початку XX ст. вкрай важливим є вивчення історичного досвіду організації діяльності провідних публічних книгозбірень у губернських містах, зокрема, так званих губернських бібліотек¹. Більшість фахівців обмежують дослідження діяльності губернських бібліотек періодом 1830–1850-х рр. Проте, характеризуючи розвиток бібліотечної справи в країні, деякі автори розширюють хронологічні межі їхньої діяльності до початку XX ст., адже окремі губернські бібліотеки існували під власною назвою до 1917 р. (наприклад, Тульська губернська публічна бібліотека, Вятська губернська публічна бібліотека та ін.).

Метою пропонованої статті є визначення соціально-культурних чинників становлення та особливостей розвитку губернських публічних бібліотек на теренах України у XIX – на початку XX ст.

¹ Означена тематика порушується у працях К. Абрамова, І. Балкової, Г. Бородіної, Б. Володіна, А. Громової, К. Дерунова, М. Матвеева, Л. Хавкіної та ін. Діяльність окремих губернських бібліотек на території України висвітлюється у статтях С. Бондаренка, Л. Лучки, С. Міщука, І. Приймак та ін. Аналіз функціонування означених бібліотек у контексті характеристики регіонального розвитку бібліотечної справи, становлення та поширення бібліотек в Україні загалом здійснено у працях О. Айвазян, Г. Бородіної, А. Волинець, О. Григоренка, О. Завальнюка, О. Комарницького, А. Радзівіло, В. Сєдих та ін. Звичайно, кожен із зазначених авторів відбиває історіографічні підходи, які були властиві для певного періоду розвитку бібліотечної науки [6, с. 31].

Губернські бібліотеки – це провідні державні публічні бібліотеки губернських міст, що діяли у Російській імперії упродовж 1830–1917 рр. Вони виконували функції головних міських книгозбірень, поширюючи свою діяльність у межах основної адміністративно-територіальної одиниці (губернії) [9, с. 333]. У дещо зміненій формі за своєю назвою та функціональними ознаками вони відродилися у період становлення радянської влади (переважно, у першій пол. 1920-х рр.). Еволюція означених бібліотек відбувалася у напрямі формування в губернських (надалі – окружних, обласних) містах головних бібліотечних установ краю (регіону) як інформаційно-ресурсних центрів збереження і суспільного використання книг, періодики та інших документів, а також як осередків культурно-просвітницького життя. З 1860-х рр. певна частина книжкових фондів губернських бібліотек ставала основою для утворення в подальшому нових публічних бібліотек (міських, громадських), які у різні періоди своєї історії змінювали профіль діяльності відповідно до політичних, соціально-культурних умов суспільного розвитку. Наголошуючи на еволюційному характері перетворення губернських публічних бібліотек на міські та громадські, К. Дерунов зазначав, що губернські бібліотеки виступили природним фундаментом для публічних книгозбірень, що утворювалися з другої половини 1860-х рр. [13, с. 91].

Ідея створення публічних бібліотек у кожній губернії Російської імперії з'явилася ще в часи правління Петра I, хоча практичного втілення вона набула лише у 1770–1790-х рр. і то епізодичного (у

1778 р. заснували публічну бібліотеку в Тулі, яка невдовзі припинила свою діяльність; у 1782 р. була створена Іркутська бібліотека, яка також проіснувала декілька років; з 1794-го запрацювала публічна бібліотека в Калузі при головному народному училищі).

Справжня розбудова мережі публічних бібліотек у губернських містах Росії розпочалася лише у 1830-х рр. за царювання Миколи I. У 1830 р. міністр внутрішніх справ, генерал-ад'ютант, граф Арсеній Закревський (1783–1865) розіслав циркуляр Міністерства внутрішніх справ № 777 від 5 (17) липня 1830 р. «Об учреждении в губернских городах публичных библиотек для чтения» [20, с. 333]. Урядовий документ був зумовлений листом президента Імператорського Вільного економічного товариства, адмірала, графа Миколи Мордвинова (1754–1845), у якому той, за дорученням товариства, писав, що розвиток народної освіти, народного життя загалом, сповільнюється через недостатнє поширення відомостей про науки і мистецтва, через відсутність у містах Росії, окрім Петербурга, Москви та Одеси, публічних бібліотек для читання, де «всякий небогатый человек может, за небольшую плату, пользоваться всеми произведениями на русском и иностранных языках» [12, с. 70–71]. Згідно з ідеєю М. Мордвинова, публічні бібліотеки, де всі громадяни, незалежно від майнового стану, за певну плату могли б користуватися книгами, періодичними виданнями, мали виконувати такі завдання: бути місцем спілкування міських жителів щодо розвитку просвітництва, науки, промисловості; сприяти поширенню та збуту книг; слугувати трибуною для оприлюднення авторами результатів своїх наукових напрацювань перед читачьким загалом; виступати центрами збору статистичних відомостей [3, с. 27]. М. Мордвинов наголошував на великому значенні бібліотек для розвитку промисловості, торгівлі, формування нових виробничих відносин. В архіві адмірала збереглися численні замітки, ґрунтовні записи і навіть декілька готових проектів створення публічних бібліотек у губернських містах. Один з розроблених ним документів «Основания, на которых вообще учреждаются в губернских и уездных городах России публичные библиотеки для чтения» містив двадцять пунктів. У першому, зокрема, було записано: «Публичные библиотеки для чтения учреждаются по губерниям с той целью, дабы по возможности распространять повсеместно общее просвещение и, в особенности, полезные сведения до местности каждого края относящиеся» [3, с. 24]. Тобто чинов-

ник відразу робив наголос на красназвачному характері діяльності таких книгозбірень. У листі до А. Закревського М. Мордвинов просив віднайти необхідні кошти для відкриття публічних книгозбірень у всіх губернських містах Росії. Зі свого боку, Вільне економічне товариство зобов'язувалося надсилати кожній такій бібліотеці по два примірники усіх своїх видань. Губернські та повітові публічні бібліотеки мали відкриватися при підтримці держави з ініціативи дворянських зборів, представників інтелігенції, купецтва, міських органів самоврядування.

Загалом, із запланованих 52 публічних бібліотек у губернських і повітових містах було відкрито 39: 29 – у губернських містах і 10 – у повітових. На території України, за відомостями К. Абрамова, з'явилося 8 книгозбірень у губернських містах та 2 – у повітових [2, с. 52]. У багатьох містах імперії відкриття цих бібліотек не відбувалося зовсім, або затягувалося на довгі роки. Проте, у 1850-х рр. внаслідок різних причин (опір місцевого чиновництва, відсутність належного фінансування, обмежена кількість передплатників, недосконале комплектування та ін.) в Росії було закрито 15 губернських і повітових публічних бібліотек (в Україні припинили свою діяльність Катеринославська, Подільська та ін.). На початку 1860-х рр. в Росії продовжували діяти лише 15 публічних бібліотек, заснованих у 1830-ті рр., з яких в Україні працювали лише дві [1, с. 67–68]. За дослідженнями Д. Бастики, у 1835 р. в Росії діяло 35 губернських бібліотек, у 1857-му – 49 [5, с. 107–108]. На думку Л. Хавкіної (Хавкіної-Гамбургер), основними причинами занепаду і закриття губернських публічних бібліотек були: відсутність державної фінансової підтримки, непрофесійний склад опікунських комітетів; низький професійний рівень окремих бібліотекарів; великий відсоток неграмотного населення в країні; відсутність стійкої потреби у читанні книг та періодики у тих, хто вмів читати; байдужість місцевої публіки до освіти; висока плата за бібліотечні послуги [30, с. 6].

У середині XIX ст. книжковий фонд більшості губернських бібліотек становив приблизно 2–3 тис. одиниць зберігання і рідко досягав 5 тис. [13, с. 80]. На початок 1850-х рр. лише Одеська і Тамбовська книгозбірні мали фонд трохи більше 11 тис. примірників [1, с. 67–68]. Галузевий склад фондів губернських бібліотек у середині XIX ст. був приблизно таким: 35 % становила художня література, 24 % – періодика, 20 % – історія, 12 % – природничо-наукові видання, 6 % – книги соціально-політичної те-

матики, 3 % – релігійна література [1, с. 60]. У книгозбірнях, як правило, переважало систематичне розташування книг. Всі губернські бібліотеки формували власні систематичні каталоги у рукописному чи друкованому вигляді (друковані каталоги були в Одеській (1830), Харківській (1834), Сімферопольській (1839), Катеринославській (1843) бібліотеках). У Кам'янець-Подільській публічній бібліотеці був ще й алфавітний каталог. В установчих документах зазначалося, що: бібліотеки працюють щоденно або три-чотири рази на тиждень, не менше як по 4 години на день; читачам, здебільшого, дозволялося брати книги додому, але з оплатою цієї послуги або під певну заставу; відвідувачі читальних залів та передплатники повинні були неухильно виконувати правила бібліотеки. Читання книг вдома було платним, а в читальному залі – безкоштовним, хоча траплялися й винятки. Книжки додому видавалися не більше як на два тижні, якщо в бібліотеці вони були представлені двома і більше примірниками. В окремих книгозбірнях дворянам, чиновникам, духовенству дозволялося брати книги на більший термін. Нові журнали видавали додому тільки через місяць після їх надходження до бібліотеки, а газети – через тиждень.

На рубежі 1850–1860-х рр. багато губернських бібліотек в Україні закрилося через відсутність коштів, недостатню кількість передплатників та безвідповідальну, некваліфіковану роботу персоналу. Та й інтерес читачів до губернських бібліотек став падати головним чином через те, що їх фонди, практично, не поповнювалися новою літературою (книгозбірні були не в змозі її замовляти, оскільки бракувало грошей). Про поганий стан справ у губернських бібліотеках у цей час йшлося майже у кожному звіті бібліотекарів та інших відповідальних осіб. Більше того, у 1850-х – на початку 1860-х рр. чиновники почали вказувати на безперспективність розвитку губернських публічних бібліотек. Так, у 1863 р. херсонський цивільний губернатор у своєму звіті зазначав: «...В городах и местечках, подведомственных губернскому управлению, ни публичных, ни частных библиотек нет ... потребности в них в губернии не имеется» [17].

Доля публічних бібліотек губернських міст великою мірою залежала від того, які державні, громадсько-культурні діячі ними опікувалися, хто входив до складу опікунського чи розпорядчого комітету, хто мав вплив у міській адміністрації [24, с. 115–116]. Як правило, опікунський комітет бібліотеки очолював губернатор, його членами були: віце-губернатор, очільник дворянства, дирек-

тор училища, міські начальники, чиновники. Зазначені особи, як писав К. Дерунов, здебільшого, були «равнодушные к книге и библиотеке, видели в порученном им деле лишнюю неприятную обязанность» [13, с. 75]. Загалом, у 1830–1850-х рр. ставлення вищих прошарків суспільства (дворянства) до заснування губернських бібліотек на умовах благодійності було, здебільшого, негативним. Наприклад, у Сумах, за відомостями К. Дерунова, діяла сильна опозиція стосовно відкриття у місті публічної бібліотеки. Один з тамтешніх очільників дворянства відкрито заявляв, що бібліотеку, якщо вона буде відкрита, він «уничтожит, а читателей убьет» [13, с. 72]. Не поспішали робити грошові внески на утримання губернських бібліотек ані меценати, ані члени дворянських зібрань, ані члени опікунських комітетів. На урочистих відкриттях бібліотек вони завзято обіцяли надати їм фінансову підтримку, а потім, як правило, слідували дворянській приказці «когда захочу, тогда заплачу» або просто відмовчувалися. Через чиновницьку тяганину деякі губернські бібліотеки відкривалися через 20 років після публікації циркуляра № 777.

Негативно позначилася на розширенні мережі публічних бібліотек масштабна епідемія холери 1830–1831 рр., особливо на півдні та південному сході України. Також давалося взнаки невміння належним чином організувати бібліотечну справу. Як зазначала А. Громова, для того, щоб мати гроші, бібліотека повинна була мати достатню кількість передплатників (читачів), турбуватися про задоволення їх потрібною літературою [12, с. 81–82]. А тогочасний попит припадав, головним чином, на белетристику, якої у 1830–1840-х рр. в губернських бібліотеках не було у достатній кількості (художня література становила лише 20–30 % бібліотечного фонду). Дослідниця також зауважувала, що серед причин недостатньої підтримки перших публічних бібліотек не останню роль відігравали відсутність демократизму у провінційному суспільстві, його патріархальні традиції, які вимагали не змішувати різні стани населення, навіть якщо місцем їх перетину була просвітницька установа [12, с. 91].

Не сприяла іміджу губернських бібліотек непоінформованість жителів міста про місце їх розташування, незручність розкладу їх роботи. У 1860-х рр. більшість з них працювала тільки по неділях, потім – 2–3 години на день і тільки на початку 1900-х рр. вони відкривали свої двері на 8–10 годин щоденно [25, с. 30–31]. Для прикладу, можна взяти Полтавську губернську бібліотеку (нині – Полтавська ОУНБ ім. І. П. Котляревсько-

го), котра була відкрита у 1830 р. У перші роки свого існування вона мала фонд всього 200 т. періодичних видань і 48 назв книг. За 10 років до Полтавської губернської бібліотеки надійшло «в дар» всього 310 назв книг (416 т.) [26, с. 194]. Про початок роботи книгозбірні один з її опікунів, відомий шанувальник культури українського народу, засновник вітчизняної наукової фольклористики М. Цертелєв (1790–1869) писав: «Публичного открытия библиотеки еще не было, и часов для входа в оную еще не определено по той причине, что никто из жителей города Полтавы не изъявил желания читать книги в библиотеке. Некоторым же были отпускаемы оные в дом и получены обратно в целости» [18].

Проходив час, а відвідувачів у бібліотеці не збільшувалося, що дуже засмучувало її керівника І. Зозуліна, який у 1842 р. попросив 450 руб. «на приведение этой библиотеки в порядок и на переплет книг, так как многія книги в листах и сложены в кипы». Проте, грошей він не отримав, оскільки дворянство відмовлялося асигнувати хоча б по 15 руб. від повіту. Небагатими фондами Полтавської губернської бібліотеки послуговувалося вузьке коло читачів, переважно дворяни, бо висока плата за користування книгами позбавляла більшість населення такої можливості. Наприкінці 1840-х рр. діяльність книгозбірні, практично, припинилася. Надалі, всі спроби реанімувати бібліотеку закінчувалися невдачею: не було ані коштів, ані приміщення, ані бажання можновладців підтримувати роботу установи. За свідченнями І. Павловського, залишки бібліотеки проіснували до 1866 р., а згодом книги перенесли до дворянської богадільні у с. Рибці [26, с. 195].

Безумовно, залежно від місцевих умов, існували певні особливості у діяльності губернських бібліотек, але історія кожної такої книгозбірні, значною мірою, відображає типові риси розвитку публічних бібліотек 1830-х – першої половини 1860-х рр.: опір місцевого чиновництва; відсутність належного фінансування; обмежена кількість передплатників; несистематичне комплектування та ін.

Ліберальні реформи Олександра II у другій половині XIX ст. викликали зростання економіки, обсягів виробництва, торгівлі в країні. Скасування кріпосного права, введення земського місцевого самоврядування, перехід від аграрного суспільства до аграрно-індустріального зумовили потребу в поширенні грамотності, демократизації освіти, а отже, у збільшенні кількості публічних бібліотек. В Україні у цей період міські публічні бібліотеки були повторно відкриті або заново засновані у

Кам'янець-Подільському (1866), Києві (1866), Житомирі (1866), Херсоні (1872), Чернігові (1877), Миколаєві (1881), Харкові (1886) та в інших містах [28, с. 10]. Відкривалися вони при державній підтримці (губернські та міські бюджети) та добровільних пожертвуваннях громадсько-культурних діячів, заможних опікунів [11, с. 118–119]. Потреба у читанні у цей час постійно зростала, що добре розуміли не тільки демократичні кола, прогресивні діячі, а й влада, яка усвідомлювала, що поряд з освітніми, інформаційними функціями публічні бібліотеки виконують також важливі ідеологічні завдання. Усвідомлюючи невідворотність створення публічних бібліотек та необхідність докорінної перебудови бібліотечної справи в країні, царський уряд вирішив взяти справу організації публічних бібліотек не тільки під свій контроль (у бібліотечній галузі почали проявлятися революційно-демократичні тенденції), а й під свій патронат, надаючи публічним книгозбірням постійну допомогу у вигляді грошових субсидій, хоча їх було явно недостатньо для нормальної роботи. Реформи 1860–1870-х рр. відкрили нові можливості для розростання мережі публічних бібліотек. Поступово налагоджувалася робота міських публічних бібліотек, які перебували у підпорядкуванні Міністерства внутрішніх справ, а на місцях – під безпосереднім наглядом розпорядчого комітету, до складу якого входила губернська і міська адміністрації та опікуни (особи, котрі робили значні пожертвування на утримання бібліотек).

У другій половині XIX ст., по суті, постала нова хвиля заснування публічних бібліотек. Частина колишніх губернських бібліотек увійшла до складу нових (міських, громадських) післяреформених книгозбірень, що виникли у 1860–1880 рр. На думку К. Дерунова, фонди губернських бібліотек цілком або частково увійшли до складу громадських бібліотек [13, с. 91]. Наприклад, Катеринославська губернська публічна бібліотека (1851) (нині – Дніпровська ОУНБ) через вісім років після закриття відновила свою роботу в якості Катеринославської публічної бібліотеки, яка успадкувала частину фондів своєї попередниці. У 1887 р. вона була передана до міської думи і на два роки припинила свою діяльність. У 1889 р. ухвалюється рішення про нове її відкриття вже під назвою «Катеринославська міська громадська бібліотека». У цій якості установа пропрацювала до 1922 р. Її книжковий фонд у 1880-х рр. становив приблизно 1500 т. Офіційний статус міської громадської бібліотеки ствердив її в ролі головного книгосхо-

вища краю. Було відновлено колегіальність управління, визначено права і обов'язки бібліотекарів як службовців державної установи. Хоча користування абонементом у бібліотеці залишалося платним (плата за абонемент для різних категорій читачів була різною, однак становила мінімум 50 коп. на місяць). За перегляд літератури у читальному залі плата не передбачалася. Книгозбірня працювала два дні на тиждень, з 3-ї години дня до 8-ї години вечора. На початку XX ст. регламент роботи змінився: у літній час бібліотека відкривалася о 10-й годині ранку і працювала до 8-ї вечора [21, с. 104]. За 20 років діяльності (1894–1914 рр.) фонд Катеринославської міської громадської бібліотеки зріс на 30 тис. томів, а кількість відвідувань – до 51,4 тис. на рік. За обсягом фонду вона була восьмою, за кількістю відвідувань – третьою, а за кількістю книговидач – четвертою серед публічних бібліотек Російської імперії.

Новий етап свого розвитку пережила і Херсонська губернська бібліотека (нині – Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олеса Гончара). У 1872 р. було затверджено її статут як громадської бібліотеки. Його розробляли члени Бібліотечного товариства на чолі з істориком-краєзнавцем Г. Ге (братом відомого російського живописця). У тому ж році книгозбірню відкрили для читачів [7, с. 21–22]. З 1890 р. у бібліотеці почали приділяти належну увагу комплектуванню фонду науковими виданнями, хоча основне місце у книгосховищі займали періодичні видання та художня література (белетристика становила приблизно 50 % книг) [22]. На рубежі XIX–XX ст. за кількістю книг бібліотека займала вже сьоме місце в імперії, а за кількістю виданих читачам книг – друге, поступаючись лише Харківській громадській бібліотеці [14, с. 30]. На початку XX ст. книгозбірня стала однією з найкращих в губернії: у 1900 р. її фонд становив 30 683 книги, кількість абонентів – 2794 [7, с. 22].

У 1895 р. було повторно урочисто відкрито Полтавську громадську (колишню губернську) бібліотеку з читальною та абонементом для читання журналів і газет, а також, окремо – абонементом для читання книг (потім їх об'єднали). Вже через два роки вона мала 600 передплатників (абонентів), а її фонд налічував 12 440 т. Кількість відвідувань стрімко зростала: у 1895 р. – 23 554, у 1896-му – 46 277, так само як і кількість вимог: у 1895 р. – 30 256, у 1896-му – 59 489, у 1897-му – 87 038 [18]. Абонентна плата за користування книгами вдома була знижена (приблизно до 25–30 коп. на місяць), а одне відвідування читального залу

коштувало 1 коп. Проте, коштів у бібліотеці вистачало лише на аренду приміщення, виплату заробітної плати персоналу, освітлення та опалення.

Хоча чимало створених у другій половині XIX ст. публічних книгозбірень і мали інші назви, вони були правонаступницями губернських бібліотек і більшість з них будувала свої фонди на рештках останніх. А деякі з губернських бібліотек продовжували існувати під старою власною назвою («губернська публічна бібліотека») до радянських часів. У назвах багатьох дореволюційних публічних бібліотек губернських міст Російської імперії найчастіше використовувалися такі слова та словосполучення: «міська», «публічна», «громадська», «російська», «губернська». Вони були близькими за своїм семантичним змістом. Під публічною бібліотекою розуміли платну загальнодоступну книгозбірню, що була орієнтована на задоволення загальноосвітніх, культурних запитів населення за ініціативою держави та місцевої адміністрації при активній підтримці прогресивної громадськості. Термін «громадська бібліотека» мав кілька смислових значень: 1) бібліотека, призначена для місцевого населення; 2) бібліотека, яка працює за рахунок пожертв населення; 3) установа, створена муніципальною владою. Загалом, терміни «публічна бібліотека» і «громадська бібліотека» були вельми близькими за змістом. На початку 1890-х рр. у назві книгозбірень слово «російська» замінювалося на «міська», дещо змінювалися статутні документи, оскільки мета, завдання міських і громадських бібліотек залишалися незмінними – «доставить городскому обществу возможность умственного развития посредством ближайшего ознакомления с литературой путём чтения различных периодических изданий и прочих полезных книг» [28, с. 11].

Для другої половини XIX ст. було характерне зростання громадської ініціативи в галузі бібліотечної справи. Дедалі частіше публічні бібліотеки в губернських містах створювалися представниками різночинної інтелігенції, дворянства, купецтва, міськими органами самоврядування та земствами. Здебільшого новостворені «міські публічні бібліотеки» або «громадські бібліотеки» виконували ті ж самі функції, що й їх попередниці – губернські публічні бібліотеки. Були в них і ті ж самі проблеми: бракувало нових видань, професійних кадрів, коштів тощо. Так само вони продовжували перебувати під суворим поліцейським наглядом. Більше того, з виданням у 1865 р. нового Цензурного статуту, який включав спеціальні статті про на-

гляд за публічними бібліотеками та кабінетами для читання, цензурний та адміністративний контроль лише посилювався [2, с. 62]. Справами бібліотеки опікувався розпорядчий комітет, в обов'язки якого входили питання загального управління її діяльністю, зокрема: обрання бібліотекаря; щомісячна ревізія фінансових надходжень; щорічна ревізія всього майна бібліотеки; пошук засобів і джерел для її розвитку та покращення матеріальної бази; поповнення фондів книгозбірні книгами та періодичними виданнями; складання річних звітів про діяльність бібліотеки тощо. Відповідно до § 2 Статуту, особи, які пожертвували на користь бібліотеки більше 5 руб. (вартість річного абонементу) ставали членами бібліотеки. Вони мали право брати участь у зборах членів бібліотеки, на яких вирішувалися організаційні питання. 3 грудня 1871 р. новим урядовим циркуляром до складу розпорядчого комітету вводився ректор духовної семінарії.

У 1880-х рр. нагляд за бібліотеками зростає ще більше. У 1884 р. набули чинності «Тимчасові правила» (примітка до ст. 175 Цензурного статуту), які проіснували до 1917 р. Згідно з нововведеннями, при відкритті бібліотеки необхідно було визначити особу, яка відповідатиме за її діяльність перед урядом. Замінити цю особу можна було лише з дозволу губернатора або місцевої влади. Якщо заміна була неможливою, то бібліотека не мала права на подальше існування. Міністр внутрішніх справ, так само як і губернатор, мав право тимчасово закривати бібліотеки, зокрема під час робітничих страйків та селянських бунтів [10, с. 92–93]. Окрім того, з 1884 р. Міністерство внутрішніх справ почало видавати «Алфавитные списки произведений печати, которые не должны были допускаться к обращению в публичных библиотеках и общественных читальнях». Хоча більшість книг з цих списків були у вільному продажу, однак бібліотекам заборонялося мати їх у своїх фондах. Слід також зазначити, що у 1887 р. учням заборонили відвідувати громадські та народні бібліотеки. Порушники цих правил підлягали суворому покаранню і, навіть, виключенню з навчального закладу [4, с. 12–13].

Поступово в провідних публічних бібліотеках формувалися доволі великі фонди книг, журналів та інших документів. Наприклад, в Одеській міській публічній бібліотеці станом на 1914 р. було зібрано 180,4 тис. т., у Харківській громадській бібліотеці – 172,8 тис., Херсонській громадській бібліотеці – 86,7 тис., Київській міській публічній бібліотеці – 53,2 тис., Катеринославській міській громадській бібліотеці – 35,1 тис. т. Частина перед-

платників (абонентів) зазначених бібліотек по відношенню до кількості мешканців міст була невеликою – приблизно 1–3 % (наприклад, для Харківської громадської бібліотеки вона становила 3,5 %) [2, с. 98–99]. Однією з причин такого співвідношення та низької відвідуваності бібліотек була висока плата за користування абонементом.

Якщо у 1830–1850-х рр. основними користувачами абонементу були дворяни, чиновники (до 80 %), то у другій половині XIX ст. їхній відсоток поступово знижується. Наприкінці XIX ст. вони становили 30–50 % з тенденцією до зниження [23, с. 122]. Загалом, читачі публічних бібліотек ділилися на три групи: перша – особи, які займалися самоосвітою і які читали класичну літературу, періодику, книги з різних галузей знань; друга, найбільша за кількістю, – шанувальники пригодницької та розважальної літератури, а також читачі винятково періодики; третя група – особи, які читали як серйозну літературу, так і розважальні твори. У більшості провідних бібліотек губернських міст влаштовувалися публічні лекції, літературні вечори та читання, платні вистави і концерти, кошти від яких йшли на утримання книгозбірень. Окремі бібліотеки (Одеська міська публічна бібліотека, Харківська громадська бібліотека та ін.) мали власні філії (відділення) у міських окраїнах.

Таблиця

Основні кількісні показники діяльності провідних публічних книгозбірень України у 1914 р.

Бібліотека	Кількість томів	Кількість передплатників	Кількість відвідувачів читального заду	Видано книг і журналів (в примірниках)
Одеська міська публічна бібліотека	180407	8582	106682	171598
Харківська громадська бібліотека	172861	5788	16371	243634
Херсонська громадська бібліотека	86763	8887	43198	157107
Катеринославська міська громадська бібліотека	35192	1174	74235	101205
Київська міська публічна бібліотека	53242	–	94285 (кількість відвідувань)	169184 (кількість вимог)

Джерела: [2, с. 98; 20, с. 96–100; 25, с. 30–32].

Після двох революцій 1917 р., громадянської війни та встановлення радянської влади на території України продовжувала зберігатися губернська адміністративно-територіальна система. У 1921 р. Україна поділялася на 12 губерній: Волинську, Донецьку, Запорізьку (з 16.04.1920 до 23.03.1921 р. – Олександрівська губернія), Катеринославську, Київську, Кременчуцьку, Миколаївську, Одеську, Подільську, Полтавську, Харківську і Чернігівську губернії. У 1922 р. Кременчуцька й Запорізька губернії ліквідовуються, а Одеська та Миколаївська об'єднуються в Одеську. З середини 1920-х рр. бу-

ла реалізована нова адміністративно-територіальна реформа, за якою губернська територіальна система змінювалася на систему округів та районів. У подальшому остання перетворилася на обласну, яка формувалася упродовж 1932–1939 рр. Так само як і при цараті, у радянських республіках мережа бібліотек та інших культурно-освітніх закладів вибудовувалася з прив'язкою до адміністративно-територіальної структури.

У період становлення радянської влади деякі колишні провідні міські публічні книгозбірні, що виконували функції губернських бібліотек, певний час (переважно, у 1919–1925 рр.) мали назву губернських. Наприклад, колишня Київська міська публічна бібліотека на початку 1920-х рр. мала назву Київська губернська бібліотека. Одеська міська публічна бібліотека – Центральна губернська бібліотека. У 1919 р. Чернігівську міську громадську бібліотеку рішенням Губнаросвіти про централізацію бібліотечної справи реорганізували у Чернігівську Центральну зразкову губернську бібліотеку. У тому ж році, за рішенням Всеукраїнського революційного комітету, Харківську громадську бібліотеку було перетворено на Центральну губернську бібліотеку і підпорядковано позашкільному підвідділу Харківського міського відділу народної освіти. Надалі, незважаючи на часту зміну назв згаданої книгозбірні (Державна бібліотека імені В. Г. Короленка (1922), Центральна округова бібліотека імені В. Г. Короленка (1925), Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка (1930), вона незмінно виконувала функції центрального книгозбирання та культурно-просвітницького центру не тільки міста, області, а й регіону.

В Україні у 1921–1922 рр. бібліотечна справа, як і культурне будівництво загалом, перебували у занепаді. Давалися взнаки громадянська війна, розруха, важке соціально-економічне становище, хоча більшовицька влада вживала заходів щодо розбудови бібліотечної мережі, посилення політичної ролі бібліотек. Бібліотечною справою в країні в перші роки радянської влади опікувався Наркомат освіти (Наркомос). «Положенням про центральні губернські і повітові бібліотеки» (1922) на останні покладалося керівництво всією мережею публічних бібліотек. Воно мало здійснюватися спільно з колекторами. При бібліотеках створювалися кабінети і куточки бібліотекаря, організовувалися бібліотечні об'єднання, на які і спиралися у своїй методичній роботі губернські і повітові бібліотеки. Центральні бібліотеки губернських міст поступово ставали методичними та організаційними центрами

для всіх районних і міських публічних бібліотек. Наприклад, Миколаївська громадська бібліотека (1881), після націоналізації у 1920 р., перейменовується на Центральну міську і підпорядковується Губнаросвіті. По суті, вона виконувала ті ж функції, що й губернська публічна бібліотека. Проте, якщо раніше її читачами були переважно представники інтелігенції, то тепер серед відвідувачів зросла кількість робітників, червоноармійців, студентів, учнів. З 1924 р. бібліотека почала працювати щодня (з одним вихідним). Згодом тут налагоджує свою роботу гурток з підтримки бібліотеки, одним із завдань якого був пошук додаткових коштів для бібліотеки шляхом організації платних спектаклів, вечорів, лекцій, а також створюється консультативно-довідкове бюро, де бажаючим допомагали підібрати потрібну літературу. Працівників бібліотеки зобов'язували брати участь у всіх політичних кампаніях, що проходили у місті.

В Одесі функції губернської книгозбірні виконувала Одеська громадська бібліотека (нині – Одеська обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Грушевського), що вела свій відлік з 1875 р. У перший рік існування її фонд становив 1138 т., а кількість читачів не перевищувала 130 осіб. У 1920 р. Одеську громадську бібліотеку націоналізують і перейменовують у Центральну комунальну бібліотеку, потім – Центральну губернську, а з 1925-го – у Центральну округову бібліотеку ім. Жовтневої революції. У 1927 р. книжковий фонд бібліотеки налічував вже 150 тис. т., щороку її відвідувало більше 17 тис. читачів. Згодом вона стала центром бібліотечної діяльності в Одесі та на окрузі [27, с. 21–22].

Загалом, у 1920-х рр. в Україні функціонувало кілька видів публічних бібліотек: центральні губернські бібліотеки, які фінансувались з державного бюджету, їхній фонд становив більше 100 тис. примірників (Київська, Одеська, Харківська і Катеринославська державні центральні губернські бібліотеки); центральні губернські бібліотеки, що утримувалися місцевими бюджетами (їхній фонд сягав приблизно 20 тис. примірників); центральні бібліотеки повітових і районних губернських міст (з фондом 5–10 тис. прим.); районні повітові бібліотеки; волосні бібліотеки; спеціальні та наукові бібліотеки; пересувні бібліотеки [29, с. 147]. З 1923 р. бібліотечне будівництво в Україні поступово інтенсифікується, розширюється мережа бібліотек, стає більш якісною їхня робота. Тільки за 1923 р. бібліотечна мережа України зросла з 3726 до 5154 бібліотек [15, с. 94]. З 1925 р., за новою адміністративною

реформою, губернські бібліотеки перейменовуються на округові, а повітові – на районні. Загалом було створено 12 державних і 36 центральних округових бібліотек, деякі з них у 1930-х рр. перетворилися на обласні.

Розбудова радянської бібліотечної системи у 1920-х рр. вирізнялася централізацією бібліотечних фондів. Їх переводили на державну форму зберігання. Фонди низки колишніх книгозбірень обліковувалися і передавалися до провідних державних бібліотек, що виконували функції центральних губернських бібліотек. Тут книги зберігалися у належних приміщеннях і охоронялися. Значну роботу зі збереження книжкових колекцій та зібрань здійснювали саме губернські (а надалі – округові й обласні) бібліотеки, які стали центрами концентрації регіональних книгосховищ. Губернські бібліотеки у середині 1920-х рр. розглядалися як територіальні (обласні) наукові бібліотеки (їх іноді неофіційно називали губернськими науковими бібліотеками), які працювали на задоволення науково-освітніх запитів читачів, розвиток їхніх краєзнавчих інтересів. Формування мережі губернських бібліотек як провідних наукових бібліотек за територіальною ознакою значною мірою зумовлювалося націоналізацією та централізацією фондів ліквідованих відомчих, церковних та приватних бібліотек. Значну частину бібліотечного фонду центральних губернських бібліотек становили колишні книжкові та архівні фонди державних установ, відомств, переважно економічного та управлінського характеру, які формували фонди літератури відповідно до профілю своєї діяльності. Ускладнювалася структура книгозбірень як науково-методичних центрів, де провідну роль починали відігравати довідково-бібліографічні та краєзнавчі відділи. У 1920-ті рр. центральні губернські бібліотеки активно перебирали на себе функції координації діяльності книгозбірень регіонального рівня. Вони вели активну культурно-просвітницьку роботу, тут функціонувало багато гуртків, зокрема таких, як «Друзі книги», «Літературний гурток», «Газетний гурток», «Фізико-математичний гурток» та ін. Значна увага приділялася також малограмотним читачам, їм всіляко допомагали підвищувати рівень знань. У структурі бібліотек обов'язково працювали читальня, довідковий, культурно-просвітницький та дитячий відділи.

Центральна губернська бібліотека поступово ставала методичним центром для інших книгозбірень губернії. Її співробітники розробляли

форми організації єдиного статистичного обліку, форми реєстрації книг і бланків для роботи хат-читалень, повітових, волосних та інших бібліотек губернії. На базі деяких центральних губернських бібліотек організовувалися курси з підвищення кваліфікації працівників бібліотек і хат-читалень. Вони давали знання як з загальноосвітніх предметів, так і з основ бібліотечної справи, агітації, методики роботи з газетою, з організації довідкової та екскурсійно-виставкової роботи тощо.

Водночас багато форм і методів роботи радянські центральні губернські бібліотеки успадкували від колишніх, дореволюційних, міських та громадських книгозбірень. Центральні губернські бібліотеки, перейменовані у центральні округові, міські або робітничі бібліотеки, продовжували залишатися платними. Наприклад, плата у Запорізькій Центральній міській робітничій бібліотеці коливалася від 5 коп. до 1 крб. на місяць й залежала від соціального стану передплатників: робітники платили по 5 коп. на місяць, службовці – 15 [16]. Від плати звільнялися: безробітні, червоноармійці, комсомольці та деякі інші категорії читачів. З 1929 р. платити стали й безробітні (по 5 коп.), а грошові внески робітників почали залежати від їхньої заробітної плати. Читачі, не члени профспілки, сплачували найбільшу суму – 1 крб. (сріблом) за місяць. Платили навіть діти – по 15 коп. за місяць. Від плати звільнялися лише діти, батьки яких одержували заробіток менше 50 крб. Проте, у багатьох сільських бібліотеках плату за користування бібліотечними послугами не вводили, а вже на початку 1930-х рр. кількість читачів, що мали право безкоштовно користуватися бібліотечними послугами, починає стрімко зростати.

На абонементі книги так само видавалися лише тим передплатникам, які внесли заставу та абонентську плату на місяць вперед; застава, як і абонентська плата, залежали від соціального стану відвідувачів; читачі могли взяти додому книжки лише на два тижні; винні в затримці книг штрафувалися (6 крб. у 1923 р., по 1 коп. за день у 1927 р.); за загублені або зіпсовані книги передплатники сплачували їх дійсну вартість. Окрім того, читачі, які не повертали книги до бібліотеки протягом 3-х місяців, могли бути притягнуті до кримінальної відповідальності.

У 1920-х рр. динаміка зростання кількості читачів міських публічних книгозбірень була досить нестабільною, хоча і намітилася певна тенденція до її збільшення. Наприклад, у 1922 р. Центральну міську робітничу бібліотеку Запоріжжя (у 1921 р.

Олександрівськ було перейменовано у Запоріжжя), яка виконувала функції центральної губернської бібліотеки Запорізької губернії і успадкувала фонди Олександрівської міської громадської бібліотеки (1904), відвідало 1447 осіб, у 1925-му – 1006, у 1929-му – 1307. Кількість книг тут також поступово збільшувалася: у 1925 р. було 12 751 примірників, у 1929-му – 20 686. Однак, бібліотека втрачала багато книг від необережного користування та зношення [19, с. 14].

Історично склалося так, що більшість обласних бібліотек, утворених у 1930-ті рр., згодом (у 1960-х рр.) перетворилася у сучасні ОУНБ. Багато фахівців одноставні в думці, що формування ОУНБ розпочалося з виникнення губернських публічних бібліотек як центрів культурно-просвітницької та громадської діяльності, осередків зберігання та поширення культурної спадщини, які мали ознаки державної регіональної установи. Регіональні ознаки губернських публічних бібліотек проявлялися у таких особливостях їхньої роботи: регіональний масштаб діяльності бібліотеки; тенденція до підпорядкування діяльності бібліотеки культурно-освітнім інтересам певного краю; формування відповідальності за збір, зберігання і надання в громадське користування краєзнавчих документів; фінансова та адміністративна приналежність краю.

Аналіз еволюції публічних бібліотек губернських міст дає підстави для такої періодизації їхнього розвитку:

1. Становлення та занепад губернських публічних бібліотек на початковому етапі їх формування (1830-ті – перша пол. 1860-х рр.). Їх діяльність підтримувалася приватними особами, товариствами, громадськими та деякими державними установами. Основними причинами першої (невдалої) спроби розбудови мережі публічних бібліотек були: відсутність стабільного фінансування, бюрократизація чиновництва, невміння належним чином організувати бібліотечну роботу, висока плата за бібліотечні послуги, обмежене коло читачів.

2. Розвиток провідних публічних бібліотек губернських міст після скасування кріпосництва та упродовження низки демократичних реформ (друга пол. 1860-х – 1880-ті рр.). Даний період можна назвати «адміністративним», оскільки державна та міська влади (а також міська громада) починають більш активно фінансувати публічні бібліотеки.

3. Формування мережі міських, громадських

публічних бібліотек у 1890-х – 1917 р., які намагалися задовольняти потреби населення у необхідних знаннях, розширювали свою соціальну базу, оновлюючи форми роботи.

4. Розвиток центральних губернських бібліотек у період становлення радянської влади (1919–1925 рр.). Вони стають методичними центрами для усіх книгозбірень регіону.

Завдяки вивченню основних етапів становлення та розвитку публічних бібліотек губернських міст вдалося виявити такі їх різновиди:

1) Губернські публічні бібліотеки (1830–1850-х рр.).

2) Міські публічні бібліотеки губернських міст, які виконували функції провідних книгозбірень краю та мали, переважно, назву «Міська публічна бібліотека» (з другої половини 1860-х рр. і до 1890-х рр. існував також їх різновид – «Російська публічна бібліотека», надалі у назві слово «російська» замінили на «міська»).

3) Громадські публічні бібліотеки, засновані в губернських містах, так само як і міські публічні бібліотеки виконували функції центральних книгозбірень краю і називалися «громадська публічна бібліотека» або «громадська бібліотека».

4) Центральні губернські бібліотеки першої половини 1920-х рр., які перебували на державному утриманні та центральні губернські бібліотеки, які фінансувалися з місцевих бюджетів.

5) Центральні міські робітничі бібліотеки, що виконували функції центральних губернських бібліотек у 1920-х рр.

6) Центральні округові бібліотеки, що отримали назву з середини 1920-х рр., успадкувавши фонди своїх попередниць (центральных губернських бібліотек) у період проведення нової адміністративно-територіальної реформи (1925–1929 рр.).

Основними економічними, соціально-культурними чинниками еволюції публічних бібліотек губернських міст були:

- промислово-економічний розвиток, розширення торговельних відносин, що спонукало розвій науки, освіти, просвітництва, бібліотечної справи;
- активізація громадського життя, діяльності громадських організацій та установ, органів місцевого самоврядування, товариств тощо;
- усвідомлення громадськістю необхідності суспільного використання книг через заснування мережі публічних бібліотек, через загальнодоступне надання бібліотечних послуг;
- розвиток благодійної діяльності приватних осіб, меценатів, громадських діячів, завдяки зу-

силлям яких утримувалися бібліотеки, будувалися або орендувалися приміщення для книгозбірень, формувалися і поповнювалися їхні фонди.

Отже, більшість міських публічних, громадських бібліотек, створених у другій половині XIX – на початку XX ст. стали наступницями губернських бібліотек, оскільки вони формували свої фонди, переважно, із залишків останніх та виконували ті ж завдання і функції, що й їхні попередниці (інформаційні, культурно-просвітницькі, освітні, комунікаційні, красназавчі та ін.). З встановленням радянської влади, після націоналізації та централізації бібліотечних фондів, формується мережа центральних губернських (у подальшому окружних, обласних) бібліотек, які у 1920-х рр. стають методичними центрами для усіх книгозбірень губернії (округу, області). Таким чином, протягом своєї еволюції, губернські публічні бібліотеки, хоча і розвивалися не зовсім динамічно, з великими перервами, перепрофілюванням діяльності, з частими змінами назв, формувалися як центри розвитку бібліотечної справи певного краю, як осередки культурно-просвітницького життя, книжкової та духовної культури.

Список бібліографічних посилань

- Абрамов К. И. Читатели публичных библиотек России в первой половине XIX века. *Библиотековедение*. 2001. № 2. С. 60–68.
- Абрамов К. *История библиотечного дела в СССР*. 3-е изд. Москва : Книга, 1980. 352 с.
- Абрамов К. Прожектёр из прошлого века. *Библиотека*. 1992. № 2. С. 23–27.
- Айвазян О. Б. Нормативно-правовая база створення і функціонування бібліотечної мережі Подільської губернії. *Бібліотечна справа на Поділлі: історія і сучасність* : матеріали наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 21 черв. 2016 р. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 12–19.
- Балика Д. *Бібліотека у минулому: (культурно-історичний нарис)*. Київ : ДВУ, 1925. 118 с.
- Бондаренко С. К. В поисках исторического образа Харьковской губернской публичной библиотеки. *Збірник наукових праць*. Вип. 8. Харків, 2016. С. 4–52. URL: https://www.docme.ru/doc/1357937/zb%D1%96rnik-naukovih-prac._-vipusk-8
- Бородіна Г. Г. Зародження бібліотечної справи Херсонщини (кінець XVIII — початок XX ст.). *Бібліотечна планета*. 2000. № 2. С. 20–23.
- Володин Б. Ф. *Всемирная история библиотек*. 2-е изд., доп. Санкт-Петербург : Профессия, 2004. 432 с.
- Володин Б. Ф. Губернские библиотеки. *Бібліотечная энциклопедия*. Москва : Изд-во «Пашков дом», 2007. С. 333.
- Голоха Л. Державне управління бібліотечною справою в Україні: історичний аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. Дніпропетровськ, 2009. Вип. 1. С. 89–100. URL: [http://www.druid.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01\(1\)/Goloha.pdf](http://www.druid.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01(1)/Goloha.pdf)
- Григоренко О. П. Формування публічних бібліотек у містах Подільської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство*. 2010. Вып. 2. С. 117–123.
- Громова А. А. Публичные библиотеки в провинции в 1830–1850 гг. *Советская библиография*. 1934. Вып. 1. С. 66–97.
- Дерунов К. Н. Типичные черты в эволюции русской «общественной» библиотеки. *Дерунов К. Н. Избранное: Труды по библиотековедению и библиографии*. Москва : Книга, 1972. С. 62–141.
- Зелена Л. І. Головні бібліотеці Херсонщини – 135!: історичний зріз. *Бібліотечна планета*. 2007. № 3. С. 30–32.
- История библиотечного дела на Украине (1917–1932 гг.)* : учеб. пособие / под. ред. Т. А. Скрипник. Харьков, 1975. 208 с.
- Ізюмова Л. Ф. Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: <http://ube.nplu.org/article/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%20%D1%81%D0%BD%D0%B0%20%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0>
- Історія Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гмирьова*. URL: <http://www.reglibrary.mk.ua/index.php/istoriya>
- Історія Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського. Калінове намисто : Блог відділу краєзнавства Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського*. URL: https://poltavakr.blogspot.com/p/blog-page_26.html
- Козлова І. Розвиток бібліотечної справи на Запоріжжі в 20-ті роки XX сторіччя. *Бібліотечне краєзнавство. Вип. 2: Матеріали краєзнавчих читань*. Запоріжжя, 2000. С. 12–15.
- Літопис Національної парламентської бібліотеки України. Ч. 1: 1866 – лютий 1917 р.* / [Гапченко П. Б., Зворський С. Л., Любаренко Л. М., Мастипан О. О.; ред. Н. Я. Маслова]. Київ, 1996. 137 с.
- Лучка Л. М. Від Публічної до Міської громадської: сторінки історії Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки. *Моє Придніпров'я: Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2009 рік*. Дніпропетровськ: ДОУНБ, 2008. С. 102–107. URL: https://gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=1357
- Мальована Т. Г. Нікопольська міська бібліотека: історія і сучасність. *Нікополь: Бібліотечно-інформаційний центр «Слово»*. URL: <http://www.bizslovo.org/content/index.php/ru/plavni/139-zagalni-vidomosti/692-nikopolska-miska-biblioteka.html>
- Матвеев М. Ю. Особенности развития общественных библиотек в губернских городах России. *Библиотековедение*. 1995. № 4/5. С. 120–128.
- Матвеев М. Ю. Публичные и народные библиотеки в Российской империи в 1850–1860-х гг. *Вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры*. 2012. № 4(13). С. 114–121.
- Матвеев М. Ю. *Российские библиотеки во второй половине XIX – начале XX века*. Санкт-Петербург, 2014. 552 с.
- Павловский И. Ф. *Полтава. Исторический очерк ее, как губернского города в эпоху управления генерал-губернаторами (1802–1856)*. По архивным данным, с 80 рис. и планом го-

рода. Полтава: Електрическа типо-літографія Т-ва быв. «І. А. Дохман», 1910: Репринтне издание. Харьков: «Изд-во САГА», 2009. 417 с.

27. Пятидесятилетний юбилей Одесской центральной губернской библиотеки. *Бюллетень Одесского библиотечного объединения*. 1925. Вып. 1. С. 21–22.

28. Радзівіло А. А. З історії публічних бібліотек України у другій половині XIX ст. – першому десятиріччі XX ст. (З архівних матеріалів). *Історія бібліотечної справи в Україні*. Київ, 1995. Вып. 1. С. 9–15.

29. Седих В. В. *Історія бібліотечної справи в Україні*: навч. посібник. Харків: ХДАК, 2013. 213 с.

30. Хавкина Л. Б. *Краткий очерк о деятельности Харьковской общественной библиотеки за 25 лет*. Харьков: Тип. «Печатник», 1913. 23 с.

References

1. Abramov, K. I. (2001). Chitateli publichnykh bibliotek Rossii v pervoi polovine 19 veka [Readers of public libraries in Russia in the first half of the nineteenth century]. *Bibliotekovedenie*, 2, 60-68. [In Russian].

2. Abramov, K. (1980). *Istoriia bibliotchnogo dela v SSSR* [History of librarianship in the USSR]. 3rd ed. Moscow, Russia: Kniga. [In Russian].

3. Abramov, K. (1992). Prozhektor iz proshlogo veka [Projector from the last century]. *Biblioteka*, 2, 23-27. [In Russian].

4. Aivazian, O. B. (2016). Normatyvno-pravova baza stvorenia i funktsionuvannia bibliotchnoi merezhi Podilskoi hubernii [Regulatory basis for the creation and functioning of the library network of the Podolsk province]. *Bibliotchna sprava na Podilli: istoriia i suchasnist: materialy nauk.-prakt. konf., m. Kamianets-Podilskiyi, 21 cherv. 2016 r.* (pp. 12-19). Kamianets-Podilskiyi, Ukraine. [In Ukrainian].

5. Balyka, D. (1925). Biblioteka u mynulomu: (kulturno-istorychnyi narys) [Library in the past (cultural-historical essay)]. Kyiv, Ukraine: DVU. [In Ukrainian].

6. Bondarenko, S. K. (2016). V poiskah istoricheskogo obraza Kharkovskoi gubernskoi publichnoi biblioteki [In search of the historical image of the Kharkiv Provincial Public Library]. *Zbirnyk naukovykh prats*, 8. Kharkiv, Ukraine. Retrieved from https://www.docme.ru/doc/1357937/zb%D1%96rmik-naukovih-prac._-vipusk-8 [In Russian].

7. Borodina, H. H. (2000). Zarozhzhennia bibliotchnoi spravy Khersonshchyny (kinets 18 – pochatok 19 st.) [The origin of the library business of Kherson region (the end of the 18 – the beginning of the 19 century)]. *Bibliotchna planeta*, 2, 20-23. [In Ukrainian].

8. Volodin, B. F. (2004). *Vsemirnaia istoriia bibliotek* [World history libraries]. (2nd ed., add.). Saint-Petersburg, Russia: Professia. [In Russian].

9. Volodin, B. F. (2007). Gubernskie biblioteki [Provincial Libraries]. *Bibliotchnaia entsiklopediia*. Moscow, Russia: "Pashkov dom". [In Russian].

10. Holokha, L. (2009). Derzhavne upravlinnia bibliotchnoiu spravoiu v Ukraini: istorychnyi aspekt [Public administration of library business in Ukraine: historical aspect]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, 1. (pp. 89-100). Dnipropetrovsk, Ukraine. Retrieved from [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01\(1\)/Goloha.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01(1)/Goloha.pdf) [In Ukrainian].

11. Hryhorenko, O. P. (2010). Formuvannia publichnykh bibliotek u mistakh Podilskoi hubernii v druhi polovyni 19 – na pochatku 20 st. [Formation of public libraries in the cities of

Podolsk province in the second half of the 19 and early 20 centuries]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Ser.: Bibliotekoznavstvo. Knyhoznavstvo*, 2, 117-123. [In Ukrainian].

12. Gromova, A. A. (1934). Publichnye biblioteki v provintsii v 1830-1850 gg. [Public libraries in the province in 1830–1850]. *Sovetskaia bibliografiia*, 1, 66-97. [In Russian].

13. Derunov, K. N. (1972). Tipichnye cherty v evoliutsii russkoi "obshhestvennoi" biblioteki [Typical features in the evolution of the Russian "public" library]. *Derunov K. N. Izbrannoe: Trudy po bibliotekovedeniui i bibliografii*, (pp. 62-141). Moscow, Russia: Kniga. [In Russian].

14. Zelena, L. I. (2007). Holovni bibliotetsi Khersonshchyny – 135!: istorychnyi zriz [Main library of Kherson region – 135!: historical cut]. *Bibliotchna planeta*, 3, 30-32. [In Ukrainian].

15. Skrypnyk, T. A. (Ed). (1975). *Istoriia bibliotchnogo dela na Ukraine (1917-1932 gg.)* [History of librarianship in Ukraine (1917–1932)]. Kharkiv, Ukraine. [In Russian].

16. Iziunova, L. F. Zaporizka oblasna universalna naukova biblioteka [Zaporizhzhya Oblast Universal Scientific Library]. *Ukrainska bibliotchna entsyklopediia*. Retrieved from <http://ube.nplu.org/article/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B0%20%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0> [In Ukrainian].

17. *Istoriia Mykolaivskoi oblasnoi universalnoi naukovoii biblioteki im. O. Hmyrova* [History of the Mykolaiv Regional Universal Scientific Library named after. O. Hmyrov]. Retrieved from <http://www.reglibrary.mk.ua/index.php/istoriya> [In Ukrainian].

18. *Istoriia Poltavskoi OUNB im. I. P. Kotliarevskoho* [History of the Poltava OUNB them. I. P. Kotliarevsky]. *Kalynove namysto: Bloh viddilu kraieznavstva Poltavskoi OUNB im. I. P. Kotliarevskoho*. Retrieved from https://poltavkr.blogspot.com/p/blog-page_26.html [In Ukrainian].

19. Kozlova, I. (2000). Rozvytok bibliotchnoi spravy na Zaporizhzhzi v 20-ti roky 20 storichchia [The development of the library business in Zaporizhzhya in the 20 years of the 20th century]. *Bibliotchno kraieznavstvo*, 2, (pp. 12-15). Zaporizhzhzia, Ukraine. [In Ukrainian].

20. [Hapchenko, P. B., Zvorskyi, S. L., Liubarenko, L. M., Mastypan, O. O. (1966)]. *Litopys Natsionalnoi parlamentskoi biblioteki Ukrainy. Ch. 1: 1866 – liutyi 1917 r.* [Chronicle of the National Parliamentary Library of Ukraine. Part 1: 1866 – February 1917]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

21. Luchka, L. M. (2008). Vid Publichnoi do Miskoi hromadskoi: storinky istorii Dnipropetrovskoi oblasnoi universalnoi naukovoii biblioteki [From Public to City Public: History pages of Dnipropetrovsk Oblast Universal Scientific Library]. *Moie Prydniprovia: Kalendar pamiatnykh dat Dnipropetrovskoi oblasti na 2009 rik*. Dnipropetrovsk, Ukraine: DOUNB. Retrieved from https://gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=1357 [In Ukrainian].

22. Maliovana, T. H. Nikopolska miska biblioteka: istoriia i suchasnist [Nikopol City Library: History and Modernity]. *Nikopol: Bibliotchno-informatsiyni tsentr "Slovo"* Retrieved from <http://www.bizslovo.org/content/index.php/ru/plavni/139-zagalni-vidomosti/692-nikopolska-miska-biblioteka.html> [In Ukrainian].

23. Matveev, M. Yu. (1995). Osobennosti razvitiia obshchestvennykh bibliotek v gubernskih gorodakh Rossii [Features of

the development of public libraries in the provincial cities of Russia]. *Bibliotekovedenie*, 4/5, 120-128. [In Russian].

24. Matveev, M. Yu. (2012). Publichnye i narodnye biblioteki v Rossiiskoi imperii v 1850-1860-h gg. [Public and public libraries in the Russian Empire in the 1850-1860-ies]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta kultury*, 4(13), 114-121. [In Russian].

25. Matveev, M. Yu. (2014). *Rossiiskie biblioteki vo vtoroi polovine 19 – nachale 20 veka* [Russian libraries in the second half of the 19 – early 20 century]. Saint-Petersburg, Russia. [In Russian].

26. Pavlovskii, I. F. (2009). *Poltava. Istoricheskii ocherk eie, kak gubernskogo goroda u epokhu upravleniia general-gubernatorami (1802-1856). Po arxivnym dannym, s 80 ris. i planom goroda* [Poltava. Its historical essay, as a provincial city in the era of control of the governor-generals (1802-1856). According to archival data, from 80 fig. and city plan]. [Reprint]. Kharkov, Ukraine: "SAGA". [In Russian].

27. (1925). Piatidesiatiletanii yubilei Odesskoii tsentralnoi gubernskoi biblioteki [The fiftieth anniversary of the Odessa Central Provincial Library]. *Biuletten Odesskogo bibliotechnogo obedineniia*, 1, 21-22. [In Russian].

28. Radzivilo, A. A. (1995). Z istorii publichnykh bibliotek Ukrainy u druii polovyni 19 st. – pershomu desiatyrichchi 20 st.: (Z arkhivnykh materialiv) [From the history of public libraries in Ukraine in the second half of the 19 century – the first decade of the 20 century: (From archival materials)]. *Istoriia bibliotechnoi spravy v Ukraini*, 1, 9-15. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

29. Siedykh, V. V. (2013). *Istoriia bibliotechnoi spravy v Ukraini: navch.posibnyk* [The history of library business in Ukraine: Textbook]. Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].

30. Havkina, L. B. (1913). *Kratkii ocherk o deiatelnosti Kharkovskoi obshhestvennoi biblioteki za 25 let* [A brief essay on the activities of the Kharkiv Public Library for 25 years.]. Kharkov, Ukraine: Pechatnik. [In Russian].

Viktor Sokolov,

PhD in History, Chief librarian, Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

FEATURES OF EVOLUTION OF LEADING PUBLIC LIBRARIES IN PROVINCIAL CITIES IN UKRAINE IN THE 19 - EARLY 20 CENTURY

In the article were explored the development of the leading public libraries of provincial cities on the territory of Ukraine in the 19 - early 20th centuries, factors, conditions and main stages of their evolution.

The purpose of the proposed article is to determine the socio-cultural factors of formation and features of the development of the leading city public libraries of provincial cities in the territory of Ukraine in the nineteenth and early twentieth centuries, in particular provincial libraries, as well as the identification of the main stages of their formation, the study of the specifics of functioning, the dynamics of the main indicators library work and the significance of their work in developing a network of urban public libraries. In his work, the author widely used as general scientific methods of research (description, comparison, analogy, deduction, induction, analysis, etc.), as well as historical (historical-comparative, historical-typological, historical-diachronic, chronological) methods.

It was found that the formation and development of the leading public libraries of provincial cities in Ukraine depended mainly on financial support and understanding of local administration, philanthropists, representatives of the ruling classes of society and cultural and educational figures on the need for the dissemination of education and culture, as well as the peculiarities of regional development, public activity city life and democratic movement. Analysis of the experience of the functioning of the leading public libraries of provincial cities proves that the lack of economic basis and the low percentage of the written population in provincial towns were objective factors of the unsuccessful attempt to establish public libraries in the 1830's. Limited public and local financing of public libraries, their essential public support (mostly, donations from patrons, societies) were established only at the turn of the 19-20 centuries.

The article shows that the work of most public libraries of the city, created in the second half of the 19th and early 20th centuries, can be considered as the continuation of the network of leading libraries of provincial cities, in particular provincial libraries, as they formed their book collections, mainly from the remnants of the last and fulfilled the same tasks and functions as their predecessors (information, cultural and educational, educational, communicative, ethnographic and other functions). With the establishment of Soviet power, after the nationalization and centralization of library funds, a network of central regional libraries was created, which in the 1920s became the methodological center for all the library schools of the province (hereinafter - districts, regions).

The analysis of the evolution of the leading public libraries of provincial cities gave rise to the development of a periodization of their development, identified varieties of these bookshops. Thus, during its long evolution, the leading libraries of provincial cities, in particular - provincial libraries, although developed not quite dynamically, with great breaks, re-profiling their activities, with frequent changes in names, were formed as centers for scattering the library business of a certain region, as cultural centers of education life, book and spiritual culture.

К е y в о р д s: library activity, history of library business, city library, public library, provincial library, Ukraine.

Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine
Mikhailo Hrushevskiy St., 1, Kyiv, 01001, Ukraine
e-mail: socolv@i.ua

Стаття надійшла до редакції 26.04.2019.

Оксана Супронюк,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)
пр-т Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна
E-mail: odudko@ukr.net

Дискурс модернізму в книжковій культурі видань Ігоря Костецького: журнал «ХОРС» як попередник видавництва «На горі»

Стаття присвячена Ігорю Костецькому (1913–1983) – одному з ідеологів і творців українського культурного процесу в умовах повоевненої еміграції в Європі. Розкривається його новаторська діяльність, пов'язана зі створенням часопису «ХОРС» та видавництва «На горі», які покликані були познайомити українців зі світовою літературою і мистецтвом та зробити українську літературу гідною стояти у колі інших світових літератур.

К л ю ч о в і с л о в а: Ігор Костецький, діячі повоевненої української діаспори, видання українського зарубіжжя, книжкова культура, альманах «ХОРС», модернізм, видавництво «На горі».

Ігор В'ячеславович Костецький – особа зі світу культури, поет, прозаїк, драматург, історик літератури, есеїст, перекладач, видавець. Його контроверсійна творча особистість до кінця 1980-х рр. була невідома в Україні. При житті він перебував у певній ізоляції на еміграції. Вводити в науковий обіг його творчий спадок почала С. Павличко, згодом цю справу продовжили Г. Грабович і М. Стех. Парадоксальність позиції Костецького в культурному полі України за його життя полягала в тому, що він був одним із потужних ідеологів, талановитих організаторів і творців українського культурного життя в повоевненій Європі і водночас – послідовним опозиціонером творчих процесів, які відбувалися в середовищі української еміграції. Як відзначала С. Павличко, він не був типовим політичним емігрантом, як переважна більшість його колег, що опинилася під час війни на Заході. Скоріше, подібно до найвидатніших поетів-модерністів того часу Павнда чи Еліота, він належав до когорти свідомих емігрантів, до тих митців ХХ ст., котрі мислили глобально і для яких рамки однієї культури чи однієї країни були занадто тісними [15, с. 136].

І. Костецький все своє життя прагнув познайомити українців зі світовою літературою і мистецтвом, намагався зробити українську літературу достойною стояти у колі інших світових літератур. Дослідник став частиною того загальносвітового культурного поля, до якого не долучилася основна маса українських культурних діячів в еміграції. Він намагався подолати досить міцні пута українського культурного гетто, модернізувати українську писемність, осучаснити її стилі та жанри.

В цьому полягає найбільша його заслуга як інтелектуального діяча українського зарубіжжя.

В історію української книжкової культури Костецький увійшов як організатор приватного видавництва «На горі» (1955-й – кінець 1970-х, Німеччина, Баварія), яке випустило у світ більше видань світової класики українською мовою і україномовних книжок діячів нашої діаспори, ніж у ті часи це було здійснено в радянській Україні. Сьогодні його видання – це раритети книжкового світу. Етапним у творчій еволюції І. Костецького – до відкриття видавництва – була підготовка і видання журналу «ХОРС» (Регенсбург, 1946). Його перший номер вийшов у жовтні 1946 р. під видавничою маркою Мистецького Українського Руху (МУРу) «Золота брама».

Реалізація проекту «ХОРС» розпочалася у повоевнені роки ще у таборах Ді-Пі, де перебували вигнанці з рідних земель. Їх світовідчуття зафіксував у своєму щоденнику Улас Самчук: «... за якими законами буття нам прийшлося нести цей масовий тягар масового вигнання фактично в небуття. <... > Нема. Нічого нема! Нас може спасти хіба чудо, але де його взяти те чудо? <... > Фатальна, універсальна безнадія!... Загрожені небезпекою знищення, ми гарячково хапаємось за друковане слово» [19, с. 249, 329]. Збереження рідного слова на чужині, випуск друкованої продукції стали головними справами, які надавали смисл існування таким людям, як І. Костецький.

Протягом 1945–1948 рр. українській еміграції в Німеччині ціною великих зусиль вдалося налагодити видавничу діяльність. Загалом, у той час тут виходило майже два десятки часописів, на сторінках яких активно обговорювалися актуальні культурні, гро-

мадсько-політичні проблеми, зокрема, питання подальшого розвитку української літератури та культури в еміграції, продовження національно-визвольних змагань, розпочатих перед Другою світовою війною, написання об'єктивної української історії тощо.

Одним з таких часописів був «ХОРС», він створювався в середовищі МУРу. На обкладинці зазначені прізвища його редакторів: В. Бера (В. Петрова), Ю. Корибута (І. Костецького), Ю. Шереха (Ю. Шевельова). Але головним редактором, організатором і фактичним видавцем журналу був І. Костецький. У спогадах сучасників і самого Костецького знаходимо багато підтверджень, що це було саме його «дітище». Наприклад Ю. Шевельов, згадуючи як формувалися напрями діяльності МУРу, відзначав, що «другою такою групою вважався «ХОРС», але ця група фактично складалася тільки з Ігоря Костецького, хіба що вважати, що його запал і відданість перевищували спроможності однієї людини. Його енергія була цілком спрямована на видання журналу, і те єдине число «ХОРСа», що змогло побачити світ, не осоромило ні саму «групу», ні МУР в цілому» [29, с. 391]. Таким чином, Ю. Шевельов засвідчує, що підготовка «ХОРСа» була окремим напрямом в Українському мистецькому русі.

Історія реалізації проекту «ХОРС» у спогадах І. Костецького пов'язується з особистістю Ю. Клена. Юрій Клен був однією з найбільш харизматичних постатей в українській еміграції. Ось як його характеризував Улас Самчук: «Ще раз побував у нас Юрій Клен. Ессе Ното. В ньому щось апостольське. Поет-інтелект, поет-філософ, поет віруючий. У цьому випадку – віруючий в Україну. Бургардт, який став Кленом, не пішов на Олімп Гете, а Via Dolorosa Шевченка. Подвиг високого напруження, далеко не нащадок «арапа Петра Великого», який став Пушкіном, або татарсько-німецький мішанець, що став Львом Толстим. Там це почесні, імперія, сила – тут жертва, самопосвята, вигнання. Україно, ти є святість» [19, с. 21].

Ідею видання українського журналу І. Костецький виношував не один рік. Професор О. Бургардт (Ю. Клен) був одним з тих, кому Костецький написав у 1944 р. листа щодо заснування літературно-мистецького часопису «ХОРС». Відповідь Костецький отримав у Плявені. В листі-відповіді Клена читаємо таке: «Вашу інтерпрезу з великим, гарним українським часописом я дуже вітаю. Але як зараз це здійснити в умовах нашого часу, таких важких, несталіх і перемінливих? Матеріал, розуміється, знайшовся би. Коли справа посунеться так далеко, що можна буде приступати до роботи, то обговоримо і Вашу програмову статтю. До неї буде низка за-

уваг, як щодо змісту, так і стилістичних¹. Я в кожному разі, щиро вітаю би появу такого часопису, про який Ви мрієте. Про аналогічний часопис і я давно вже мрію, але не бачу в найближчому майбутньому засобів, які дали б змогу реалізації пляну. Може у Вас намітяться щось реальне? Тоді напишіть, будь ласка. З щирим привітанням О. Бургардт» [7, с. 56].

Костецький вклеїв цього листа в свою книгу автографів (він збирав автографи митців з усього світу), а підпис, щоб не затерся, попросив Якова Гніздовського чимось закріпити, що той і зробив. Тобто енергетику Клена, його особливу харизматичність Костецький відчував, як і Улас Самчук. «ХОРС», – писав І. Костецький, – вийшов у світ приблизно через два роки після листа Клена, але вийшов в одному-єдиному номері, тож мрія про нього й далі залишається в повній силі» [7, с. 56]. В цій же публікації, згадуючи про перше знайомство з Ю. Кленом у таборі в Сомме-Казерне і їхній перший спільний авторський творчий вечір влаштований Генадієм Которовичем у Швайнфурті, він відзначив: «На вечорі творчості Клен читав, серед іншого, свого «Соняшника». Кілька рядків звідти я випросив у нього собі на епіграф до «ХОРСа» – у вірші саме фігурував Хорс. У кімнаті, де ми ночували (туди завів нас Которович, і мені досі у пам'яті ключ, яким він її відчинив: він був з легкого світлого металю), Клен підписав на моїй копії фрагментів з «Попелу імперій», призначене для «ХОРСа»: «Хорсові» осяйному на спогад, Юрій Клен». ...Пригадую, що Клен високо оцінював Веретенченків переклад уривка з Готфрідового «Трістана» у «ХОРСі». І пригадую єдиний його схвальний відгук про мою творчість: про «Божественну лжу». Похвала була техніці, не змістові» [7, с. 59, 67–68]. Епіграф до «Хорса» був такий: «Вкраїно спрагла, Ясного Хорса квіте золотий, До сонця обертаєш чоло смагле, І стежиш пильно слід його тривкий! Юрій Клен».

Відомості про організаційні заходи щодо видання «ХОРСа» знаходимо і в спогадах У. Самчука. Він пише: «Мав від Костецького кілька листів ще будучи минулого року в Люнденбурзі біля Відня, – запрошував до співробітництва в журналі «ХОРС», який плянує видавати, познайомилися минулого року (1944) в Плявені <...> Багато зустрічалися у Ваймарі. Цікава, культурна, талановита людина <...> Хто знав Костецького, той також знав, що <...> він брав на себе найтяжчі завдання і їх виконував» [19, с. 20]. А ось запис У. Самчука від 24 квітня 1945 р.: «Нові зустрічі і знайомства у Ваймарі. Зустрів Ігоря Костецького.

¹ Програмову статтю до «ХОРСа» писав І. Костецький, ймовірно, її редагував Ю. Клен.

Письменник, критик, театрал... Перс, турок чи молдаванин, народжений на Волині², виростив в Україні, школений у Москві, знає і любить театр, захоплено мріє про нову еру в нашій літературі, завзятий сюрреаліст, невтомний борець за «ХОРСа» – журнал, що має бути вікном до світу, задуманий кілька років тому, матеріали якого носить у своїй торбці як найбільші скарби <...> Показував власноручний лист Кнута Гамсуна, прагне нав'язати стосунки з Томасом Манном, мріє пізнати свого кумира Гемінгвея, зачитується незрівняним своїм Джойсом, обожає Торнтон Уалда [Уайлдера] <...> Познайомився і з іншими... З Державиним, з Фіялою³. Це люди стилю, культури, мистецтва» [18, с. 117–118]. Подібний запис з'являється 26 квітня: «... був у мене знову Костецький. Хвилинка відпруження. Таке саме буяння розкованого гону до абсолюту свободи. Пише лист «до сумління світу» [18, с. 120].

Костецький вважав себе, насамперед, людиною культури, а вже на другому місці для нього стояла «українськість» і його національна культура. Вона, на його думку, мала сенс тільки тоді, коли була відкрита до всіх інших культур світу і становила разом з ними єдиний динамічний живий організм. Українська культура, вважав дослідник, має значення лише тоді, коли вона може дати іншим культурам щось своє, чого немає в інших. Він глибоко страждав від того, що через історичні і політичні обставини Україна штучно була відлучена від головних естетичних шукань епохи. У той час, коли в Європі й світі після двох світових воєн формувалася нова епоха відродження – модернізм, українська культура під тиском політичної системи вироджувалася у соцреалізм. І. Костецький поступово поглиблював своє розуміння модерного українського мистецтва. «ХОРС» був однією зі сходинок на шляху до вироблення культурного дискурсу митця.

Концепція модернізму І. Костецького поставала в головних своїх засадах із загальноєвропейських, сформованих у міжвоєнний час, ідей, концепцій, мистецької практики. Саме він відкрив українським читачам творчість патріархів світового модернізму Езри Панди і Т. С. Еліота (збереглося його листування з обома поетами). Уявлення фахівця про український і світовий культурний дискурс лягли в основу програми часопису «ХОРС».

М. Стех відзначає нестримне експериментаторство І. Костецького як книговидавця. Це дуже пра-

² Змінивши своє прізвище на прізвище матері, котра походила з давнього волинського шляхетного роду Корибутів, Костецький ідентифікував себе як волинянина [25, с. 275].

³ В. Державин, Ю. Фіяла – митці з близького оточення І. Костецького, які брали участь у підготовці «ХОРСа».

вильне спостереження, воно виявляється вже на етапі підготовки першого випуску «ХОРСа»⁴ [28].

«ХОРС» інколи називають журналом, інколи часописом, інколи альманахом. І. Костецький назвав його кварталником. За формою це журнал у вигляді книжки формату А5 (145 на 200 мм) з атрибутами книжкового апарата. Видання вирізняється новаторською побудовою текстового матеріалу й нетрадиційним оформленням. Оригінальність помітна вже при першому погляді на нього. На обкладинці – ілюстрація Галини Мазепа⁵, покликана символічно відображати зміст журналу. Хорс – це бог сонця у давніх слов'ян, символ високої української духовної культури Київської Русі. За віруваннями він визначає силу й дію сонця як основу життя. На ілюстрації зображено ритуал поклоніння Хорсу, – алегорична картина поклоніння людей богу сонця і їх зв'язку. Саме сонце винесене за межі ілюстрації на обкладинці і освітлює назву журналу. Відомо, що Г. Мазепа була автором малярських сюжетів, що зображали персонажів давніх вірувань українців. У 1946–1947 рр. вона опинилася у Регенсбурзі в колі митців, близьких до МУРу. Тому не випадковим було звернення Костецького до художниці з проханням створити обкладинку «ХОРСа» [17, с. 218–226].

Якщо відкрити м'яку обкладинку часопису, то на її звороті ми побачимо зміст 1-го випуску. Далі йдуть два авантитული. На першому – портрет Марії Дені з фільму Марселя Л'Ерб'є «Богема». На другому – цариця Ніфертіті. Погруддя. Різьба XIV ст. до н.е. Це погруддя вважалося еталоном жіночої краси в світовому мистецтві.

Видання має два фронтисписи. На першому вміщено портрет Уласа Самчука – голови правління МУРу. На другому – шкіц (замальовка) Василя Перейноса сцени з опери М. Лисенка «Чорноморці». Всі підписи до ілюстрацій подані паралельно українською і англійською мовами. Після двох авантитулів і двох фронтисписів йде титульна сторінка.

На титулі заголовок «ХОРС»: красне письменство та мистецтво» (подано паралельно англійською, французькою та німецькою мовами). Внизу вказане видавництво «Українське Слово», жовтень 1946.

⁴ До видання був також причетний голова Української видавничої спілки в Регенсбурзі Лев Кокодинський [21, с. 42]. Згодом побачили світ відгуки на появу «ХОРСа»: [4, 5, 13].

⁵ Галина Мазепа (з 1939 р. Коваль-Мазепа) – донька Ісаака Мазепа, голови Уряду УНР. Вона була відомою художницею-модерністкою, брала участь у виставках Асоціації Незалежних Українських Мистецтв у Львові у 1930-х, у виставках в Італії, Німеччині, згодом у Венесуелі. Окрім станкового малярства Г. Мазепа займалася ілюструванням книжок і часописів у різних країнах Європи.

На звороті титульної сторінки вміщено вже згаданий епіграф з вірша Ю. Клена до альманаху. Місце видання – Регенсбург – зазначено внизу на звороті нижньої частини обкладинки.

На звороті нижньої частини обкладинки часопису «ХОРС» подана його Програма:

«ХОРС» – український часопис красного письменства та мистецтв, пропагує засади високого вміння та ставить на порядок денний живі мистецькі проблеми.

«ХОРС» розрахований на підготованого читача й глядача, але водночас він має метою впливати на психіку та побут найширших мас, щоб добирати там якомога більше прихильників та виховувати знавців і цінувачів мистецьких вартостей.

«ХОРС» друкує нові твори красного письменства та публікує нові твори образотворчого мистецтва, але так само повертатиметься й до творів старих, що мають принципову вартість та могли б дати старт новим мистецьким напрямом.

«ХОРС», за загальним погодженням своїх редакторів, не зв'язує себе ні з одним означеним мистецьким напрямом, ні з однією школою або течією, бо ставить собі за завдання протегувати все мистецьки вартісне.

«ХОРС» містить так твори першоджерельні, як і перекладні з усіх мов.

«ХОРС» із подякою приймає від авторів оповідання, повісті, романи, поезії, п'єси, статті мистецтвознавчі та письменствознавчі, статті проблемні та дослідницькі з усіх царин мистецтва, рецензії, матеріали хронікальні та бібліографічні, замітки різного роду; від мистців – репродукції їхніх картин, фресок, панно, малюнків, рисунків, шкіців, різьб, будівель, вишивок, художнього ткання тощо. Умовою є висока мистецька, висока стилева вартість надсланих речей.

«ХОРС» раз-у-раз притягає до співпраці видатних українських письменників та мистців так з-поміж визнаний майстрів, як і з-поміж мистецької молоді.

«ХОРС» добирає авторів з яскравою індивідуальністю, розвиненим чуттям стилю, твори зі своєю тематикою та неповторною мистецькою формою; твори, що кожен з них був би подією, радістю, мистецьким святом».

Далі на цій же сторінці (звороті нижньої частини обкладинки) розміщена така інформація: «Хорс-1» зредагували: Віктор Бер, Юрій Корибут (головний редактор), Юрій Шерех. Малюнок обкладинки артистки-малярки Галини Мазепи. Марка «Золота Брама» роб. проф. О. Повстенка.

«ХОРС» виходить як літературно-мистецький кварталник під маркою МУРу «Золота Брама» накладом видавництва «Українське Слово». Загальна поштова адреса видавництва і редакції та адміністрації «ХОРСа»: «Ukrainisches Wort» Ganghofersiedlung, Regensburg Germany US Zone. Начальний редактор видавництва Юліян Бескид. Druck: «Mittelbayerische Zeitung», Regensburg.

У вступній статті «З компасом» редакція повідомляє про свої плани, які намагатиметься зреалізувати в даному виданні. Після вступної статті подається лозунг «ХОРСа»: «З кожним разом власний світ: про нього – своє і по-своєму!», який передає головну мету творчого проекту – створювати свій материк української культури, велику увагу приділяти вихованню читача, залученню його до культури.

У першому номері публіковалися твори В. Барки, Т. Осьмачки, В. Домонтовича, Ю. Косача, В. Державина, Л. Полтави, І. Костецького, Готфріда Страсбургського, Ляо Джая (китайського письменника), Ф. Петрарки, Ф. Гельдерліна, Е. Гемінгвея, Гарсія Лорки, Карела Шульца, Ю. Шереха та ін. Зауважимо, що книжки авторів, присутніх у цьому числі «ХОРСа», потім випускало видавництво «На горі». До кожної публікації «ХОРСа» подано іншомовні анотації (англ., нім., франц.). Між публікаціями вміщено афоризми, цікаві вислови на мистецьку, філософську тематику. Крім розділу, присвяченого красному письменству, перекладам, проблемам світогляду, стилів, у «ХОРСі» відводилося місце для рубрик про просторові мистецтва, про театр, танці, фільми. Завершував видання універсальний відділ, де містилося багато інформації з різних галузей мистецтв. На пародійній сторінці шаржів, «мистецького хуліганства», друкувалися пародії на з'їзди МУРу, шаржі на його очільників. Костецький вважав пародіювання, порушення ustalених норм, важливим чинником мистецького розвитку. При цьому редакція зазначала: «Ображатися на шаржі категорично заборонено». Загалом Костецькому вдалося реалізувати свою ідею про створення періодичного видання з великою панорамою української культури та її зв'язків зі світовою культурою.

Ситуація у Німеччині у середині 1940-х рр. не сприяла реалізації культурно-мистецьких проектів. Однією з великих проблем тоді було отримати ліцензію (тобто офіційний дозвіл влади) на певний вид діяльності, зокрема на випуск періодичних друкованих видань чи відкриття видавництва. Досить важко було знайти видавництво. Костецький згадував про десять видавців, яких він сам обійшов, поки знайшлося місце для видання «ХОРСа» [11, с. 194]. Потім грошова реформа, яка

відбулася в Німеччині, за нею масовий переїзд українських емігрантів до Канади і Америки, розпад МУРу. Костецький був одним з небагатьох українських митців, хто залишився в Німеччині.

«ХОРС» істотно відрізнявся від інших періодичних видань української еміграції. Г. Грабович вважає його найцікавішим виданням в їхньому колі. Хоча до сучасного західного мистецтва виявляли інтерес й інші часописи, наприклад «Арка», але жоден з них не досягав рівня за своїм змістом й оформленням «ХОРСа»: «Тут був не тільки великий вибір перекладів, не тільки подавалися заголовки англійською, французькою, німецькою, але є навіть відозва до «чужих» письменників – англійською та німецькою, – надсилати статті на бажані теми» [3, с. 539, 558]. І хоча в програмній статті Костецький як перспективу розвитку української культури визначає романтизм, з наповнення «ХОРСа» видно, що йдеться про щось інше. Як відзначила С. Павличко, «Слово «модернізм» ще не звучить, воно ще не вимовлене, однак воно в самому дусі альманаху, в інтенціях його редактора до згуртування експериментальних, інтелектуальних і, звичайно, елітарних сил» [15, с. 137].

Прагнучи втілити в життя власний творчий задум – модернізувати українську культуру, – Костецький займається популяризацією, коментуванням вершинних зразків світової культури, передовсім творчості Т. С. Еліота і Езри Павнда, найбільш видатних тогочасних поетів-модерністів. Не дивно, що саме з вибраних творів Т. С. Еліота, вперше перекладених українською мовою, у 1955 р. почало свою діяльність видавництво «На горі».

За спогадами Юрія Соловія⁶, планувалося видавати часопис двомовно, завжди українською та іншими мовами світу (наприклад, україно-китайське число, україно-фінське і т. д.) [22, с. 105]. У листах І. Костецького йдеться і про підготовку україно-німецького та україно-англійського випусків «ХОРСа». В описі світовідчуття видавців і творчих планів видавництва Ю. Соловій бачив «тривання Хорсівської ідеї» [20, с. 86] навіть у той час, коли вони з І. Костецьким не мали змоги відновити свій журнал.

Один з критичних відгуків на перше число «ХОРСа», написаний до 3-ї річниці виходу його в світ, належить В. Державину. З дистанції трьох років той вирішив визначити, чим був для української культури «ХОРС», «єдиний на цілу нашу еміграційну літературу груповий виступ виразно модерністичного письменства й мистецтва». Державин хоча й зро-

бив багато критичних зауважень до різних розділів журналу, відзначав, що Костецькому вдалося втілити в даному проєкті власний мистецький світ і бачення світових вимірів культури. Творці «ХОРСа» пішли своїми, відмінними від загальноприйнятих у мистецькому русі еміграції тих часів, шляхами, і «саме через те цей цікавий і висококультурний експеримент залишився без наслідків: забракло аж ніяк не інтересу або артистичної спроможності до наймодернішого мистецтва – забракло етичної твердості, волі до мистецької свободи, небажання використовувати вивіску «нового мистецтва» для партійницького політиканства та навколо літературних інтриг <...> Саме через це цей блискуче розпочатий літературно-мистецький почин невдовзі розпорошився, а далі й зовсім згас. Цікава наука на майбутнє» [5, с. 10–13]. Іншими словами, з дистанції часу стало зрозумілим, що фактично новим мистецьким світом, що втілювався у «ХОРСі-1», був сам І. Костецький.

Ігор В'ячеславович був «одержимий «ХОРСом» все своє життя [19, с. 208]. Вже на етапі підготовки «ХОРСа-1» він мріяв про другий випуск і збирав для нього публікації. Редактором другого випуску, перспективний зміст якого друкувався в «ХОРСі-1» [28, с. 111], затвердили Бориса Подоляка (Григорія Костюка). З наявних матеріалів, зокрема з листування І. Костецького з Ю. Соловієм, випливає, що існувало літературно-мистецьке угруповання, яке умовно називали «сім'я «ХОРСа», чи «родина «Хорса». Костецький на якомусь етапі навіть обговорював можливість переїзду до Нью-Йорка, де «сім'я «ХОРСа» в середовищі своїх однодумців мріяла відновити часопис «ХОРС» і створити поряд з ним музей (галерею) і театр [26, с. 188–190]. Головним «хорситом» на американському континенті був Ю. Соловій. Вже в інтерв'ю І. Костецького і Ю. Соловія «Відвідини «На горі» звучить така думка: «...наскільки мені відомо, в ідеалі «На горі», дітище «ХОРСа», як і колишнє курбасівське МОБ [Митецьке об'єднання «Березіль»], не мало б себе обмежувати тільки на одній, а бажало б розпросторитись і на інші ділянки культурно-мистецького життя. Наприклад – в ідеалі, в ідеалі! – влаштувати щорічні театральні фестивалі» [21, с. 45].

Цікава трансформація самої ідеї «ХОРСа» була присутня і в уяві Костецького. Так, передаючи репортаж з Мюнхена до Нью-Йорка про виступ російського балету з виставою «Петрушка» і музикою Стравінського в Німеччині, він пише, що «Петрушка» Стравінського – це справжній шедевр: «Виставлявши цей балет, ансамбль не повинен був афішувати як російський. Стравинський бо належить Хорсові, а значить всьому людству»

⁶Юрій Соловій – художник, один з найближчих однодумців І. Костецького, був активним учасником створення «ХОРСа».

[6, с. 7]. Надалі «ХОРС» згадується у листуванні письменника неодноразово.

У листах І. Костецького до Соловія читаємо: 23.04.1958: «Щодо «ХОРСа». Число 2 обов'язково вийде в 1959 р. Це вже вирішено і підписано» [12]⁷. 30.12.1958: «... як тільки я вив'яжуся з своїх найближчих планів з виданнями «На горі», я конче вживу всіх заходів, щоб випустити його, «ХОРС», бодай раз на рік». 1.07.1959: «Про «ХОРСа-2» не перестаємо мріяти. Зараз нас відтягають поточні, дуже актуальні справи. Але до «ХОРСа», бодай як до неперіодичного видання, таки прийдемо рано чи пізно»; 7.03.1961: «У нас тут потрошку відроджується стара мрія про рух хорситів, то далеко не тільки (або, може, й найменше) на українському ґрунті. Підставою для відродження мрії служить, по-перше, наш п'ятирічний видавничий досвід, з якого ми переконалися, що можна робити щось, що важить, і для чужинців, навіть не маючи грошей» [12].

Ця ж тема звучить і в листах І. Костецького до Б. Бойчука: 1.04.1957: «Я вже Вам писав, здається, що збираюся поновити «ХОРСа». Займусь цим негайно, як тільки розвантажуся з виданням Шекспірових сонетів, бо ця справа займає страшенно багато сил і часу... Отже, коли справа з «ХОРСом» стане актуальною, звернуся до Вас і до Ваших колег по участь» (мається на увазі Нью-Йоркська група поетів) [27, с. 197]; 16.04.1959: «Мрію відновити «ХОРСа», бодай у вигляді річників. Тоді можна було б якось концентрувати зусилля і досягати тяглости того, що сьогодні виступає спорадично і випадково» [27, с. 216]. Але фінансова скрута й велике завантаження видавничими справами не дали змоги відновити цей проект.

Видавництво І. Костецького «На горі» виникло у 1955 р. Його першою продукцією стали перекладені українською мовою (переклад видавця) вибрані твори Т. С. Еліота. Видавництво було засноване Костецьким разом з його дружиною, німецькою поетесою і перекладачкою Елізабет Коттмаєр. Назва видавництва символізувала, з одного боку, дім його дитинства, де він виріс, який стояв «на горі» у Вінниці, а з іншого боку – прагнення його творця до високих мистецьких вершин. Видавництво базувалося спершу в Новому Ульмі, згодом у Мюнхені й Штутгарті. Головним його завданням було видання української поезії і україномовних перекладів світової літератури.

У листі до Ю. Соловія від 2.03.1950 знаходимо відомості про паралельну підготовку другого випус-

ку «ХОРСа». Костецький просить художника очолити роботу над відділом образотворчих мистецтв, інформує його про готовність до друку збірки вибраних перекладів з Т. С. Еліота, про брак коштів на її видання. «Це було б справою амбіції не тільки моєї (бо там є переклади не тільки мої, а й інших авторів), – пише Костецький, – але й цілої нашої культурної еміграції» [27, с. 200]. Таким чином, перше видання, яке побачило світ у видавництві «На горі», «Вибраний Т.-С. Еліот» (Новий Ульм, 1955), було готове до друку за п'ять років до початку його діяльності.

Детальну картину творчих здобутків видавництва «На горі» подав на початку 1960-х Богдан Кравців, один з небагатьох діячів українського зарубіжжя, який адекватно оцінив працю й досягнення Костецького. Він детально охарактеризував продукцію видавництва, оприлюднив багато цікавих подробиць з його історії [14]: «В наступні після виходу вибраних творів Т. С. Еліота 1956 і 1957 роки появляється його ж заходами «Трояндний роман» Василя Барки в перекладі Елізабет Коттмаєр з паралельним українським текстом зі статтею І. Костецького про Василя Барку та з окремою передмовою перекладачки. Видану під фірмою німецького видавництва «Кесслер-Ферляг» у Маннгеймі, тиражем 500 примірників, цю книжку треба зарахувати до видавничого доробку видавництва «На горі», бо ж 50 примірників надруковано з його ж маркою. 1957 р. появилася під фірмою в-ва Кесслера антологія Елізабет Коттмаєр п. н. «Weinstock der Weidergeburt» – антологія модерної української лірики з перекладами із 32 сучасних українських поетів, видана за почином і заходами Михайла Ореста. Беручи до уваги особу перекладачки і безпосередню, хоч і не відзначену, участь Ігоря Костецького у виданні цієї, запланованої ще 1950 року, антології, треба її також увести до доробку видавництва «На горі». Обидва ці видання були важливими починами для ознайомлення німецької читацької публіки з модерною українською поезією. Цього ж, 1957 р., вже як оригінальне видання «На горі» появилася «Саломея» Оскара Вайлда в давнішому ще перекладі Богдана Лепкого, зредагованому тепер Ігорем Костецьким і з його ж передмовою» [14, с. 54].

Б. Кравців захоплюється, виданим Костецьким у 1957 р. у цьому ж видавництві у співпраці з українським Шекспірівським товариством, перекладом «Ромео і Джульєтта» (Мюнхен, серія «Світовий театр»), а також першою україномовною книжкою сонетів Шекспіра. Крім передмови перекладача і перекладів, видання має вичерпні коментарі разом з уривками статей і праць відомих чужоземних шекспірознавців про сонетну творчість англійсько-

⁷ Неопубліковані листи І. Костецького до Ю. Соловія від 23.04.1958 і до 4.11.1964 зберігаються в особистому архіві М.- Р. Стеха. Сердечна подяка п. Стеху за надану можливість користуватися цими матеріалами при підготовці даної статті.

го поета. Кравців відзначає, що «обидвома цими виданнями І. Костецький збагатив видатно українську шекспіріяну, і вони стали переломовим етапом і в розвитку самого видавництва, і в ставленні пресових рецензентів і читачів до його публікацій, які визначили ці почини як справжні досягнення, висловлюючи водночас і визнання і подив працею перекладача і видавництва» [14, с. 54].

З того часу видавництво Костецьких (Ігоря Костецького і Елізабет Коттмаєр) почало рости вгору. Кожен рік приносить усе нові й нові видання. Друкувались не тільки раніше засновані серії «Для аматорів» і «Світовий театр», а й нові – «Музична серія», «Світглядова серія». У серії «Для аматорів», крім перекладних, з'являються оригінальні речі українських авторів – збірки поезій, проза. Кравців перераховує й оцінює всі видання «На горі», що вийшли до того часу. «Поданий нами перелік видань видавництва «На горі» охоплює двадцять дві позиції. Усе це речі тривалої мистецької і літературної вартості, усе – не «ходові» своєю сенсаційністю чи шпигуно-пригодництвом повісті й романи, але твори, призначені для обмеженого кола читачів і справжніх аматорів, значить людей, що їх дехто хоче нараховувати в нас на пальцях. А все ж таки усі ці видання друкуються тиражами від 500 до 1000 примірників і, треба ствердити, усі вони поволі розходяться і деякі із них стали вже бібліографічними раритетами, хоч і на книгарські полиці Нью-Йорку, Філадельфії чи Торонто вони попадають рідко. І саме це викликає найбільше здивування і могло б свідчити про те, що з українською духовою культурою ще не так зле, як це декому здавалося б, якщо в нас є такі ініціативні, підприємливі і вперті люди, як Костецький, і якщо видання «На горі» знаходять шлях до умів, зацікавлень, а то й кишені українців у різних країнах діаспори. І що найважливіше: уся видавнича продукція «На горі» поставлена і змістом, і оформленням видань справді на європейському рівні і наставлена на те, щоб показати українців і їх культуру та літературу з доброго боку. Кожен чужоземець, що візьме навіть не всі, але хоч декілька з видань «На горі» в руки, поставиться з пошаною і подивом до українських спроможностей. З того погляду, як і своїми міжнародними пов'язаннями, видання «На горі» є найкращою візитівкою для української літератури у вільному світі» [14, с. 56–57].

У статті про «Поезію Заходу в українських перекладах» («Сучасність», кн. 4, 1962), спираючись на бібліографічні дані, Кравців стверджує, що «видання з перекладної західної поезії на еміграції перевищують не тільки своїм змістом і виглядом, але й кількістю такі ж видання, публіковані на Україні в

умовах нібито власної державности. В УРСР за 1954–1961 рр. усі державні видавництва спромоглися на опублікування всього 12 видань із тієї ділянки. На еміграції за той же час появилось 15 видань – усе приватними засобами і заходами окремих одиниць. А між тими 15 виданнями головну частину – шість – творять видання «На горі», здійснені Ігорем Костецьким й Елізабет Коттмаєр. Таку колекцію рівнорядних і змістом, і зовнішнім виглядом видань, як здійснені досі публікації в-ва «На горі», важко було б вибрати з усіх тих сотень назв, що їх опублікували за той же час – з 1955 по кінець 1962 року – Держлітвидав та інші видавництва Української РСР».

Дослідник наголошує, що вся «ця багата, різностороння видавнича творчість, бо тільки так можна визначити діяльність видавництва «На горі», розвинулася з дуже непомітного, здавалося б, почину, першого числа, опублікованого 1946 року в Регенсбурзі заходом І. Костецького часопису, чи точніше журналу красного письменства і мистецтва «ХОРС», що в ньому були вже і Барка й Осьмачка, і переклади з Готфріда Страсбурзького, Петрарки, Гельдерліна, й Гарсії Льорки, усі вони і багато інших, що їх твори видало чи ще планує видати в-во «На горі». З того погляду «ХОРС» 1946 року треба визначити як предтечу видань «На горі» 1955–1962 рр. <...> Видавництва такого мистецького діапазону, тематичного засягу і з такою продукцією, і до того ж розрахованого на обмежене коло аматорів, в українському книжковому русі ще не було. Заплановано 60 назв видань. З того плану видано 22 за 8 років. Сьогодні Ігор Костецький і віком, і своїми перекладними і видавничими успіхами справді таки нагорі, на вершинах, як це засвідчує поставлене сміливо і з виправданими претензіями назва самого видавництва» [14, с. 57–58].

Як вже відзначалося, видавництво «На горі» видавало елітарну літературу. Його спонсорами виступали меценати і жертводавці, зокрема Казимір Едшмід, видатний письменник, віце-президент ПЕН-клубу Федеративної Республіки Німеччини. Друкувалися книжки не для пересічного еміграційного читача, а «для вічності», розповсюджувалися головним чином видавцем. Середній наклад книжок становив від 200 до 700 примірників. Видавництво мало декілька книжкових серій: «Світовий театр», «Музична серія», «Для аматорів», «Для всіх», «Поетична листівка» та ін. Книжки вирізняються високою поліграфічною якістю. І. Костецький був переконаний, що закони жорстокого бізнесу не прийнятні для книжкового світу. Головною засадою «На горі», якої видавець не порушно дотримувався, «не сподіватися ані копійки прибутку з видань». Книжки призначалися для всіх,

«хто має очі й вуха», тобто для обраних, хто сприймає світ у вимірах культури. Публікація книжок, за словами видавця, здійснювалася у вимірах «безкорисного й безцінного».

Одним з дискурсів Костецького, який він стверджував своєю діяльністю, було домінування письменника над читачем. За словами Г. Грабовича, у ті часи в середовищі української еміграції це називали ерессю [3, с. 570–571]. Ересь полягала в тому, що він відкинув гегемонію читача, вважав, що головним у стосунках письменник–читач, є письменник. На його переконання, культура є самодостатньою, тому не письменник повинен опускатися до рівня читача, а читач повинен рости до рівня письменника.

Викликає подив і захоплення той факт, що в приватному видавництві всі стадії складного видавничого процесу фактично забезпечувала одна людина: віднайдіння коштів на друк, на гонорар авторам, підготовка до друку, редагування, коректура, дизайн, реклама, продаж, розповсюдження. Все це було на плечах І. Костецького. Цей вантаж, звичайно, допомагала нести Елізабет Коттмаєр.

Відкриваючи мистецьку постать Костецького українському читачеві, С. Павличко писала про одне з останніх видань «На горі» – двотомник вибраного Стефана Георге, який вона вперше побачила у 1990 р.⁸: «Двотомник Георге» <...> справив на мене потрясаюче враження. Порівнювала з ним видання на терені України: Рівень виданого Георге поки що для нас недосяжна мрія – блискучі переклади на українську, варіанти перекладів не тільки українською, а й багатьма європейськими мовами, не передмова, а ціла дисертація, матеріали до творчості в примітках...» [16, с. 499]⁹. У передмові до видання Костецький, який вважав себе «переконаним георгіанцем» [27, с. 198], визначив роль і місце С. Георге, німецького поета-символіста кінця XIX – початку XX ст. як головного творця «таємної Німеччини». На переконання Ігоря В'ячеславовича, своєю поезією він будував невидиму для непосвячених, але ніби дійснішу за дійсну державу, – Німеччину в духовному, культурному, гуманістичному й загальнолюдському вимірах [9, с. 400]¹⁰. Фактично таким же творцем «таємної України», України в цих же вимірах куль-

тури XX ст. був І. Костецький, який у самотності (одне з його улюблених слів було «печерник», тобто самітник, анахорет), не сподіваючись на лаври і визнання, виконував свою місію утвердження української культури як частини світового культурного поля.

На думку М. Стеха, досягнення Костецького, невтомного перекладача, редактора і видавця, в галузях культурології і книговидавництва можна назвати надзвичайними, це недооцінений поки що феномен української видавничої справи. Вся його діяльність була спрямована на пропаганду української книжки в світі. Його видання – це нестримне експериментаторство і осмислення досвіду міжвоєнного модернізму. Характерною особливістю книжок Костецького було те, що анотації в них після основного тексту українською передавалися різними мовами – здебільшого англійською, французькою, німецькою. Для книжок, які видавала українська еміграція, це не було характерно. Апарат до видань – ґрунтовні передмови, коментарі, примітки, оформлення книжок – все свідчило про високий професійний рівень видавця Костецького. «Деякі із видань «На горі» – це класичні, а то й досі неперевершені раритети українського книговидавництва» [24, с. 238, 241].

Не всі розуміли як Костецький готував свої видання. Тому потрібно було часто пояснювати. Так, у листі до В. Лесича від 18.01.1961 він уточнював: «До техніки видання <...>: Сторінка з нотаткою проф. Рудницького про українську мову повинна бути вміщена обов'язково. Це неминучий висновок з мого досвіду, як ставляться до нашої мови й культури чужинні інтелектуали, непоінформовані в найелементарніших речах <...> Я просто обурююся, коли бачу поважні українські видання без найкоротших анотацій про те, якою мовою їх видано <...> Кожен, хто знає, що ці літери – «кириличні», автоматично гадатиме, що це – російське видання <...> Тим-то я стараюся (і це одне з найголовніших завдань «На горі») робити так, щоб усе, що йде в ряді українських видань, давало для чужинців у найкоротшій формі найповніше уявлення про предмет» <...> Я цілковито здаю собі справу з того, що роблене з боку «На горі» тільки тоді матиме глузд, якщо цією лінією підуть наступні покоління видавців на чужині, поліпшуючи й розвиваючи те, що робимо ми з дружиною, дедалі вгризаючись в інертну психіку світу і відвойовуючи наші позиції крок по кроці. Інакше нема нам сенсу тут, в чужому світі, існувати і ні для чого заявляти себе українцями. Без діл, без конкретних доказів (не останньою мірою – за допомогою аргументів тих, хто нас ігнорує) ніхто все-одно не називатиме нас нашим іменем...» [8, с. 55–56].

⁸ Видання Стефана Георге були заборонені в радянській Україні. А поодинокі книжки, видані Костецьким, які все-таки потрапляли до України, зберігалися у спецфондах.

⁹ Цитована публікація стосується зустрічі С. Павличко з О. Зуєвським в Едмонтоні у 1990 р.

¹⁰ Есей надрукований як передмова до двотомного видання «Вибраний Стефан Георге...» [1, т. 1, с. 29–206].

Синтетичний матеріал про початковий період діяльності видавництва містить вже згадуване інтерв'ю «Відвідини «На горі...». Ця публікація стала чимось, за висловом І. Костецького, «небувало грандіозним» [12]. Крім загальної картини діяльності видавництва, філософії його працівників у ньому було висвітлено багато цікавих деталей. Зокрема, з інтерв'ю ми дізнаємося, що духовним опікуном видавництва І. Костецький вважав Іллю Сапігу, видавця журналу «Україна і світ», з яким він тісно співпрацював. І. Костецький і Е. Коттмаєр мали «заробіткову працю» в різних місцях, без якої не могли б реалізувати свої видавничі плани. Співрозмовники обговорили ставлення видавців до ексклюзивних дорогих видань, друкованих на спеціальному папері вишуканими шрифтами. Маючи більше коштів, зазначав Костецький, звичайно, можна було б видавати й такі книжки. Але для нього більш цінною була можливість випускати книжки певного естетичного мінімуму, які були б щоденно ужитковими, динамічними, ходили б по руках, не боялися б відбитків пальців, щоб в них робили б нотатки на полях і т. д. [21, с. 44]. Тобто, це погляд професійного видавця на одне з питань, яке в усі часи інтересує усіх причетних до видання книг: що доцільніше, видавати книжки для еліти, інтелектуалів, чи для простого народу, – виховувати масового читача й прилучати його до культури.

Важливою подією в житті І. Костецького були організація й проведення третього березня 1963 р. В. Міяковським в Українській вільній академії наук у Нью-Йорку конференції, присвяченої діяльності видавництва «На горі». Про деталі підготовки до цієї події ми дізнаємося з листа І. Костецького до Ю. Соловія від 28.02.1963 [12]. На цю конференцію були надіслані всі видання, що побачили світ у «На горі», відбулося їх обговорення. З головними доповідями виступили Б. Кравців, В. Барка. Факт її проведення є свідченням того, що вже за життя Костецького наукова спільнота української еміграції усвідомлювала вагу й значення його видавничої діяльності [2, с. 21].

На сьогодні діяльність видавництва детально не вивчена. У травні 2018 р. вперше в історії України у Києві було організовано дві виставки, присвячені мистецькому спадкові І. Костецького, у т. ч. й книжкам видавництва «На горі». У відділі зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського експонувалося 15 видань «На горі». У Музеї книги і друкарства представили колекцію 35 видань з фондів Національного університету «Києво-Могилянська академія». Відвідувачам були виставлені всі відомі на сьогодні видання цього

видавництва, крім «Вибраного Т. С. Еліота» (1955). Ці книжки становлять книжкову колекцію Олега Зуєвського, колеги й співавтора Костецького у підготовці окремих видань, зокрема й двотомника «Вибраний Стефан Георг», що зберігається в бібліотеці НаУКМА. Але були випущені у світ й іншомовні видання «На горі», та видання, підготовлені у співпраці з німецькими видавництвами.

Отже, багата, різностороння мистецька, культурна, видавнича спадщина І. Костецького потребує детального вивчення. Наразі цей процес набирає сили. Нині його творчий спадок привертає увагу все нових дослідників. На сьогодні найбільше у цьому напрямі зробив Марко-Роберт Стех, йому належить найповніша бібліографія творчої спадщини Костецького, а також літератури про нього [23, с. 248–280].

І. Костецький був новатором у галузі видавничої справи. Його досягнення на цій ниві – особлива сторінка в історії української книжкової культури. Діяльність видавництва «На горі» – це ниточка, яка з'єднує всі спроби створення потужної платформи українського книговидавничого руху ХХ ст. з використанням досягнень світової культури.

Після проголошення Україною незалежності видавництво такого ж спрямування (ознайомлення читачів з досягненнями світової літератури) створила Соломія Павличко. Видавництво «Основи» у Києві (з 1992 р.) продовжило справу І. Костецького, зосередившись на публікації якісних перекладів українською шедеврів світової класики, кращих зразків актуальних наукових та навчальних видань.

Книжки, видані І. Костецьким, призначені для інтелектуалів, україномовної еліти. З листа В. Лесичу 17.12.1962: «Про наші зусилля й витрати з «На горі» писати не потребую. Принципи викладено достоту в інтерв'ю з Соловієм у «Сучасності». Це праця в порожнечу, т. т. спрямована в тому керункові, в якому за сто років буде або справді нова доба, або не буде нічого, і тоді всі ці земні енергії зберуться для нових комбінацій у нам ближче званому Божому творі» [8, с. 61]. Тих, хто потребував такої елітарної книжки, було мало. Її ціну таких видань у час їх видання розуміло небагато людей. Зараз же вони є дуже цінними й рідкісними виданнями. По-новому, зворушливо звучить звернення У. Самчука до нас: «Досліднику літератури української в майбутньому! Коли ти не заглянеш до сторінок цього наснажливого ентузіаста, яким був цей дівівсько-таборовий збірник «Арка», ти не зрозумієш місійної сили нашого гнаного слова в його акції. Прийде час, коли кожне число цього феномену в його оригіналі буде важитись на вагу золота» [19, с. 318]. Оскільки «ХОРС» і «Арка» видавалися

одночасно, ці слова сповна стосуються і «ХОРСа». «ХОРС», як і «Арка», стали знаковими книжковими раритетами, у наш час вони – «на вагу золота».

Таким чином, «ХОРС-1», підготовлений і виданий І. Костецьким, давав вражаючу панораму світової культури українською мовою, причому в модерних її зразках, і за масштабом охоплення тем, авторів та мистецької проблематики не мав аналогів. Його можна назвати одним з перших українських товстих інтелектуальних журналів. Це було новаторське видання як формою, так і змістом. У своїх поглядах видавець випереджав багатьох своїх сучасників, неспроможних заглянути вглиб нашарувань колоніальних смислів і цінностей, накинутих на українське культурне життя. Костецький створив блискучий інтелектуальний дискурс українською мовою. Його можна вважати історико-культурним феноменом України. Часопис «ХОРС» – важливий етап творчого самовизначення видавця. Вся багатогранна діяльність І. Костецького спрямувалася на те, щоб Україна перетворювалася з окраїнної околиці євро-азійської імперії в центральноєвропейську самодостатню державу.

«ХОРС» став, з одного боку, полігоном, лабораторією, в якій відбувалися досліди над поширенням нових українських видавничих можливостей і стратегій, а з іншого – моделлю книжок, котрі потім видавалися у видавництві «На горі», діяльність якого стала важливою сторінкою історії української книжкової культури. Видавництво «На горі», яке очолював І. Костецький, зробило вагомий внесок у розвиток модерної української літератури. Книжки, що побачили світ у ньому, й донині є зразковими, рідкісними, цінними виданнями, а його діяльність – новою важливою сторінкою в історії українського видавничого руху.

Список бібліографічних посилань

1. *Вибраний Стефан Георге по-українському та іншими, передусім слов'янськими мовами* : у 2 т. / видали І. Костецький, О. Зуєвський. Штутгарт : На горі, 1968–1973.
2. Вірний М. Ігор Костецький і його видавництво «На горі». *Нові дні*. Торонто, 1988. № 466. С. 21–23.
3. Грабович Г. *До історії української літератури: дослідження, есеї, полеміка*. Київ : Критика, 2003. 631 с.
4. Грак Ф. «ХОРС». *Українська трибуна*. Мюнхен, 1947. Ч. 47 (71), 29 червня. С. 17–20.
5. Державин В. До роковин «ХОРСа». *Пороги*. Буенос-Айрес, 1950. № 10, липень. С. 10–13.
6. Костецький І. Лист з Мюнхену. *Обрії*. Нью-Йорк, 1951. № 2. С. 7.
7. Костецький І. Мій Юрій Клен. *Сучасність*. Мюнхен, 1966. № 7 (67). С. 55–73.
8. Костецький І. Листи до Вадима Лесича. *Світо-Вид* / ред. Богдан Бойчук. Київ; Нью-Йорк, 1991. № 1 (5). С. 44–62.
9. Костецький І. Стефан Георге. Особистість, доба, спадщина.

Тобі належить цілий світ. Вибрані твори / упоряд. М.- Р. Стех. Київ : Критика, 2005. С. 390–516.

10. Костецький І. Листи Ігоря Костецького до Богдана Бойчука / вступне слово та подача М.- Р. Стеха. *Кур'єр Кривбасу*. 2014. № 299-300-301. С. 193–263.
11. Костецький І. Попередня сповідь. *Кур'єр Кривбасу*. 2017. № 326-327-328. С. 190–196.
12. Костецький І. Листи Ігоря Костецького до Юрія Соловія. Частина 2 (листи від 23.04.1958 до 04.11.1964, неопубліковані, особистий архів М.- Р. Стеха).
13. Кошелівець І. З приводу появи «ХОРСа». *Літаври*. Зальцбург, 1947. № 2, травень. С. 71–72.
14. Кравців Б. Видавництво «На горі» і його творці (Нова сторінка до історії українського видавничого руху). *Сучасність*. Мюнхен, 1963. № 7 (31). С. 53–58.
15. Павличко С. Ігор Костецький та Езра Паунд (Сторінка з історії українського модернізму). *Сучасність*. Київ, 1992. № 11 (379). С. 135–142.
16. Павличко С. Повернення поета. *Олег Зуєвський: «Я входжу в Храм...»* / упоряд. Н. Казакова. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 840 с.
17. Певний Б. Казковий світ Галини Мазепи. *Українки в історії*. Київ : Либідь, 2004. С. 218–226.
18. Самчук У. *П'ять по дванадцятій: записки на бігу*. Буенос-Айрес : Видавництво Миколи Денисюка, 1954. 230 с.
19. Самчук У. *Плянета Ді-Пі: нотатки й листи* / накладом товариства «Волинь». (Інститут дослідів Волині). Вінніпег, 1979. 355 с.
20. Соловій Ю. Відвідани «На горі»: спроба інтерв'ю з додатком практичної есхатології. *Сучасність*. Мюнхен, 1962. № 11 (23). С. 77–97.
21. Соловій Ю. Відвідани «На горі»: спроба інтерв'ю з додатком практичної есхатології (закінчення). *Сучасність*. Мюнхен, 1962. № 12 (24). С. 30–46.
22. Соловій Ю., Вовк В. *Метаморфоза двох паралельних монологів*. *Сучасність*. Київ, 1993. № 10 (390). С. 100–116.
23. Стех М.- Р. Ігор Костецький. *Вибрана бібліографія*. *Кур'єр Кривбасу*. 2009. № 232-233. С. 248–280.
24. Стех. М.- Р. Ігор Костецький: начерки до творчого портрета. *Есеїстика в пошуках джерел*. Київ : Пенмен, 2016. С. 222–244.
25. Стех М.- Р. Поліптих про Ігоря Костецького. *Ім'я*. *Есеїстика в пошуках джерел*. Київ : Пенмен, 2016. С. 270–283.
26. Стех М.- Р. В «Сім'ї ХОРСа». *Кур'єр Кривбасу*. 2017. № 326-327-328. С. 188–190.
27. Стех М.- Р. Листи Ігоря Костецького до Юрія Соловія. *Кур'єр Кривбасу*. 2017. № 326-327-328. С. 196–230.
28. «ХОРС-1»: *красне письменство та мистецтва* / упоряд. І. Костецький. Регенсбург : Видавництво «Українське слово», 1946 (жовтень). 192 с.
29. Шерех Ю. МУР і я в МУРі. Сторінки зі спогадів. *Матеріали до історії української еміграційної літератури. Третя сторожа: література, мистецтво, ідеології*. Балтимор-Торонто : Українське незалежне видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1991. С. 365–400.

References

1. Kostetskyi, I., Zuievskyi, O. (Eds.). (1968-1973). *Vybranyi Stefan George po-ukrainskomu ta inshymy, peredusim slovianskymy movamy* [Selected from Stefan George in Ukrainian and other, primarily Slavic, languages]. (Vols. 1-2). Stuttgart, Germany: Na hori. [In Ukrainian].
2. Virnyi, M. (1988). *Ihor Kostetskyi i yoho vydavnytstvo "Na hori"* [Ihor Kostetsky and his publishing house "Na Hori"]. *Novi dni*, Toronto, XXXIX(466), 21-23. [In Ukrainian].

3. Grabovuch, H. (2003). Do istorii ukrainskoi literatury: doslidzhennia, eseї, polemika [On the history of Ukrainian literature: researches, essays, polemics]. Kyiv, Ukraine: Krytyka. [In Ukrainian].
4. Hrak, F. (1947, June 29). "KhORS". *Ukrainska Trybuna*. Munich, 47 (71), 17-20. [In Ukrainian].
5. Derzhavyn, V. (1950). Do rokovyn "KhORSa" [For the anniversary of "KHORS"]. *Porohy*. Buenos Aires, 10, 10-13. [In Ukrainian].
6. Kostetskyi, I. (1951). Lyst z Miunkhenu [A letter from Munich]. *Obrii*. New York, 2, 7. [In Ukrainian].
7. Kostetskyi, I. (1966). Mii Yurii Klen [My Yurii Klen]. *Suchasnist*. Munich, 7 (67), 55-73. [In Ukrainian].
8. Kostetskyi, I. (1991). Lysty do Vadyma Lesycha [Letters to Vadym Lesych]. *Svitovyid* (Boichuk, B. (Ed.) Kyiv; New York, 1 (5), 44-62. [In Ukrainian].
9. Kostetskyi, I. (2005). Stefan George. Osobystist, doba, spadshchyna [Stefan George. Personality, era, heritage]. In *Tobi nalezhyt tsilyi svit: vybrani tvory* [The whole world belongs to you: selected works] (Stekh, M. R. (Pp. 390-516). Kyiv, Ukraine: Krytyka. [In Ukrainian].
10. Kostetskyi, I. (2014). Lysty Ihoria Kostetskoho do Bohdana Boichuka [Letters of Ihor Kostetsky to Bohdan Boichuk] (Stekh, M. R. (Comp.). *Kurier Kryvbasu*, 299-300-301, 193-263. [In Ukrainian].
11. Kostetskyi, I. (2017). Poperednia spovid [Preliminary confession]. *Kurier Kryvbasu*, 326-327-328, 190-196. [In Ukrainian].
12. Kostetskyi, I. Lysty Ihoria Kostetskoho do Yurii Solovii. Chastyna 2 (lysty vid 23.04.1958 do 04.11.1964, neopublikovani, osobystyi arkhiv M. R. Stekha) [Letters from Ihor Kostetsky to Yurii Solovii. Part 2 (letters dated from April 23, 1958 to November 04, 1964, unpublished, personal archive of M. R. Stech). [In Ukrainian].
13. Koshelivets, I. (1947, May). Z pryvodu poiavy "KhORSa" [On the emergence of "KhORS"]. *Litavry*. Salzburg, 2, 71-72. [In Ukrainian].
14. Kravtsiv, B. (1963). Vydavnytstvo "Na hori" i yoho tvortsy (Nova storinka do istorii ukrainskoho vydavnychoho rukhu) [The publishing house "Na Hori" and its creators (a new page to the history of Ukrainian publishing movement)]. *Suchasnist*. Munich, 7 (31), 53-58. [In Ukrainian].
15. Pavlychko, S. (1992). Ihor Kostetskyi ta Ezra Pound (Storinka z istorii ukrainskoho modernizmu) [Ihor Kostetsky and Ezra Pound (a page from the history of Ukrainian modernism)]. *Suchasnist*, 11 (379), 135-142. [In Ukrainian].
16. Pavlychko, S. (2007). Povnennia poeta [Return of the poet]. *Oleh Zuyevskiy: "Ya vkhodzhu v Khram..."* [Oleh Zuyevskiy: "I enter the Temple..."] (Kazakova, N. (Comp.). Kyiv, Ukraine: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia". [In Ukrainian].
17. Pevnyi, B. (2004). Kazkovyi svit Halyny Mazepy [Fairytale world of Halyna Mazepa]. *Ukrainky v istorii* [Ukrainian women in history]. (Pp. 218-226). Kyiv, Ukraine: Lybid. [In Ukrainian].
18. Samchuk, U. (1954). Piat po dvanadtsiatii: zapysky na bihu [Five after twelve: notes on the run]. Buenos Aires, Argentina: Vydavnytstvo Mykoly Denysiuka. [In Ukrainian].
19. Samchuk, U. (1979). Pliana Di-Pi: notatky i lysty [Planet of DP's: notes and letters]. Winnipeg, Canada: Tovarystvo "Volyn" (Instytut doslidiv Volyni). [In Ukrainian].
20. Solovii, Yu. (1962). Vidvidyny "Na hori": sprobа interv'iu z dodatkom praktychnoi eskhatolohii [Visiting "Na Hori": an interview attempt with addition of practical eschatology]. *Suchasnist*. Munich, 11 (23), 77-97. [In Ukrainian].
21. Solovii, Yu. (1962). Vidvidyny "Na hori": sprobа interv'iu z dodatkom praktychnoi eskhatolohii (zakinchennia) [Visiting "Na Hori": an interview attempt with addition of practical eschatology (ending)]. *Suchasnist*. Munich, 12 (24), 30-46. [In Ukrainian].
22. Solovii, Yu., Vovk, V. (1993). Metamorfoza dvokh paralelnykh monolohiv [Metamorphosis of two parallel monologues]. *Suchasnist*, 10 (390), 100-116. [In Ukrainian].
23. Stekh, M.- R. (2009). Ihor Kostetskyi. Vybrana bibliohrafiia [Ihor Kostetsky. A selected bibliography]. *Kurier Kryvbasu*, 232-233, 248-280. [In Ukrainian].
24. Stekh, M.- R. (2016). Ihor Kostetskyi: nacherky do tvorchoho portreta [Ihor Kostetsky: profile pieces for a creative portrait]. In *Eseistyka v poshukakh dzherel* [Essays in search for sources] (Pp. 222-244). Kyiv, Ukraine: Penmen. [In Ukrainian].
25. Stekh, M.- R. (2016). Poliptykh pro Ihoria Kostetskoho. Imia [Polyptych on Ihor Kostetsky. The name]. In *Eseistyka v poshukakh dzherel* [Essays in search for sources]. (Pp. 270-283). Kyiv, Ukraine: Penmen. [In Ukrainian].
26. Stekh, M.- R. (2017). V "Simi KhORSa" [In the "Family of KhORS"]. *Kurier Kryvbasu*, 326-327-328, 188-190. [In Ukrainian].
27. Stekh, M.- R. (2017). Lysty Ihoria Kostetskoho do Yurii Solovii [Letters from Ihor Kostetsky to Yurii Solovii]. *Kurier Kryvbasu*, 326-327-328, 196-230. [In Ukrainian].
28. Kostetskyi, I. (Ed.). (1946, October). "KhORS-1": krasne pysmenstvo ta mystetstva ["KhORS-1": fine literatures and arts]. Regensburg, Germany: "Ukrainske slovo". [In Ukrainian].
29. Sherekh, Yu. (1991). MUR i ia v MURi. Storinky zi spohadiv. Materialy do istorii ukrainskoi emihratsiinoi literatury. [MUR and me. Pages from mementos. Materials on the history of Ukrainian emigration literature]. In *Tretia storozha: literatura, mystetstvo, ideolohii* [The third vigil: literature, art, ideologies]. (pp. 365-400). Baltimore; Toronto, Canada: Ukrainske nezalezhne vydavnytstvo "Smolospyp". [In Ukrainian].

Oksana Suproniuk,

PhD, Senior Researcher, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

MODERNISM DISCOURSE IN THE BOOK CULTURE OF PUBLICATIONS BY IHOR KOSTETSKYI: JOURNAL «KHORS» AS THE PREDECESSOR OF THE PUBLISHING HOUSE «NA HORI»

The article is devoted to Ihor Kostetskyi (1913-1983) – one of the ideologues and founders of the Ukrainian cultural process in post-war emigration in Europe. Its innovative activities, connected with the creation of the magazine «KHORS» and the publishing house «Na hori», which were intended to introduce Ukrainians to world literature and art, and to make Ukrainian literature worthy to stand in the circle of other world literatures, is revealed.

Keywords: Ihor Kostetskyi, Ukrainians abroad, book culture, journal «Khors», modernism.

Vernadsky National Library of Ukraine
3, Holosiivskiy ave., Kyiv, 03039, Ukraine
E-mail: odudko@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 6.06.2019 р.

УДК 929:930(477)''19'':002+02(477)''19'' Іваницький В. Ф.

Антоніна Головащук,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

просп. Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна

E-mail: antonina41@ukr.net

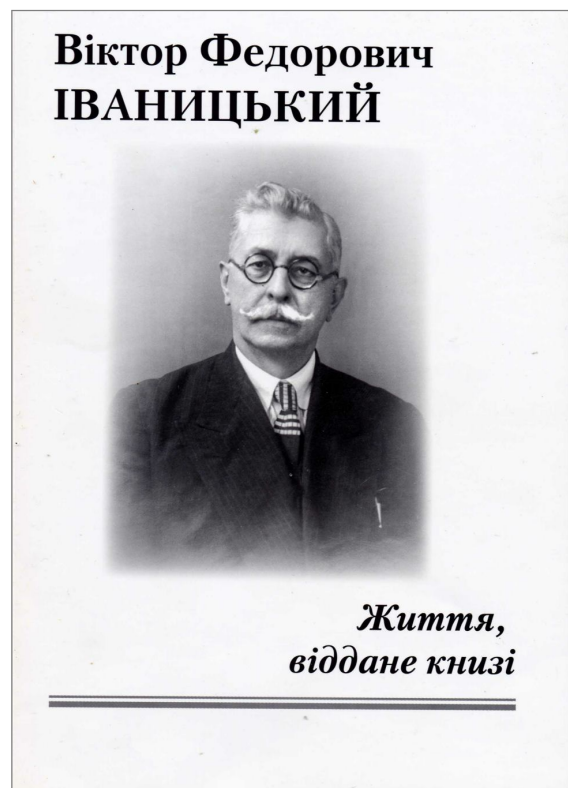
Гідна пошана книгознавцю Віктору Іваницькому

Рец. на кн.: **Віктор Федорович Іваницький (1881–1955). Життя, віддане книзі** : збірник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; упоряд. і наук. ред. Г. І. Ковальчук ; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова), Т. В. Добко, Г. І. Ковальчук [та ін.]. Київ, 2018. 310, [1] с.

Останнім часом стрімко розвиваються біографічні дослідження, помітно зростає чисельність видань, присвячених ученим різних галузей знання. Прагнення ширше висвітлити внесок українських вчених у розбудову та розвиток Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського (НБУВ) спонукало фахівців до створення ґрунтовної наукової праці, присвяченої Віктору Федоровичу Іваницькому. Збірник підготовлено з нагоди 100-річного ювілею від дня заснування НБУВ. Дослідники оцінюють ученого як непересічну особистість, інформація про яку повертається до кола спеціалістів та інформаційного обігу лише останніми роками. Протягом тривалого часу унікальна наукова спадщина талановитого вченого замовчувалась і зрештою сьогодні знаходить своїх дослідників і шанувальників. Суспільна позиція, творчі надбання В. Ф. Іваницького варті вивчення, розуміння та відповідної оцінки.

Книга, що рецензується, є одним із перших вітчизняних видань, де відображено місце неординарної особи в історіографії біографічних досліджень, з'ясовано невідомі і маловідомі сторінки життя і діяльності вченого, його внесок у розвиток науки, зокрема, бібліотекознавства. Практично весь зібраний матеріал формувався шляхом пошуків в архівах та особових фондах НБУВ, завдяки першим публікаціям Л. А. Дубровіної, О. П. Степченко, Г. І. Ковальчук, а також загальнодоступному сьогодні дистанційному опису фонду В. Ф. Іваницького з відділу рукописів Російської державної бібліотеки, працям Л. Р. Мансурової з Республіканської бібліотеки ім. С. Г. Чавайна Республіки Марій Ел.

Логічно вибудована структура книги розкриває різні аспекти життя і наукового доробку вченого. Видання складається зі вступу, статей вчених та відомих фахівців бібліотечної справи, публікацій

документів і бібліографії. Для зручності навігації у великій кількості матеріалів у кінці книги розміщено іменний покажчик, який забезпечує оперативний пошук інформації про ту чи іншу особу.

У вступі розкрито мету дослідження, визначено наукову новизну і значущість фундаментального видання. Наукова діяльність вченого умовно поділена на три періоди: перший – революційні роки – В. Ф. Іваницький визнаний дослідник історії Давнього Сходу, гебраїст, доцент кафедри єврейської історії Київської духовної академії (КДА), професор; другий – 1923–1933 рр. – заступник директора Всенародної бібліотеки України

(нині – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), керівник відділу Орієнталія та інших спеціалізованих підрозділів установи. Працюючи у Бібліотеці, Віктор Федорович підготував велику кількість науково-методичних розробок, інструкцій, які мали важливе значення для її розбудови, третій – з 1933 р. – робота в Марійській республіканській бібліотеці, викладання російської та зарубіжної літератури у Марійському педагогічному інституті, на курсах, підготовка фундаментальної монографії про М. Горького.

Найбільш повно у збірнику подано матеріал стосовно наукової творчості В. Ф. Іваницького, пов'язаної із Всенародною бібліотекою України (далі – ВБУ). Саме тут у буремні 1921–1933 р. вчений «<...> організував усі різнопланові напрями життя вже тоді найбільшої чи однієї з найбільших бібліотек республіки: комплектування, опрацювання величезних фондів, їхній розподіл по відділах, каталогізацію та систематизацію, створення підручної бібліотеки і дублетного фонду, роботу загальної читальні, довідково-бібліографічну діяльність та багато іншого» (с. 6).

Центральною ланкою збірника є розділ «Статті», де представлені цікаві дослідження вчених, відомих фахівців, котрі долучилися до створення книги, а саме: Л. Пастушенко «Життєвий шлях Віктора Федоровича Іваницького»; В. Буреги «Віктор Іваницький як професор Київської духовної академії»; Н. Шип «Участь Іваницького та його колег по Київській духовній академії у розгортанні гебраїстичних і сходознавчих студій у Всеукраїнській академії наук і Всенародній бібліотеці України (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.)»; О. Василюк, Е. Циганкової «Віктор Федорович Іваницький – історик Стародавнього Сходу та гебраїст»; Л. Дубровіної «Наукова та науково-організаційна діяльність В. Ф. Іваницького у Всенародній бібліотеці України (1923–1933)»; О. Степченко «В. Ф. Іваницький – теоретик і практик бібліотечної справи в Україні»; Г. Ковальчук «Віктор Федорович Іваницький: діяльність неординарного діяча в контексті історії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та «Внесок Іваницького в розвиток книгознавства»; Л. Гарбар, А. Яригіна «Особові документи В. Ф. Іваницького та їхнє джерелознавче значення»; Л. Мансурової «Діяльність В. Ф. Іваницького в 1933–1950 гг. и его книги в Национальной библиотеке им. С. Г. Чавайна». У статтях розкривається феномен В. Ф. Іваницького, маловідомі факти його життя та наукової діяльності.

Значним у науковому сенсі є наступний розділ «Публікація документів», який включає: автобіографічні документи, спогади В. Ф. Іваницького, інструкції, розроблені вченим у ВБУ. Для глибшого й повнішого дослідження життя В. Ф. Іваницького «автобіографічні документи» цілком слушно поділені на: автобіографію, список наукових робіт Віктора Федоровича та документи щодо розгляду його заяви про звільнення з ВБУ 1933 р. Автобіографію до друку підготували Лариса Гарбар і Андрій Яригін. На нашу думку, біографія вченого є допоміжним засобом для істориків, за допомогою якої можна провести додаткові дослідження того чи іншого періоду життя і творчої діяльності В. Ф. Іваницького, розкрити маловідомі аспекти його наукових досліджень.

Автобіографію В. Ф. Іваницького органічно доповнює список його наукових робіт (для довідки: оригінали автобіографії та списку наукових робіт зберігаються в архіві Марійського педагогічного університету). Повний список наукових праць В. Ф. Іваницького, підготовлений Г. І. Ковальчук, розміщений у розділі «Бібліографія». Вперше публікуються документи розгляду Центральним бюро скарг Народного комісаріату робітничо-селянської інспекції УРСР заяви В. Ф. Іваницького стосовно його звільнення з посади заступника директора Всенародної бібліотеки України (23.08–05.10.1933). У 1933 р. Іваницького звинуватили у націонал-фашизмі, боротьбі проти радянської ВБУ і звільнили з посади, а його справу Комісія ухвалила передати до прокуратури з проханням організації над ним суду громадським порядком. Залишити без уваги такі безпідставні обвинувачення, а тим паче змиритися з ними Віктор Федорович, звичайно, не міг. Адже як і кожна людина, безвинно обвинувачена у страшних речах, яку звільнили з роботи без можливості працевлаштування, прирікши на голодне існування, має право на реабілітацію. У своїй заяві до Центрального бюро скарг Народного комісаріату робітничо-селянської інспекції УРСР від 15. 09. 1933 р. він зауважує: «<...> кинуті мені обвинувачення я вважаю за неправильні, а висновки за несправедливі. На жаль, усі мої спроби дізнатися про факти, що лежать в основі цих обвинувачень, не дали позитивних наслідків» (с. 161). І щоб врятувати своє життя, убезпечити сім'ю, восени 1933 р. В. Ф. Іваницький виїжджає з України до Йошкар-Оли, де його високо цінували за організаційну та наукову діяльність, самовіддану працю.

Безперечно, зацікавлять читача спогади В. Ф. Іваницького, особливо що стосується його навчання у Київській духовній академії 1902–1906 рр., адже Академія, за словами вченого, «<...> играла в моей жизни гораздо большую роль, чем духовное училище и семинария» (с. 189). Ці спогади стануть важливим довідковим матеріалом для сучасних дослідників наукового доробку видатного українця.

І все-таки визначальним пріоритетом життя, наукової діяльності В. Ф. Іваницького залишається бібліотечна справа. Вагомим внеском у розвиток українського книгознавства, бібліотекознавства, бібліографії є його численні інструкції, розроблені у Всенародній бібліотеці України, а саме: Правила для користування книгами Всенародної бібліотеки на дому (проект); Матеріали щодо поділення книжок по відділах; Проект інструкції Відділу Бібліотекознавства; Організація книжкових фондів спеціальних відділів; Правила скороченої праці у відділі стародруків; Про хронологічні рамці відділу стародруків; Робота «наукової» бібліотеки; Кілька уваг до роботи з аспірантами та ін. Інструкції, подані у виданні, є результатом копіткої праці вченого, важливим науковим доробком, який, на нашу думку, і на сьогодні не втратив своєї актуальності.

У розділі «Бібліографія» представлено хронологічний показник наукових, науково-методичних, науково-організаційних, науково-популярних

праць В. Ф. Іваницького та його перекладів, наведено джерела та література про вченого: архівні документи, статті про Віктора Федоровича в «Трудах Киевской духовной академии», в інших друкованих та електронних виданнях. Усе це становить цілісну картину досліджень видатного науковця, підтверджує великий інтерес до його творчості.

Видання, на нашу думку, бракує фотоматеріалів (це могли б бути фотознімки як Всенародної бібліотеки України, так і В. Ф. Іваницького (у колі колег, сім'ї, друзів тощо). Але незважаючи на це, інформація у збірнику подана фахово і досить повно. Вона дає можливість читачеві сформулювати чіткі уявлення про найважливіші напрями діяльності цієї неординарної особистості. Безумовно збірник вирізняється своєю новизною, унікальністю та має істотне науково-методичне і практичне значення.

Тож, наша велика вдячність упоряднику книги доктору історичних наук, професору, директору Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Галині Іванівні Ковальчук, яка була ідейним натхненником цього проекту. Підготовлене на високому професійному рівні видання є взірцем біографічних і джерелознавчих досліджень, воно прислужиться історикам бібліотечної справи, книгознавцям, бібліографознавцям, усім небайдужим до української культури.

Тренінг «Інноваційний розвиток спеціальних наукових бібліотек установ НАПН України: пошук нових форматів»

16–18 травня 2019 р. в країні пройшов XIII Всеукраїнський фестиваль науки. Головна мета фестивалю – популяризація досягнень світової та вітчизняної науки, сприяння формуванню позитивного ставлення до неї та підвищення престижу професії вченого у суспільстві. Перші фестивалі науки були проведені у Великій Британії. Вони дали поштовх фестивальному руху в усьому світі. В Україні фестиваль започаткували 2007 р. за ініціативи Національної академії наук України і приурочили до професійного свята вчених – Дня науки, встановленого Указом Президента України від 14 лютого 1997 за № 145/97. В організації та проведенні фестивалю разом з НАН України беруть участь МОН України, національні галузеві академії наук, провідні виші, інші організації. Під час його проведення відбувається велика кількість заходів, розрахованих на різні категорії учасників. Серед них – Дні відкритих дверей, виступи провідних вчених, круглі столи, виставки, презентації інноваційних розробок тощо. Участь у фестивалях науково-дослідних інститутів, державних наукових центрів, ЗВО, музеїв і бібліотек не тільки дає можливість продемонструвати нові досягнення та інтелектуальний потенціал вчених, фахівців, але й посилює творчу роботу з інтеграції наукової та освітньої діяльності. Цього року у своєму зверненні до учасників фестивалю Президент Національної академії наук України, академік НАН України Б. Є. Патон наголосив: «Наука і освіта – це галузі, доступ до яких має бути у якомога більшої кількості людей будь-якого віку. Тому особливо цінним є те, що Всеукраїнський фестиваль науки, який згуртує навколо себе велику кількість учасників, щороку розширює свої масштаби. Він вже став доброю традицією в житті нашої держави. Фестиваль науки дає можливість майбутнім вченим і винахідникам по всій Україні отримати уявлення про багатогранність науки, дізнатися про нові дослідження, почути кращих науковців і зробити свої перші кроки на шляху до великих відкриттів».

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського Національної академії педагогічних наук України як наукова установа з питань галузевого бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, інформаційної діяльності, педагогічного джерелознавства, біографістики та історії освіти, головний координаційний, науково-методичний центр мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України бере активну участь у Всеукраїнському фестивалі науки. 2019 р. в його рамках бібліотекою було проведено всеукраїнський науково-практичний семінар «Форми репрезентації джерел з історії освіти» та круглий стіл «Наукова молодь в умовах інтеграції України у міжнародний освітній та дослідницький простір: сучасний стан, проблеми, перспективи». А на базі бібліотеки

ім. А. Ф. Залевської Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України відбувся тренінг «Інноваційний розвиток спеціальних наукових бібліотек установ НАПН України: пошук нових форматів». У заході взяли участь науковці ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, співробітники спеціальних наукових бібліотек установ НАПН України, зокрема Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», Інституту психології ім. Г. С. Костюка, Інституту професійно-технічної освіти, Навчально-наукового центру професійно-технічної освіти, Інституту соціальної та політичної психології, керівники бібліотек закладів загальної середньої освіти, методисти міста Києва. Тренінг було організовано з метою піднесення якості бібліотечно-інформаційного забезпечення наукових досліджень у науково-дослідних установах НАПН України. Серед основних проблем, визначених до обговорення, були: задоволення інформаційних потреб науки та місце і роль бібліотек у цій роботі, визначення пріоритетів, вироблення механізмів модернізації спеціальних наукових бібліотек шляхом комплексної структурної, організаційної, технологічної перебудови, технічне переоснащення, розвиток сучасних форм і методів бібліотечно-інформаційної роботи, впровадження новітніх бібліотечних сервісів, активізація бібліотек на ринку науково-інформаційних послуг.

Розпочинаючи тренінг, завідувач відділу науково-методичного забезпечення діяльності мережі освітянських бібліотек ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського **І. І. Хемчян** зазначила, що в сучасних умовах інтенсивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій з'являються принципово нові можливості для докорінних змін у традиційних підходах до інформаційно-бібліотечного забезпечення науки, розвитку нових видів сервісу, виконання спеціальними науковими бібліотеками додаткових функцій, пов'язаних з цілеспрямованим інформаційним обслуговуванням працівників наукової сфери. Доповідачка висловила впевненість, що тренінг дасть новий мотиваційний поштовх до комплексних змін у діяльності бібліотек, стимулюватиме застосування сучасних форм та методів бібліотечної роботи з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, формування галузевих ресурсів власної генерації, розвиток мультисервісів, підвищення культури обслуговування користувачів.

Головний тренер, директор спеціальної наукової бібліотеки ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» **О. Л. Озерян**, ознайомила присутніх з програмою тренінгу. Вона зазначила, що в наш час не існує успішної людини, яка ніколи не чула про тренінги, адже цей метод навчання набуває дедалі більшої популяр-

ності й поширеності. Серед форм навчання саме тренінг дає можливість на 90 % засвоювати отриману інформацію.

Перша традиційна фаза тренінгу «Знайомство» була проведена в ігровій формі, що сприяло створенню в аудиторії позитивної дружньої атмосфери. Основна частина тренінгу включала опитування учасників за допомогою мікроанкет, роботу в малих групах, групову дискусію «Інноваційний пошук – основа розвитку бібліотек», майстер-клас «Застосування інтерактивних технологій у бібліотечній практиці».

Саме майстер-клас «Застосування інтерактивних технологій у бібліотечній практиці» став ключовим заходом тренінгу. О. Л. Озерян ознайомила присутніх з основними інтелектуальними технологіями для систематизації інформації та детально зупинилася на питанні створення Інтелект-карт (mind map, відома також як карта думок і ментальна карта) – інструменту, який використовують у разі пошуку максимально ефективного вирішення проблеми (виконання завдання). Застосовувати інтелект-карти можна з різною метою: щоб генерувати ідеї, готуватися до презентацій, організувати і проводити різні заходи, конспектувати лекції, запам'ятовувати великі обсяги інформації тощо. Тренер детально зупинилася на рекомендаціях щодо основних вимог при побудові інтелект-карт (карт структурованої інформації), торкнулася питань програмного забезпечення, призначеного для складання карт. О. Л. Озерян належну увагу приділила практиці застосування інтелект-карт для моделювання або візуалізації бібліотечно-інформаційної діяльності. Присутнім були презентовані зразки таких карт, розроблені бібліотечними фахівцями на інших тренінгах («План роботи бібліотеки», «Підготовка звіту», «Технологія створення бібліографічного покажчика», «Дизайн бібліотеки», «Підвищення кваліфікації» та ін.).

Потім учасники тренінгу були поділені на чотири групи, кожна з яких визначила ключову тему, над якою збирається працювати. До складу перших двох груп увійшли фахівці спеціальних наукових бібліотек установ НАПН України, які опікувалися питаннями недостатньої заінтересованості користувачів у послугах бібліотеки, відсутності коштів на комплектування бібліотечних фондів. Група методистів з бібліотечних фондів РНМЦ Управління освіти Деснянського, Дарницького, Оболонського районів вели пошук шляхів вирішення проблеми неякісного кадрового забезпечення бібліотек закладів загальної середньої освіти. Група шкільних бібліотекарів намагалася встановити, яким чином привернути увагу керівництва навчального закладу до насущних проблем шкільної бібліотеки, як піднести її роль у навчально-виховному процесі.

В результаті творчої групової роботи було створено і презентовано чотири інтелект-карти, які сприятимуть виробленню у бібліотекарів вміння більш системно організовувати свою роботу.

Учасники тренінгу отримали необхідні знання, навички стосовно використання інноваційних технологій

у своїй роботі, надання нових послуг з використанням вільного доступу до мережі Інтернет, розроблення бібліотечної реклами за допомогою безкоштовних сервісів для створення інфографіки, популяризації бібліотек в онлайн-середовищі.

Для позитивного виходу з тренінгу, для більш чіткого окреслення завдань на майбутнє заняття було завершено підсумковою рефлексією, відповідями на запитання, обміном враженнями.

Науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення діяльності мережі освітянських бібліотек ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського **О. Л. Гончаренко** виступила з міні-лекцією «Спеціальні наукові бібліотеки установ НАПН України в дзеркалі статистики», під час якої було висвітлено сучасні реалії функціонування педагогічних книгозбірень. Для наочності учасникам було роздано порівняльні зведені таблиці основних показників діяльності бібліотек у 2017–2018 рр.

Захід завершився знайомством з бібліотекою імені А. Ф. Залевської Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, на базі якої відбувся тренінг. Завідувачка книгозбірні **А. В. Шинкаренко** розповіла про історію створення бібліотеки в структурі Науково-дослідного інституту психології, детально охарактеризувала структуру її фондів. Відзначалась роль у розбудові книгозбірні члена-кореспондента Академії педагогічних наук Г. С. Костюка. Саме завдяки його зусиллям у фондах бібліотеки нині широко представлена література з проблем загальної, дитячої, педагогічної, спеціальної психології, історії вітчизняної та зарубіжної психологічної науки. Учений використовував усі можливості, зокрема свій міжнародний авторитет, зв'язки, щоб бібліотека отримувала книжки і журнали іноземними мовами, організував переклади і реферування праць зарубіжних колег. Першим завідувачем бібліотеки Інституту психології була Ю. М. Черніцина. Після неї колектив тридцять років очолювала справжній фахівець своєї справи А. Ф. Залевська. Враховуючи її багаторічну самовіддану працю і вагомий внесок у створення унікальної галузевої бібліотеки, яка сприяла формуванню та вихованню цілих поколінь психологів в Україні, у 1998 р. на засіданні вченої ради Інституту було ухвалено рішення про присвоєння бібліотеці її імені. Необхідно зазначити, що це одна з небагатьох бібліотек в Україні, яка названа на честь завідувача бібліотеки. Зберігаючи свої традиції, бібліотека і нині лишається одним із важливих підрозділів Інституту, центром бібліотечно-інформаційного забезпечення наукових досліджень.

Учасники тренінгу висловили щиру вдячність ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського за організований захід та подякували головному тренеру О. Л. Озерян за його змістовне наповнення.

Ірина Хемчян,
завідувач відділу

ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Семінар «Сучасні завдання та пріоритети діяльності бібліотек наукових установ: від традицій до інновацій»

15 травня 2019 р. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відбувся традиційний щорічний семінар «Сучасні завдання та пріоритети діяльності бібліотек наукових установ: від традицій до інновацій» для керівників бібліотек наукових установ НАН України. Основна мета заходу – проаналізувати діяльність бібліотек за 2018 р., визначити їх завдання і пріоритети на 2019 р., залучити провідних фахівців, науковців НБУВ до обговорення шляхів розв'язання проблемних питань сучасної бібліотечної практики. У роботі семінару взяли участь 44 працівники бібліотек наукових установ НАН України та 11 співробітників НБУВ.

Відкрила семінар генеральний директор НБУВ, член-кореспондент НАН України **Л. А. Дубровіна** виступом «Актуальні питання діяльності бібліотек на сучасному етапі». Вона поінформувала присутніх про підсумки роботи Національної академії наук України загалом і Відділення історії, філософії та права НАН України зокрема за 2018 р., окреслила завдання для академічної мережі бібліотек. Було відзначено, що на загальних зборах Відділення, виступаючи з доповіддю «Про підсумки наукової діяльності установ Відділення та перспективи розвитку фундаментальних та прикладних досліджень у галузі соціогуманітарних наук», академік-секретар Відділення В. А. Смолій багато уваги приділив науково-інформаційній діяльності, у т. ч. й бібліотечній роботі. Зокрема у його виступі йшлося про необхідність створення академічного репозитарію наукових установ за увесь період існування кожної наукової установи, про створення репозитарію академічних видань усіх наукових установ на базі НБУВ. Всю цю роботу організовуватиме Секція суспільних та гуманітарних наук.

Від імені Інформаційно-бібліотечної ради НАН України Л. А. Дубровіна вручила грамоти колективам та окремим співробітникам бібліотек за вагомі професійні здобутки у справі бібліотечно-інформаційного забезпечення та багаторічну сумлінну працю. Л. А. Дубровіна запевнила, що НБУВ як методичний центр й надалі підтримуватиме бібліотеки наукових установ НАН України.

Про підсумки роботи бібліотек наукових установ

НАН України йшлося у виступі вченого секретаря Інформаційно-бібліотечної ради **Г. І. Солоїденко** «Підсумки роботи бібліотек наукових установ НАН України за 2018 рік». Доповідка відзначила, що у 2018 р. мережа бібліотек наукових установ НАН України разом із двома науково-методичними центрами – Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського та Львівською національною науковою бібліотекою України імені В. Стефаника – налічувала 107 бібліотек. Аналізуючи багатоаспектну діяльність бібліотек мережі, вчений секретар ІБР окремо зупинилася на темі 100-літнього ювілею Національної академії наук України, наголосила на необхідності більш активної участі в організації виставок праць видатних учених установи, оформлення їх у загальнодоступних місцях. Як позитив відмітила, що деякі інститути об'єднали святкування 100-річчя НАН України з ювілеями своїх установ. Більшість колективів книгозбірень долучалися до проведення усіх урочистих заходів, зокрема, конференцій, з'їздів, зустрічей, семінарів тощо.

Г. І. Солоїденко детально охарактеризувала кадровий склад мережі академічних бібліотек. Їх штат нині налічує 188 працівників (189 – у 2017 р.). Скорочення чисельності бібліотекарів відбулося в шести інститутах, а збільшення тільки у бібліотеці Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона. Три інститути: проблем природокористування та екології; енциклопедичних досліджень; Науково-дослідний центр індустриальних проблем розвитку не мають штатних бібліотекарів, виконання їх функцій покладено на співробітників інформаційних відділів. Найбільший штат – 8 працівників – має Науково-інформаційний відділ Інституту літератури; 6 – ВНТІ Інституту історії України (бібліотеки у складі відділів); 5 – дві бібліотеки; 4 – чотири бібліотеки; по 3 мають 13 книгозбірень; по дві штатні одиниці – 36 бібліотек, по одній – 35.

Доповідка зупинилася на питанні надходжень літератури до бібліотек. Зокрема, до НБУВ за 2018 р. надійшло 92 тис. документів, до ЛННБУ ім. В. Стефаника – 32 тис. Бібліотеки мережі отримали загалом 30 тис. примірників, із них зарубіжних видань – 3,9 тис. примірників. Із 95 біб-

ліотек тільки три установи протягом року отримали понад 1000 документів. На 1.01.2019 р. загальний бібліотечний фонд Національної академії наук України становить 31,5 млн примірників, у т. ч. мережі – 8,5 млн. Присутні також отримали інформацію про склад фондів, надходження літератури за джерелами комплектування. Так, за книгообміном академічні бібліотеки загалом отримали близько 3 тис. примірників, за передплатою – 8,4 тис. і купівлею – 530 примірників, що значно менше минулорічних надходжень.

Г. І. Солоїденко значну увагу приділила питанням збереження фондів, дефіциту площ для бібліотек наукових установ. Зокрема, було відмічено, що площі бібліотечних приміщень як і раніше залишаються незмінними для 94 бібліотек мережі, за винятком бібліотеки Національного науково-природничого музею, для якої виділили додаткове приміщення, упорядковане стелажми. Доповідачка також поінформувала про аварійні ситуації, які трапилися в академічних бібліотеках. На початку 2018 р. в інститутах електродинаміки й клітинної біології та генетичної інженерії сталося залиття бібліотечних приміщень через протікання даху та руйнування трубопроводів на верхніх поверхах будівель. Щоправда, пошкодження літератури вдалося уникнути завдяки швидким діям бібліотекарів. У виступі вченого секретаря ІБР порушувалася тема перевірки фондів та оформлення її результатів, надання актів перевірки до звітів.

Г. І. Солоїденко детально охарактеризувала бібліотечно-інформаційне та довідково-бібліографічне обслуговування користувачів, відзначивши зменшення кількості читачів основних груп – науковців і аспірантів, зниження показників книговидачі та відвідування, зменшення використання МБА через подорожчання поштових послуг. Водночас бібліотеки останнім часом почали більше рекламувати свою роботу, активніше розкривають склад фондів у статтях і виданнях, на сайтах установи та у Фейсбуці. Так, завідувачами бібліотек наукових установ Інституту надтвердих матеріалів було опубліковано 2 статті і бібліографічний покажчик; Національного ботанічного саду – статтю «Періодичні та продовжувані видання Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка 1949–2018 рр.»; Інституту зоології – видання «Природно-заповідний фонд Донецької області: бібліографічний покажчик» у співпраці; Інституту археології – статтю «Бібліотека майдану: шлях від революційної читальні до бібліотеки Музею Революції Гідності».

Детально аналізувався стан матеріально-технічного забезпечення бібліотек. Доповідачкою наводилися факти використання застарілої комп'ютерної техніки. На жаль її парк формується здебільшого за залишковим принципом і, в основному, не новою технікою. У 2018 р. лише дві бібліотеки отримали по одному новому комп'ютеру. Зазначалося також, що 13 бібліотек взагалі не мають комп'ютерної техніки, проблемним залишається питання програмного забезпечення, недостатнім є наповнення сторінок бібліотек на веб-сайтах установ. Останнє дослідження матеріально-технічного забезпечення бібліотек мережі показало: доступу до Інтернету не мають 18 бібліотек; тільки у 33 бібліотеках обладнано комп'ютерні робочі місця для читачів; зона Wi-Fi працює лише у двох книгозбірнях. За рівнем матеріально-технічного забезпечення інформатизації бібліотеки наукових установ НАН України суттєво відстають від провідних країн світу. А без забезпечення вітчизняним науковцям рівного доступу до інформації, наголосила на завершенні Г. І. Солоїденко, інтеграція України в європейське співтовариство неможлива.

Провідний редактор Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого **Л. А. Поперечна** поінформувала аудиторію про загальноукраїнський продукт у відкритому доступі «Українська бібліотечна енциклопедія». Доповідачка коротко зупинилася на історії створення цього електронного ресурсу, окреслила його основні цілі, представила колектив редакційної колегії, залучений до створення енциклопедії, продемонструвала пошукові можливості в Інтернеті та Фейсбуці. Також вона виокремила основну мету цього проекту – створити «Українську бібліотечну енциклопедію» як зручний для використання, інформативний, максимально актуалізований науково-довідковий ресурс, адресований не лише бібліотечним фахівцям, а й широкому колу користувачів бібліотек. На завершення працівники бібліотек наукових установ НАН України отримали конкретні методичні рекомендації щодо написання статей для УБЕ про історію своїх бібліотек.

Завідувач відділу НБУВ **Л. В. Коновал** у своєму виступі «Електронний каталог НБУВ та інформаційний портал «Наука України: доступ до знань»: організація та можливості представлення ресурсів наукових установ» зосередилась на особливостях формулювання інформаційного запиту для електронного каталогу НБУВ. Вона наголосила на перевагах використання тематичного навіга-

тора, сервісів комплексного та розподіленого пошуку для отримання релевантніших результатів. Присутні були ознайомлені з повнотекстовими ресурсами НБУВ, зокрема, базами даних «Наукова періодика України» та «Автореферати дисертацій». Представляючи інформаційний портал «Наука України: доступ до знань», Л. В. Коновал виокремила структурні блоки порталу, особливості подання в них відомостей про наукові установи, їх бібліотеки та інформаційні ресурси. Характеризуючи створений профіль науковця, доповідачка наголосила на зручності пошуку додаткової інформації про наукові школи, родинні наукові династії України. Для постійного оновлення і розширення інформаційного порталу «Наука України: доступ до знань» Л. В. Коновал закликала присутніх долучатися до його формування.

Програмою семінару було передбачено розкриття досвіду роботи з електронними ресурсами однієї із академічних бібліотек. Про це, зокрема, йшлося у виступі завідувачки бібліотекою Інституту теоретичної фізики НАН України **Н. П. Кузьменко**. Вона виокремила етапи роботи, пов'язані зі створенням електронного каталогу: постановка завдання адміністрацією установи; підходи до вибору автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи (АБІС); дублювання інформації у ході роботи на ризикованому комп'ютері. Через Інтернет присутнім було продемонстровано бібліотечну сторінку на сайті установи, дуже простий пошуковий апарат авторської розробки АБІС електронного каталогу, списки нових надходжень та інші ресурси інститутської бібліотеки.

На прикладі введення прізвища засновника Інституту теоретичної фізики «Боголюбов М. М.» присутні переконалися в зручності отримання списку бібліографічних записів усіх праць відомого вченого-фізика, починаючи з 1932 р. Загальний фонд бібліотеки налічує близько 150 тис. примірників, до електронного каталогу внесено всі книжкові, періодичні видання, автореферати дисертацій та дисертації. Головний висновок Н. П. Кузьменко про важливість створення ЕК: щоденна допомога при пошуку і замовленні видань користувачами-співробітниками, пошкваллення співпраці з віддаленими вітчизняними та зарубіжними користувачами за рахунок розкриття своїх фондів, підтримання зв'язків з іноземними бібліотеками за рахунок надсилання на їхнє прохання в е-видляді видань, натомість, отримання можливості замовити для своїх науковців необхідні публікації.

У виступі «Динаміка надходження видань наукових установ НАН України до фондів Національної бібліотеки України за 2013–2017 рр.» молодшого наукового співробітника НБУВ **Є. М. Білько** було проаналізовано стан надходження обов'язкового примірника. Вона відзначила, що аналіз надходження літератури від структур Національної академії наук України до фонду НБУВ проводиться за щорічним виданням Науково-видавничої ради НАН України «Анотований каталог книжкових видань». За даними цього каталогу, спостерігається скорочення кількісних показників випуску наукових видань: якщо у 2013 р. було видано 5,5 тис. назв, то у 2017-му вже 4,5 тис. Із них до фонду НБУВ надійшло 60–69 %. Проте збільшилася кількість наукових установ із 29 (2015 р.) до 35 (2017 р.), які в повному обсязі надсилають свої видання. Є. М. Білько позитивно оцінила співпрацю з бібліотекарями установ, які сприяють доставлянню або пересиланню обов'язкових примірників видань до НБУВ. На завершення вона звернула увагу присутніх на те, що у січні 2019 р. Наказом Державного комітету телебачення і радіомовлення України введені адміністративні стягнення за недоставлення або порушення визначених термінів доставлення обов'язкового безоплатного примірника видань, що дасть змогу покращити нинішню ситуацію.

Бібліотечні фонди академічних бібліотек більше ніж на половину складаються з періодичних видань. Так, на 1.01.2019 р. вони становили близько 4,9 млн примірників, у т. ч. іноземні – понад 2 млн примірників. Молодший науковий співробітник НБУВ **О. І. Посметна** ознайомила слухачів з новими вимогами та правилами щодо обліку періодики. Вона вказала на неузгодженість бібліотечного і бухгалтерського обліку журналів, газет, яка виникла у зв'язку зі змінами в нормативних документах бухгалтерського обліку бібліотечних фондів. Так, наказом Міністерства культури України № 1089 від 03.10.2012 р. скасовано п. 5 попереднього наказу, де зазначалося, що «документи основного фонду, крім періодичних видань, обліковуються на балансових рахунках. Вартість придбаних періодичних видань списується на видатки в період оплати». Однак, до сьогодні змін до нормативних документах стосовно бібліотечного обліку періодичних видань не внесено, вони як і раніше обліковуються тільки сумарно, і ця література не є балансовою.

З 26 квітня по 3 травня 2019 р. ІБР НАН України були організовані курси підвищення кваліфікації

для бібліотекарів мережі наукових установ та НБУВ на базі Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки (ННСГБ) НААН України. Їх пройшли керівники бібліотек інститутів електрозварювання та органічної хімії. Завідувачка бібліотеки Інституту електрозварювання **С. В. Іваненко** у своєму виступі поінформувала присутніх про широке коло сучасних бібліотекознавчих питань, які розглядалися на заняттях. Крім того, для слухачів організувалися виїзні заняття до Книжкової палати України імені Івана Федорова, Національної історичної бібліотеки України для ознайомлення з їх роботою та відпрацювання лекційних занять на практиці. На завершальній стадії навчання було проведено тестування, кожен готував і захищав реферат з обраної бібліотечної теми. Усім були видані свідоцтва про успішне завершення курсів з підвищення кваліфікації.

Підбиваючи підсумки роботи семінару, Г. І. Солоїденко зазначила, що проведений захід дав змогу обговорити широке коло питань актуальних проблем діяльності сучасної бібліотеки, ознайомитися з досвідом роботи та новими технологіями, пропонуваними бібліотекарям для спільного розроблення та використання. Звертаючись до керівників бібліотек, Г. І. Солоїденко наголосила на тому, що у нинішній складній ситуації бібліотеки зобов'язані чітко організувати свою роботу, ефективно використовувати всі наявні ресурси, максимально поглиблювати міжбібліотечну співпрацю.

Під час роботи семінару кожен із його учасників мав можливість взяти участь у обговоренні порушених питань, поділитися власним досвідом, поспілкуватися з колегами.

Олена Полякова,
головний бібліотекар НБУВ